

Masteroppgave i historie, høsten 2008

**Rettsoppgjøret mot den norske politi- og lensmannsetaten:
En komparativ studie av rettsoppgjøret ved politikamrene
i Østfold og Sogn og Fjordane**

av Terje Hoem Røysum

Institutt for arkeologi, konservering og historie, IAKH

Universitetet i Oslo

FORORD

Denne oppgaven har blitt til med god hjelp fra en rekke personer. Først og fremst vil jeg takke Einhart Lorenz for uvurderlig veiledning. Jeg vil videre takke Atle Bondevik, Per Ole Johansen, Øivind Kopperud, Kjetil Nybø, Tore Pryser og Torgeir Johan Thunshelle for nyttige tips og hyggelige samtaler. De svært hjelpsomme og trivelige menneskene på Riksarkivet fortjener også en stor takk.

Til slutt vil jeg takke familie og venner for all hjelp, spesielt mine foreldre, Liv Marie og Kjell. Verdens største takk går til min kjære Esther Ann. Uten hennes tålmodighet og støtte ville jeg aldri kommet i mål.

INNHOLD

Innledning	1
Historisk bakgrunn	2
Tidligere forskning	10
Problemstilling	12
Kilder	13
Teori og metode	15
Begreper	16
Oppgavens oppbygging	16
Del 1 – Rettsoppjøret ved fem politikamre	17
Sogn Politikammer	17
Innledning	17
Gjennomgang av landssviksakene	18
Sammenfatning	28
Fjordane Politikammer	30
Innledning	30
Gjennomgang av landssviksakene	31
Sammenfatning	38
Sarpsborg Politikammer	39
Innledning	39
Gjennomgang av landssviksakene	41
Sammenfatning	65
Fredrikstad Politikammer	68
Innledning	68
Gjennomgang av landssviksakene	69
Sammenfatning	79
Moss Politikammer	81
Innledning	81
Gjennomgang av landssviksakene	82
Sammenfatning	93

Del 2 – Analyse og sammenfatning av empirisk forskning	95
Skjønnsmessige vurderinger	95
Hvordan ble nasjonal innsats veid opp mot NS-medlemskap og andre straffbare handlinger?	96
Hva ble regnet som skjerpende og formildende omstendigheter?	109
I hvilken grad det fikk betydning for skyldspørsmålet om de straffbare handlingene var utført etter ordre?	115
Sammenfatning	116
Personlige motiver	118
I hvilken grad kunne hevnløst prege landssviksakene?	119
I hvilken grad kunne ønsker om å beskytte kolleger prege landssviksakene?	121
Sammenfatning	123
Sluttbemerkninger og forslag til videre forskning	124
Kilder og litteratur	126
Forkortelser	130

INNLEDNING

Det norske landssvikoppgjøret var det mest omfattende rettsoppgjøret i Europa etter andre verdenskrig. 92 000 saker ble etterforsket, og mer enn 46 000 nordmenn ble stilt for retten for landsforræderi.¹ Det viktigste særpreget ved det norske rettsoppgjøret i internasjonal sammenheng var at man betraktet også passivt medlemskap i Nasjonal Samling (NS) som landssvik. I utgangspunktet skulle en tro at dette ville ramme den norske politi- og lensmannsetaten spesielt hardt, siden politiet var den yrkesgruppen hvor en fant den største oppslutningen om NS. Ofte hadde imidlertid politimennene motarbeidet okkupasjonsmakten, samtidig som de på papiret var tilhengere av ”den nye tid”. Noen var direkte knyttet til hjemmefronten og deltok i organisert illegalt arbeid. For andre dreide det seg om mer hverdagslige *gode gjerninger* som var forbundet med mindre risiko. Å avgjøre hvem som skulle straffes, og hvem som skulle frikjennes eller dømmes mildere på grunn av *handlinger til gagn for landet*, ble en stor utfordring. Straffevariasjonene var til tider store. Jeg vil i denne oppgaven undersøke hva slags vurderinger som lå bak disse variasjonene, både ved politikamrenes landssvikavdelinger, og i rettsalene. Hvordan ble *nasjonale handlinger* veid opp mot NS-medlemskap og andre former for bistand til fienden? Hvilke forhold virket i skjerpene retning, og hva ble regnet som formildende omstendigheter? Hvordan tok man stilling til straffbare handlinger som var utført etter ordre? Var straffevariasjonene et resultat av forutsigbare og rimelige skjønnsmessige vurderinger, eller kunne de skyldes tilfeldigheter? Kan personlige motiver hos de ulike aktørene ha fått betydning for utfallet i enkelte saker?

Jeg har valgt å sammenligne tre av politikamrene i Østfold med de to politikamrene i Sogn og Fjordane. En av grunnene til dette er de demografiske ulikhetene mellom fylkene. En annen årsak er at NS hadde svært ulik oppslutning i Østfold og Sogn og Fjordane. Østfold var et av fylkene hvor NS stod sterkest før krigen, og ved flere av kamrene hadde politimennene meldt seg kollektivt inn i partiet høsten 1940. Lavest oppslutning hadde NS i Sogn og Fjordane, og på tross av at fylkets to politikamre ble rammet hardt av de tyske utrenskningene i etaten høsten 1943, forble antallet innmeldte politimenn lavt under hele okkupasjonstiden. Siden etterforskningen etter krigen ble gjennomført ved de ulike politikamrenes landssvikavdelinger, kan lokale forhold ha satt sitt preg på rettsoppgjøret.

¹ De Figueiredo, Ivo: ”Oppgjøret som forsvant” i Dagbladet 8. februar 2001.

HISTORISK BAKGRUNN

I denne oversikten vil jeg ta for meg perioden fra angrepet på Norge den 9. april 1940 fram til de siste landssvikdommene falt på begynnelsen av 1950-tallet. Oppgavens hovedfokus vil være på rettsoppgjøret etter krigen, men kunnskap om forholdene i okkupasjonsårene er nødvendig for å forstå det påfølgende oppgjøret. Siden jeg begrenser oppgaven til å omfatte rettsoppgjøret mot etaten i to fylker, har jeg valgt å gjøre denne oversikten så helhetlig som mulig. En historisk bakgrunnsversikt som inkluderer hele landet vil etter min mening gjøre det lettere å se særtrekk ved de enkelte politikamrene i den senere komparasjonen.

Omorganiseringen av politi- og lensmannsetaten etter det tyske angrepet

9. april 1940 fikk politimester Kristian Welhaven ordre av den flyktende regjeringen om å bli i Oslo og ta i mot tyskerne, og på best mulig vis ivareta norske interesser. I dagene etter det tyske angrepet opptrådte det norske politiet forholdsvis enhetlig over hele landet. For å bevare ro og orden ble det slått ring om de tyske styrkene.² Etter hvert som tyskerne tilegnet seg kontroll over landet, overtok de ledelsen av politi- og lensmannsetaten. På denne tiden var det om lag 3000 politifolk i landet. Av disse var 137 embetsmenn, mens de resterende var polititjenestemenn, lensmenn og lensmannsbetjenter.³ Selv om mange politimenn hadde dratt for å delta i forsvaret av Norge, og enkelte av disse ble suspendert da de returnerte, var tyskerne ”i første omgang måteholdne med sine krav og arrangementer som inntil videre ble holdt noenlunde innenfor folkerettens ramme”⁴. Jonas Lie ble ansatt som politiinspektør i Justisdepartementet 30. mai 1940. Han skulle fungere som et bindeledd mellom norske og tyske myndigheter. Politiets nye overordnede organ ble det nyopprettede administrasjonsrådet. Welhaven fikk utvidet sin myndighet, og fungerte som en slags rikspolitimester. Han ble imidlertid snart en upopulær mann i NS-kretser, og tonen ble skarpere mot det norske politiet omtrent på samme tid som Quislings ”kommisariske statsråder” fikk myndighet av tyskerne i september.⁵ Welhaven ble avsatt 23. september 1940. Bernhard Askvig, den tidligere politimesteren i Aker, overtok hans stilling.

² Ringdal, Nils Johan: *Mellom barken og veden. Politiet under okkupasjonen*. Oslo 1987, s. 16.

³ *Om landssvikoppgjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*. Gjøvik 1962, s. 456.

⁴ *Om landssvikoppgjøret*, s. 456.

⁵ *Om landssvikoppgjøret*, s. 456.

I løpet av okkupasjonstiden ble en rekke gjennomgripende endringer gjennomført i den norske politi- og lensmannsetaten. Som et ledd i innføringen av Josef Terbovens regjering, ble Justisdepartementet omorganisert og delt i to. Politikontoret ble skilt ut fra resten av departementet, og ble fra nå av kalt Politidepartementet. Det var Jonas Lie som skulle lede Politidepartementet, mens Sverre P. Riisnæs ble justisminister. Norge ble delt opp i *politipresidier*. Oslo, Stavanger, Bergen, Trondheim, Tromsø, og senere Kirkenes ble ledet av hver sin politipresident. De mindre politikamrene beholdt sitt gamle system, men politimestrene mistet makt, siden de nå var underlagt politipresidentene. Det ble også utbygget et eget politisk politi, det norske statspolitiet (Stapo), som hadde sensur og overvåkning som hovedoppgaver.

Propagandakampanjen høsten 1940

Høsten 1940 ble det iverksatt en voldsom propagandakampanje for å få norsk politi til å slutte opp om NS. Lie og Riisnæs var frontfigurer for denne agitasjonen. Innen begynnelsen av 1941 var majoriteten av politimennene på Østlandet innmeldt. I resten av landet var ikke bildet like entydig, men de fleste ledende personer i politiet støttet kampanjen. Det begynte dessuten å gå rykter om at tysk politi kom til å erstatte det norske dersom de norske politimennene ikke meldte seg inn. Dette førte til en dominoeffekt. I januar 1941 var 1117 av 4040 norske politimenn meldt inn i NS.

I Østfold, Telemark, Drammen og området rundt Mjøsa var majoriteten av politimennene innmeldt, mens et sterkt mindretall ble medlemmer i Oslo, Stavanger, Bergen og Trondheim.⁶ Medlemstallene forble marginale ved de mindre kamrene på Sørlandet, Vestlandet, og i Nord-Norge. Syv av totalt 56 politikamre hadde ingen medlemmer før utrenskningen i etaten som senere skulle komme: Mandal, Egersund, Sandnes, Sogn, Fjordane, Helgeland og Bodø.⁷ I følge Nils Johan Ringdal var dessuten innmeldelsene ved følgende politikamre av ubetydelig omfang: Arendal, Kristiansand, Rogaland, Hardanger, Ålesund, Molde, Kristiansund, Steinkjer, Narvik, Harstad, Tromsø og Vadsø.⁸ Det ser altså ut som om det var et skille mellom Østlandet, hvor flest politifolk meldte seg inn, og Sørlandet, Vestlandet og Nord-Norge, hvor kampanjen i mindre grad viste resultater. Unntaket var de store byene på Vestlandet.

⁶ Ringdal 1987, s. 39.

⁷ Ringdal 1987, s. 39.

⁸ Ringdal 1987, s. 39.

I følge Nils Johan Ringdal kan flere faktorer ha bidratt til den høye medlemsprosenten i politiet.⁹ Tjenestemennene kan ha fulgt embetsmennes eksempl, og meldt seg inn. Eldre politifolk kan dessuten ha hatt en lignende påvirkningskraft ovenfor de yngre. I tillegg kan det nyopprettede statspolitiet og grensepolitiet ha hevet gjennomsnittet. Johs. Andenæs understreker at den høye andelen NS-medlemmer blant offentlige tjenestemenn dels skyldtes at de ble utsatt for press, og dels skyldtes at NS-folk ble satt inn i nyopprettede eller ledige stillinger.¹⁰

Om lag en tredjedel av politimennene som hadde meldt seg inn i NS som følge av propagandakampanjen høsten 1940 meldte seg imidlertid senere ut igjen. Dette hadde begynt allerede i mars 1941, men 1942 ble det store utmeldelsesåret. Det var flere grunner til dette. For det første hadde de som valgte å stå utenfor partiet ikke blitt møtt med represalier av noe slag. For det andre hadde krigslykken snudd for tyskerne. I tillegg sendte hjemmefronten i januar ut en parole, hvor det ble fastsatt en frist for utmeldelse. Dersom man meldte seg ut før eller i løpet av våren 1942 skulle man slippe straff etter krigen.

Utrenskningen i politi- og lensmannsetaten

Spørsmålet om det norske politiet var til å stole på ble nå viktigere for tyskerne. I februar 1943 skrev Riisnæs et brev til alle politipresidentene, hvor han forlangte lister over politisk upålitelige politifolk. Henrettelsen av Gunnar Eilifsen, en politibetjent som hadde nektet å hente inn fem unge jenter til arbeidstjeneste, ble innledningen på den tyske utrenskningen i etaten.¹¹ 16. august startet *Aktion Polarkreis*. I underkant av 500 politimenn ble arrestert, og mange av dem endte opp i tyske leire. I Oslo ble de resterende mer eller mindre tvunget til å underskrive en lojalitetserklæring. På landsbasis ble noen steder hardere rammet av aksjonen enn andre. De prosentmessig mest omfattende arrestasjonene ble foretatt i Arendal, Stavanger, Bergen, Odda, Hermansverk og Mosjøen.

Kollaborasjon og motstand

Den norske politi- og lensmannsetaten befant seg i en vanskelig dobbeltrolle under okkupasjonen. På den ene siden stilte okkupasjonsmakten krav om samarbeid. Dette resulterte

⁹ Ringdal 1987, s. 41.

¹⁰ Andenæs, Johs.: *Det vanskelige oppgjøret*. Oslo 1979, s. 146.

¹¹ Ringdal 1987, s. 291.

blant annet i at norske politimenn deltok i tyskledede aksjoner, og bistod for eksempel under politiske arrestasjoner. Samtidig motarbeidet mange politimenn tyskerne, enten gjennom organisert motstandsarbeid i samarbeid med hjemmefronten, eller gjennom mindre risikofylte former for illegalt arbeid. Et eksempel på det førstnevnte er transport av flyktninger over grensen til Sverige. Mer moderate former for motstand kunne være varslingsaksjoner eller utskriving av falske reisetillatelser og grenseboerbevis. Den minst risikofylte formen for motstand var å rett og slett unnlate å anmelde ulovlige forhold man kjente til, som for eksempel ulovlig radiolytting.

Det mørkeste kapittelet i det norske politiets historie må sies å være deltakelsen i aksjonen mot jødene. 40 % av jødene i Norge døde i tyske leire. Hovedtendensen i Norge var at befolkningen forholdt seg passive, og at politiet utførte ordre. Den første ordren kom 10. mai 1940, da det tyske sikkerhetspolitiet (Sipo) påla politiet i Oslo å beslaglegge jødernes radioapparater. Etter kort tid fikk de andre politikamrene ordre om det samme. I oktober 1941 iverksatte Politidepartementet stempeling av jødiske legitimasjonsbevis. 24. oktober fikk Karl Marthinsen, lederen for det norske statspolitiet, ordre om at alle mannlige jøder over 15 år skulle arresteres. Knut Rød, en embetsmann i statspolitiet var ansvarlig for organiseringen av disse arrestasjonene. 28. oktober 1942 ble aksjonen iverksatt ved alle landets politikamre. Det er ulike meninger om hvordan aksjonen fortonet seg for det norske politiet. Per Ole Johansen har diskutert hvorvidt de norske politimennene som utførte arrestasjonene kunne ha noen forutsetning for å vite hva dette innebar.¹² Han distanserer seg fra Ole Kristian Grimnes, som i følge Johansen hevder at arrestasjonene av jødene ikke kan ha fortonet seg som særlig annerledes enn arrestasjonene av lærerne.¹³ Rød ble frikjent for landsforræderi i 1948. Hans handlinger til gagn for landet veide i følge retten tyngre enn organiseringen av aksjonen mot jødene. I 1952 kunne Rød gjeninntre i etaten.

Forberedelsene av rettsoppgjøret

Det norske rettsoppgjøret ble under krigen forberedt både i England og i Sverige. Terje Wold var eksilregjeringens justisminister. Under ham jobbet blant annet Andreas Auli, som var utnevnt til *rikspolitisjef*. Hans oppgave var å registrere opplysninger fra motstandsorganisasjoner i Norge, og fra norske flyktninger. Andreas Bryhn etterforsket angiver- og krigsforbrytersaker ved regjeringens legasjon i Stockholm. Det ble slik bygget opp et

¹² Johansen, Per Ole i Hannu Takala og Henrik Tham (red.) 1987, s. 173.f.

¹³ Johansen i Takala og Tham (red.) 1987, s. 187.

”naziarkiv” på Kjesäter. *Den hemmelige politiledelse* bestod av fem mann som samarbeidet nært med hjemmefrontens ledelse i Oslo, og i tillegg hadde kontakt med legasjonen i Stockholm. Det landsomfattende kontaktnettet denne politiledelsen hadde bygget opp var viktig både for reorganiseringen av etaten, og for rettsoppjøret. I samråd med rikspolisjefen utpekte den dessuten allerede i 1943 nye politimestre til landets politidistrikter.¹⁴ De fleste av disse *fredspolitimestrene* var praktiserende jurister, som skulle tre inn i stillingene i sine lokaldistrikter ved krigens slutt. I enkelte tilfeller var dette personer som tidligere hadde vært politiembetsmenn ved de samme politikamrene.

Lovgrunnlaget for rettsoppjøret var i utvikling gjennom hele krigen, og ble endret av eksilregjeringen gjennom flere ulike anordninger.¹⁵ Fram til 1941 hadde to lover fra 1902 vært aktuelle. For det første eksisterte det en ”Lov om den som ’yter fienden bistand’ eller svekker Norges eller alliert stats krigsevne”. Strafferammen her var fra tre år til livsvarig fengsel. I tillegg fantes det en militær straffelov mot landsforræderi. Denne innebar at dødsstraff kunne anvendes mot landsforrædere, men bare i krigstid. Den 3. oktober 1941 gjorde to provisoriske anordninger det mulig å ta i bruk dødsstraff også etter krigens slutt. Disse anordningene innebar dessuten at dødsstraff kunne anvendes også i sivile saker. Året etter ble medlemskap i NS og hirden forbudt. 15. desember 1944 ble *landssvikanordningen* godkjent av regjeringen. Den var utarbeidet av hjemmefrontens ledelse. Alle NS-medlemmer skulle nå stilles til ansvar for skader og tap de hadde forårsaket ved sitt svik. Tiltalte som hadde gjort seg skyldige i landssvik av mindre grov art skulle straffes med frihetsstraff i inntil tre år, og med rettighetstap. Krigsårenes siste anordning kom i 1945. Den forenklet rettergangen i landssviksaker ved at tre fagdommere og fire legfolk erstattet juryen, og ved at de tiltaltes ankemuligheter ble innskrenket.

Rettsoppjørets første fase

8. mai 1945 ga Sven Arntzen, lederen for det illegale politiet, ordre til alle politisjefer og distriktssjefer innen hjemmefronten om at de skulle aksjonere. Over hele landet stod nye politimestere klare til å overta de ulike politikamrene. Etter kort tid ble det opprettet egne landssvikavdelinger ved hvert politikammer. Her ledet egne inspektører en gruppe etterforskere, som gransket alt fra politisk og økonomisk landssvik, til sakene mot de såkalte ”tyskerjentene”. Det var de nye politimestrene som fikk ansvaret både for suspensjoner av

¹⁴ *Om landssvikoppjøret*, s. 457.

¹⁵ Skodvin, Magne (red): *Norge i krig*, bind 8. Oslo 1987, s. 231.

politifolk på de enkelte politikamrene, og for å lede etterforskningen mot dem. Basert på denne etterforskningen kunne politiet selv avgjøre hvem som skulle suspenderes, og hvem det skulle reises tiltale mot. Fredspolitimestrene ved hvert kammer var ved de fleste viktige avgjørelser avhengig av statsadvokatens samtykke. Statsadvokaten måtte igjen rapportere til Riksadvokaten. For å kunne gjeninnsettes måtte hver politimann midlertidig godkjennes av rikspolisjefen. Ansettelsesmyndighetene, som ofte var egne *ansettelsesråd* ved politikamrene, skulle senere avgjøre om gjeninnsettelsene ble permanente.

Den sentrale bestemmelsen i landssvikanordningen var § 2, hvor det ble bestemt at den som hadde meldt seg inn i NS eller tilknyttede organisasjoner etter 8. april 1940, skulle straffes. Straffen for forbrytelse mot § 2 var fengsel eller tvangsarbeid, bøter, rettighetstap, eller en kombinasjon av disse straffene.¹⁶ Den provisoriske anordningen av 1942 hadde fastsatt at *tap av allmenn tillitt* skulle være obligatorisk for alle NS-medlemmer. Dette medførte at de for bestandig eller for et bestemt antall år skulle fradømmes ”de i § 11 nr. 1-4 nevnte rettigheter, nemlig: 1) Tap av stemmerett i offentlige anliggender; 2) tap av retten til å gjøre tjeneste i rikets krigsmakt; 3) tap av offentlig tjeneste som den skyldige innehar; 4) tap av adgang til å oppnå offentlig tjeneste.”¹⁷ Landssvikanordningen gjorde på den ene siden tillitstapet mer omfattende, ved å inkludere også andre rettighetstap. På den annen side fikk man nå adgang til å idømme *begrenset rettighetstap*. Dette innebar at straffen kunne begrenses til kun å omfatte tap av noen av rettighetene. Straffen var dessuten alltid tidsbegrenset.

Viktige spørsmål i etterforskningen dreide seg om hvorvidt NS-medlemskapene var passive *papirmedlemskap*, og om politifolkene hadde bidratt på noe vis for å hjelpe befolkningen. Her spilte landssvikanordningens § 5 en viktig rolle. Denne paragrafen ble anvendt dersom det ble besluttet at en politimanns nasjonale handlinger veide opp for NS-medlemskapet. Ved enkelte politikamre tok man utgangspunkt i spørreskjemaer og egenmeldinger, som skulle kartlegge politimennenes forhold under okkupasjonen.¹⁸ Opplysningene fra arkivet på Kjesäter ble brukt som supplement og i tvilstilfeller ved flere politikamre.¹⁹ Når det gjaldt spørsmål om suspensjoner fulgte politimestrene ofte råd fra folk på politikammeret de hadde tillit til. I følge Ringdal var det mange av politimestrene som ønsket de gamle og erfarne politifolkene tilbake

¹⁶ *Om landssvikoppgjøret*, s. 45.

¹⁷ *Om landssvikoppgjøret*, s. 45.f.

¹⁸ Ringdal 1987, s. 353.

¹⁹ Ringdal 1987, s. 353.

i arbeid, og som derfor ønsket at etterforskningen skulle gå fort.²⁰ Dette kan ha satt sitt preg på etterforskningsarbeidet.

Debatt - om dødsstraff og om NS-medlemmenes kollektive skyld

De to største politiske stridsemnene i forbindelse med rettsoppjøret var bruken av dødsstraff, og passivt NS-medlemskap som straffbart forhold. Kravet om at rettsoppjøret i Norge skulle gjennomføres så raskt som mulig var felles for alle politiske partier og grupper i 1945.²¹ I tillegg gjorde kravet om et strengt oppgjør seg gjeldende i denne første fasen. Selv passivt NS-medlemskap ble ansett som landssvik, og påtalemyndigheten ønsket å dømme over 200 landssvikere til døden. Den 30. juni 1945 vedtok Odelstinget bestemmelsene fra eksilregjeringens provisoriske anordninger. Debatten om dødsstraff ble langvarig og omfattende. Det samme gjaldt debatten om oppjøret mot dem som hadde gjort seg skyldig i landssvik av mindre alvorlig art.

I følge Yngvar Ustvedt inneholdt landssvikanordningen fra 1944 bestemmelser som var mildere enn den gamle straffeloven, men mange var av den oppfatning at bestemmelsen om NS-medlemmenes kollektive skyld var for streng.²² En viktig grunn til at oppjøret med NS ble kollektivt gjennomført, var at man ønsket å forebygge selvtekt og lynsjing, noe en hadde sett tusenvis av eksempler på i Frankrike.²³ Det faktum at anordningens bestemmelser gjaldt for forbrytelser som ble begått før anordningen ble godkjent av regjeringen, ble også kritisert. Selv om de fleste jurister og politikere mente at de spesielle forholdene under krigen fordret spesielle lovbestemmelser, delte stadig flere etter hvert synspunktene til den såkalte ”silkefronten”, som tok til orde for humanitet overfor landssvikerne.²⁴

Lempninger i rettsoppjøret

Allerede høsten 1945 kunne en se tendenser til lempninger i rettsoppjøret.²⁵ 1. januar 1946 var sakene til 860 suspenderte polititjenestemenn ferdigbehandlet. Av disse ble 580 midlertidig gjeninnkalt til sine stillinger. 360 av dem hadde vært NS-medlemmer.²⁶ I utgangspunktet skulle NS-medlemmer ikke gjeninntas i polititjeneste, men de formildende

²⁰ Ringdal 1987, s. 352.f.

²¹ Dahl, Hans Fredrik i Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen (red.) 2004, s. 12.

²² Ustvedt, Yngvar: *Det skjedde i Norge, bind 1: 1945-1952*. Oslo 1978, s. 149.

²³ Dahl, Hans Fredrik og Øystein Sørensen i Dahl og Sørensen (red.) 2004, s. 117

²⁴ Ustvedt 1978, s. 149.f.

²⁵ Dahl i Dahl og Sørensen (red.) 2004, s. 26.

²⁶ Ringdal 1987, s. 355.

omstendighetene var mange. I følge Ringdal ble det ansett som formildende dersom et korps hadde meldt seg inn kollektivt, eller dersom et stort flertall i et korps hadde meldt seg inn. De suspenderte politimennene kunne ende opp med total renvasking og få saken sin henlagt, det kunne unnlates påtale, de kunne forelegges straff, eller saken kunne komme opp for retten. Et klart flertall av sakene endte med påtaleunnlattelse, og som regel innebar dette at politimannen kunne fortsette i tjenesten. Ringdal hevder at dette forekom langt oftere på Østlandet enn det gjorde på Sørlandet og Vestlandet.²⁷ I tillegg til at to anordninger modererte både erstatningsansvar og rettighetstap som straffemåte, ble adgangen til å utferdige forelegg utvidet våren 1946, og ordensstraff mot tjenestemenn ble vanligere enn avskjed fra offentlig tjeneste.²⁸ En ny lov av 9. juli 1948 bestemte at dømte landssvikere skulle løslates etter halv soningstid når dommen lød på inntil åtte års frihetsstraff.

Resultatet av rettsoppgjøret

Som nevnt innledningsvis ble om lag 92 000 nordmenn etterforsket for landssvik etter krigen. I følge Yngvar Ustvedt ble 18 128 av dem dømt til fengselsstraffer, 20 139 ble bøtelagt, og 7782 ble fradømt sine demokratiske rettigheter. Rundt 42 500 saker ble henlagt som følge av bevisets stilling, eller endte med påtaleunnlattelse.²⁹ Når det gjaldt politiet økte antallet henleggelse gradvis etter 1945. Av et korps som 7. mai 1945 hadde bestått av 4500 mann, ble nesten 2200 mann suspendert og fengslet etter den tyske kapitulasjonen. 1200 av de suspenderte politimennene ble imidlertid senere anbefalt gjeninntatt i etaten.³⁰

I utgangspunktet var det ulike typer ledere, ”kommisariske høyesterettsdommere, Quisling-ministre, fylkesførere, ’riksledere’ og kjente menn og kvinner” som skulle få de hardeste straffene.³¹ Det ble nemlig antatt at de hadde et større ansvar for sine handlinger, og i kraft av sine posisjoner hadde bidratt til å få andre til å slutte opp om nazistene. Både i pressen og blant menigmann ble det i imidlertid rettet skarp kritikk mot det man mente var altfor milde dommer mot fremtredende nazister. Mange ble ikke engang stilt for retten. Ustvedt hevder at denne frustrasjonen også gjaldt ”lensmenn og politiembetsmenn som hadde gått tyskerne i hånde: de ble jo ikke straffet!”³²

²⁷ Ringdal 1987, s. 354

²⁸ Dahl i Dahl og Sørensen (red.) 2004, s. 26.

²⁹ Ustvedt 1978, s. 151.

³⁰ Ringdal 1987, s. 355.

³¹ Ustvedt 1978, s. 151.

³² Ustvedt 1978, s. 154.

26 654 av de som ble etterforsket hadde ikke gjort seg skyldig i annet enn å være medlemmer av NS.³³ I rettsoppgjørets første fase ble disse passive medlemmene dømt til fengselsstraff. Etter hvert ble det imidlertid vanlig å straffe dem med bøter og rettighetstap. 1167 nordmenn ble fengslet for å ha vært medlemmer av NS. 1485 fikk bøter, mens 6544 ble straffet med rettighetstap. Ringdal hevder at politi- og lensmannsetaten var det store unntaket når det gjaldt håndhevelse av landsvikanordningens bestemmelser om papirmedlemmene. Årsaken kan ha vært forståelse for det ekstreme presset etaten ble utsatt for. At etaten fikk anledning til å etterforske sine egne mistenkte landsvikere kan også ha hatt betydning. I følge Ringdal har begge forholdene sannsynligvis spilt inn.³⁴

TIDLIGERE FORSKNING

8. februar 2001 oppsummerte Ivo de Figueiredo forskningsstatus i en kronikk i Dagbladet.³⁵ I følge de Figueiredo er Johs. Andenæs' *Det vanskelige oppgjøret* fra 1979 fortsatt det eneste arbeidet som forsøker å ta for seg rettsoppgjøret i sin helhet.³⁶ Bortsett fra dette verket foreligger det bare enkelte artikler og spesialstudier. Georg Øvsthus skrev i 1972 sin hovedoppgave om tidligere NS-medlemmers kritikk av landssvikoppgjøret.³⁷ I 1982 ble Knut Rød-saken behandlet av Knut Sveri.³⁸ Tom Harald Meyer sammenlignet i 1996 det norske oppgjøret med det danske.³⁹ I *Oppgjøret som ikke tok slutt* fra 1997 tok Kjell Fjørtoft opp flere sider ved rettsoppgjøret som han hevdet historikerne har oversett, blant annet landssvikanordningens bestemmelser om at selv passivt medlemskap i NS skulle være straffbart, og at dette skulle ha tilbakevirkende kraft.⁴⁰

I tillegg til disse spesialstudiene kommer enkelte oversiktsverker inn på rettsoppgjøret. Både første bind av Yngvar Ustvedts *Det skjedd i Norge* og åttende bind av Magne Skodvins

³³ Ustvedt 1978, s. 153.

³⁴ Ringdal 1987, s. 353.

³⁵ De Figueiredo 2001.

³⁶ Andenæs, Johs.: *Det vanskelige oppgjøret*. Oslo 1979

³⁷ Øvsthus, Georg: *Dom og oppreisning: tidligere NS-medlemmers kritikk av landssvikoppgjøret og deres organiserte forsøk på å oppnå sosial rehabilitering*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1972.

³⁸ Sveri, Knut: "Landssvikoppgjørets merkeligste rettssak" i Anders Bratholm, Nils Christie og Torkel Opsahl (red.): *Lov og frihet. Festskrift til Johs. Andenæs på 70-årsdagen*. Oslo 1982.

³⁹ Meyer, Tom Harald: *Omfang og straffutmåling: det norske og danske rettsoppgjør etter 2. verdenskrig*. Hovedoppgave i historie, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet 1996.

⁴⁰ Fjørtoft, Kjell: *Oppgjøret som ikke tok slutt*. Oslo 1997.

Norge i krig inneholder nyttige sammenfatninger.⁴¹ Det samme gjelder en rekke lokalhistoriske verker, som nødvendigvis begrenser seg til oppgjøret i de respektive politidistriktene, men uten å gå i dybden.⁴² Av spesielt stor interesse i forbindelse med denne oppgaven er Nils Johan Ringdals oversikt over politi- og lensmannsetaten under okkupasjonen, *Mellom barken og veden* fra 1987.⁴³ Den har hovedfokus på etatens utvikling i okkupasjonsårene, men avslutter med et kapittel om rettsoppgjøret.

De Figueiredo stiller seg undrende til at et rettsoppgjør som var så omfattende ikke har vakt større interesse hos historikerne.⁴⁴ På tross av at debatten har pågått siden 1945, er det fortsatt mange sorte hull i historien om oppgjøret. I følge de Figueiredo mangler vi spesielt kunnskap om hvordan det norske rettsapparatet taklet det enormt omfattende arbeidet rettsoppgjøret innebar. Vi vet at samme straffbare handling kunne bli møtt med vidt forskjellige straffereaksjoner. Dette kunne være avhengig av ulike faktorer, som *når* en ble dømt, *hvor* en ble dømt, og hvilke formildende eller skjerpene omgivelser retten la vekt på. Hovedspørsmålet for de Figueiredo blir om straffevariasjonene var rettferdige, altså basert på et ”rimelig og forutsigbart skjønn”, eller om de snarere var tilfeldige, og dermed urettferdige.⁴⁵

I løpet av årene som har gått siden de Figueiredo skrev denne kronikken har forskningsprosjektet *Å overkomme fortiden* resultert i Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen's antologi *Et rettferdig oppgjør?*⁴⁶ Dahl og Sørensen tar her for seg kollaborasjonsbegrepet og spørsmålet om ”kollektiv skyld”. Dahls eget bidrag setter blant annet spørsmålstegn ved hvor politisk det norske rettsoppgjøret var i forhold til rettsoppgjørene i andre land.⁴⁷ I Per Ole Johansen's artikkelsamling *På siden av rettsoppgjøret* fra 2006 er søkelyset rettet mot behandlingen av jøder, sigøynere, tater og homofile i Norge under okkupasjonen.⁴⁸

⁴¹ Ustvedt, Yngvar: *Det skjedde i Norge, bind 1: 1945-1952*. Oslo 1978, Skodvin, Magne (red.): *Norge i krig, bind 8*. Oslo 1987.

⁴² Eithun, Grethe, Kjell-Ragnar Berge og Hermund Kleppa (red.): *Krigsår. Liv og lagnader i Sogn og Fjordane 1940 – 1945*. Førde 2005, Roset, Ivar: *Sarpsborg 1939 - 1945 – Okkupasjonstiden*. Sarpsborg 1990, Dehli, Martin: *Fredrikstad bys historie, bind 5 - Krig, gjenreisning og velstand 1940 – 1963*. Fredrikstad 1993, Lindman, Knut og Erling Ree-Pedersen (red.): *Motstandskamp og dagligliv i Mossedistriktet 1940 – 1945*. Moss 1999.

⁴³ Ringdal, Nils Johan: *Mellom barken og veden. Politiet under okkupasjonen*. Oslo 1987.

⁴⁴ De Figueiredo 2001.

⁴⁵ De Figueiredo 2001.

⁴⁶ Dahl, Hans Fredrik og Øystein Sørensen (red.): *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo 2004.

⁴⁷ Dahl, Hans Fredrik i Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen (red.) 2004, s. 19.

⁴⁸ Johansen, Per Ole (red.): *På siden av rettsoppgjøret*. Oslo 2006

Johansens egen artikkel omhandler statspolitiets rolle i jødeforfølgelsene, med hovedvekt på Knut Rød-saken. Johansen konkluderer med at deltakelse i aksjonen mot jødene egentlig ikke ble tatt med i betraktningen i rettsoppgjøret etter krigen.⁴⁹

En har de siste årene sett et økt fokus på ulike sider av rettsoppgjøret. De Figueiredos spørsmål om hvorvidt de straffevariasjonene kan sies å ha vært et resultat av et forutsigbart skjønn, eller om de i stor grad var et resultat av tilfeldigheter, har imidlertid ikke blitt besvart.

PROBLEMSTILLING

I denne oppgaven vil jeg ta for meg rettsoppgjøret mot politi- og lensmannsetaten ved tre av politikamrene i Østfold og de to politikamrene i Sogn og Fjordane. Slik de Figueiredo etterlyser vil jeg se på hvordan forholdet mellom forutsigbart skjønn og tilfeldigheter spilte inn her. For det første vil jeg se på hvilke vurderinger som ble foretatt ved de enkelte politikamrenes landssvikavdelinger, og i de enkelte rettssalene. Hvor aktiv og initiativrik måtte en politimann ha vært utover det rent pliktmessige, og hvor risikofyllt måtte hans illegale innsats ha vært, for at det helt eller delvis skulle kunne veie opp for et NS-medlemskap? Hva ble regnet som skjerpene og formildende omstendigheter? Fikk det betydning for skyldspørsmålet om de straffbare handlingene var utført etter ordre?

For det andre vil jeg undersøke om straffevariasjonene i enkelte tilfeller kan ha vært resultater av personlige motiver hos de ulike aktørene. Riksadvokaten eller statsadvokaten skulle ha det endelige ordet når det gjaldt henleggelse, påtaleunntatelse, forelegg, eller eventuelt tiltalebeslutning. Likevel var det politikamrene selv som stod for avhør av vitner og innsamling av bevismateriale, og som kom med forslag om hvordan sakene skulle håndteres. Det var også egne ansettelsesråd ved enkelte av politikamrene som avgjorde hvorvidt en politimann skulle kunne tas endelig inn igjen i tjeneste eller ikke, og eventuelt hvilken ordensstraff han skulle ilegges. I mange tilfeller ble politimenn som hadde stått i direkte tilknytning til hjemmefronten viktige aktører med stor innflytelse i rettsoppgjøret. Politi- og lensmannsetaten kan altså på mange måter sies å ha etterforsket seg selv. Slik kan personlige motiver hos de ulike aktørene ha fått et visst spillerom. Dette kunne dreie seg om hevnløst, eller ønsker om å beskytte kolleger. I hvor stor grad ble oppgjøret preget av slike motiver?

⁴⁹ Johansen, Per Ole i Johansen (red.) 2006, s. 48.

KILDER

Om landssvikoppjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget er en samling fakta og statistikk om rettsoppjøret som Justisdepartementet forberedte og fremla Stortinget i 1962. Et eget landssvikutvalg arbeidet med denne innstillingen i sju år fra 1955, og det var dette utvalgets arbeid som dannet grunnlaget for opprettelsen av *Landssvikarkivet*. Sakene fra de ulike politikamrene rundt om i landet ble først samlet i det såkalte *Domsarkivet* på Victoria Terrasse. I dag er Landssvikarkivet å finne på Riksarkivet i Oslo, og består av 59 forskjellige enkeltarkiver. 58 av dem er politikammerarkiver, mens det siste arkivet omfatter Bredtveit fengsel for kvinnelige landssvikfanger. Alle disse arkivene inneholder saksmapper som tar for seg hvert enkelt individ eller firma. Her finnes personalia, informasjon om utdanning og familieforhold, samt tidspunkt for innmeldelse og eventuell utmeldelse av NS. Torgeir Johan Thunshelle har kontrollert en del av disse dataene, og konkluderer med at de i høyeste grad har vist seg å være pålitelige.⁵⁰ Selv om enkelte mapper kan ha havnet andre steder, skal i prinsippet alle sakene som ble etterforsket i forbindelse med rettsoppjøret finnes i Landssvikarkivet, også de som ble henlagt.

Etter at Landssvikarkivet ble flyttet til Riksarkivet i 1971, ble det underlagt visse adgangsrestriksjoner. For å adgang til landssviksaker må man på forhånd kjenne til navnet, og helst fødselsåret, til de aktuelle personene. En mulig fremgangsmåte for å finne navn på dømte og etterforskede politifolk er å ta utgangspunkt i statskalenderne. De finnes for alle okkupasjonsårene, selv om det kun eksisterer én samlet statskalender for årene 1944-45. Her står alle politiembetsmenn og lensmenn oppført med navn og fødselsår. Tanken var at jeg basert på opplysningene i statskalendrene skulle sende inn en søknad, for så forhåpentligvis å finne navn på andre politimenn i saksmappene til politiembetsmennene og lensmennene. Disse nye navnene kunne så inkluderes i en ny søknad. I tillegg tipset Tore Pryser meg om en annen kilde, som få kjenner til, og som derfor sjelden har blitt brukt i forskningslitteraturen, nemlig Rikspolitiets *Liste Nr. 1* over mistenkte for grovere arter av landssvik. Denne listen er på over 800 sider, og er basert på informasjon fra Kjesäter-arkivet, Rettskontoret i Stockholm og Rikspolitiets Etterforskningskontor i London. I tillegg bygger den på ulik informasjon fra

⁵⁰ Thunshelle, Torgeir Johan: *Nasjonal Samling i Sogn og Fjordane 1940-1945*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1972, s. 7.

Norge, for eksempel en liste over frontkjempere, en liste over mennesker med radiolisens, NS-årbøkene for årene 1942-44, samt rapporter fra ulike motstandsgrupper i Norge. Den var ment å være til veiledning for de nye fredspolitimestrene i deres arbeid med å finne og etterforske mistenkte landssvikere, og inkluderer navn, hjemsted, yrke, og informasjon om landssvikets art. I tillegg er mange vurdert etter grad av farlighet og iver, og noen blir beskrevet med detaljerte signalement.

Etter å ha gått gjennom statskalenderen for årene 1944-45 og *Liste Nr. 1*, kunne jeg levere inn en søknad på 45 navn fra Sogn og Fjordane og en søknad på 158 navn fra Østfold. Det viste seg at flere personer som var inkludert i søknadene hadde fått sakene sine behandlet ved politikamre og domstoler i andre deler av landet. Disse var derfor ikke lenger direkte relevante for min oppgave. Dette gjaldt blant annet for NS-lensmannen i Florø. I noen tilfeller hadde jeg ikke nok informasjon, og fikk derfor ikke tilgang til de aktuelle mappene. Flere personer som var oppført i *Liste Nr. 1* ble ikke funnet i arkivet, men det er en mulighet for at mappene deres rett og slett har forsvunnet. Dette skjedde med flere mapper før Landssvikarkivet ble flyttet til Riksarkivet. Etter å ha gått gjennom mappene jeg fikk tilgang til fra de to første søknadene, sendte jeg inn to søknader til; én for Sogn og Fjordane med 31 nye navn, og én for Østfold med 105 nye navn. Til slutt satt jeg igjen med adgang til 20 saker fra Sogn og Fjordane, og 88 saker fra Østfold. De ulike politimennenes saksmapper har vært av svært varierende størrelse. For noen av de mindre sakene var kun Erstatningsdirektoratets mapper tilgjengelige. De inneholdt ingen etterforskningsdokumenter. Dette gjaldt imidlertid bare et fåtall saker. Mer omfattende saker kunne inneholde opp mot 200 dokumenter. De fleste saksmappene befant seg et sted mellom disse ytterpunktene.

Anonymiseringen av politifolkene jeg har inkludert i undersøkelsen har ikke vært uten problemer. Politimestere, politifullmektiger og lensmenn fra de enkelte politidistriktene kan man jo finne navnene på i statskalenderne for okkupasjonsårene. Jeg har likevel valgt å anonymisere alle politimenn som ikke er nevnt med fullt navn i forskningslitteraturen. For hver politimann angir jeg de to første bokstavene i politikammerets navn, etterfulgt av en forkortelse av politimannens stilling, og til slutt et nummer for å skille de ulike politimennene ved hvert politikammer fra hverandre.

På grunn av et altfor omfattende kildemateriale har jeg sett meg nødt til å kutte ned fra fire til tre politikamre i Østfold. Det var interessante saker ved alle Østfold-kamrene, men når jeg

måtte velge bort ett falt på valget på Halden, fordi Ringdal allerede har brukt dette politiskammeret som eksempel flere steder i sin bok. 21 politifolk falt derfor bort fra undersøkelsen.

TEORI OG METODE

I følge Jürgen Kocka kjennetegnes komparative historiske arbeider av at de systematisk tar for seg to eller flere historiske fenomener, med hovedvekt på likheter og forskjeller, for så å ende opp med forklaringer, tolkninger og konklusjoner.⁵¹ Legger man denne definisjonen til grunn oppfyller jeg kriteriene for en komparativ historisk undersøkelse. Jeg har imidlertid støtt på et par problemer underveis som det er verdt å merke seg.

Svært få, uansett yrkesgruppe, står oppført i *Liste Nr. 1* utelukkende i kraft av å være medlemmer av NS. Det har derfor vært en utfordring å skaffe til veie et så representativt utvalg som mulig. Jeg tar for det første utgangspunkt i statskalenderne, noe som fører til en overvekt av politiembetsmenn og lensmenn. For det andre vil papirmedlemmene av NS bli underrepresentert, siden jeg tar utgangspunkt i en liste over mistenkte for grovere arter av landssvik. Forhåpentligvis har de nye navnene som åpenbarte seg i saksmappene fra de to første søknadene, og som utgjorde grunnlaget for to nye søknader, jevnet ut noe av denne underrepresentasjonen, i hvert fall når det gjelder Østfold. For Sogn og Fjordanes del visste jeg på forhånd at svært få politifolk var medlemmer av NS. Overraskende nok viste dette seg å være tilfelle også i perioden etter *Aktion Polarkreis*. Det var altså få papirmedlemmer ved politikamrene i Sogn og Fjordane også de siste okkupasjonsårene. Ingen av søknadene jeg leverte på politibetjenter fra Sogn og Fjordane i Landssvikarkivet ga resultater, så også på dette området vil det være en skjev fordeling. Det samme gjelder overbetjenter og overkonstabler, disse stillingene eksisterte ikke ved politikamrene i Sogn og Fjordane. Når det gjelder Fjordane politikammer, viste det seg at åtte av de ni sakene jeg har inkludert i undersøkelsen endte med henleggelse eller påtaleunndlatelse, og kun én kom opp for retten. Dette fører til en underrepresentasjon av Fjordane politikammer i store deler av undersøkelsen.

Et annet problem, som er ganske åpenbart, men som likevel bør nevnes, er at ingen av sakene er helt identiske. Nettopp dette var en av de store utfordringene under rettsoppgjøret, så på sett og vis kan man si at jeg står overfor den samme problemstillingen som en stod overfor ved

⁵¹ Kocka, Jürgen i Ragnar Björk og Karl Molin (red.): *Societies Made Up of History*. Stockholm 1996, s. 197.

landssvikavdelingene og i rettssalene i årene etter krigen. Etter min mening er dette en viktig innsikt å ha med seg når en skal undersøke de skjønnsmessige vurderingene som ble foretatt.

BEGREPER

Et begrep som må presiseres er *politimann*, som i denne oppgaven vil være en fellesbetegnelse for politiembetsmenn, polititjenestemenn, lensmenn og lensmannsbetjenter. For enkelhets skyld vil jeg dessuten omtale rettighetstap etter landssvikanordningens § 11, og senere landssviklovens § 10, som *rettighetstap*, etterfulgt av numrene for rettighetene som ble fradømt i den aktuelle dommen eller det aktuelle forelegget. Disse rettighetene er gjengitt ovenfor. Videre vil jeg ta i bruk en del begreper og uttrykk som har blitt hyppig benyttet i kildematerialet. Eksempler på dette er beskrivelser av positive handlingstyper, som *nasjonale handlinger*, *handling til gagn for landet*, og *gode gjerninger*, samt uttrykk som beskriver visse typer personer, som *papirmedlemmer* eller *gode nordmenn*.

OPPGAVENS OPPBYGGING

Oppgavens første del vil bestå av en gjennomgang av de ulike sakene ved hvert politikammer. Før hvert av de fem politikammerkapitlene vil jeg kort gjøre rede for forholdene ved kammeret under okkupasjonstiden. Hovedvekten vil ligge på innmelding og eventuell utmelding av NS, på graden av tysk nærvær, på illegalt arbeid ved politikammeret, og på kollaborasjon og bistand til okkupasjonsmakten. Etter gjennomgangen av de ulike sakene vil hvert politikammerkapittel avsluttes med en kort sammenfatning.

I oppgavens andre del vil jeg først sammenligne de skjønnsmessige vurderingene som ble gjort ved de ulike politikamrene. I denne delen vil jeg drøfte hvordan NS-medlemskap og andre straffbare handlinger ble veid opp mot handlinger til gang for landet, se på hvilke forhold som hadde formildende og skjerpene effekt, og undersøke i hvilken grad det fikk betydning for skyldspørsmålet om de straffbare handlingene var utført etter ordre. Til slutt vil jeg drøfte hvorvidt personlige motiver hos ulike aktører kan ha preget rettsoppgjøret i de forskjellige politidistriktene. Her vil jeg undersøke hvordan hevnlyst og ønske om å beskytte kolleger kan ha spilt inn.

DEL 1 – RETTSOPPGJØRET VED FEM POLITIKAMRE

SOGN POLITIKAMMER

Sogn politidistrikt bestod av kommunene Jostedal, Luster, Hafslo, Årdal, Lærdal, Borgund, Sogndal, Aurland, Leikanger, Balestrand, Vik, Kyrkjebø, Lavik, Brekke, Gulen, Solund og Hyllestad. Okkupasjonen medførte flere oppgaver for politiet, som i Sogn politidistrikt tidligere hadde bestått av et såkalt *administrasjonspolitikkammer* uten ansatte politifolk, samt 16 lensmannskontor. Nå ble det opprettet et eget *pris- og rasjoneringspoliti*, samt at det ble ansatt politikonstabler, som tjenestegjorde på politikammeret på Hermansverk og ved mange av lensmannskontorene. Politimester Dahlin var fra starten av svært aktiv i det illegale arbeid. Pris- og rasjoneringspolitiet bestod dessuten utelukkende av aktive motstandsfolk. Hjemmefronten i Sogn fikk forsyninger av våpen og utstyr, levert av britiske motorbåter fra Shetland.

Etter hvert ble det vanskeligere for politimesteren å stå imot de mange ordrene som kom fra tyske myndigheter, spesielt ordrene om politiske arrestasjoner. I mars 1942 kom det ordre om at en rekke lærere skulle arresteres. I stedet for å iverksette arrestasjonene, skrev Dahlin til distriktets lensmenn med oppfordring om å be de aktuelle lærerne holde en lav profil.⁵² 20. mars 1942 søkte han avskjed, uten å få noe svar på søknaden. Samme høst kom imidlertid ordren om arrestasjon av jøder. Denne ordren nektet han å viderebringe lensmennene. Han sendte i stedet en ny avskjedssøknad 2. januar 1943, hvor han skrev: ”Jeg har ikke den politiske innstilling som må forlanges av politiets embetsmenn og det stilles krav og gis pålegg av politisk art som jeg av samvittighetsgrunner ikke finner å kunne være med på, hvorfor jeg ber meg entlediget fra min stilling.”⁵³ Denne gangen fikk han svar på søknaden. Avskjeden ble innvilget fra 1. juni. Det var ingen jøder som bodde i Sogn da krigen brøt ut. Likevel ble seks jøder arrestert i politidistriktet.⁵⁴ Den ene, en kjøpmann fra Bergen, fikk tuberkulose, og ble liggende på sykehus ut okkupasjonen. En selger fra Oslo og en tsjekkisk familie på fire personer ble arrestert i Årdal. Selgeren ble sendt til Auschwitz. Også den tsjekkiske familien ble deportert.

⁵² Eithun, Berge og Kleppa (red.) 2005, s. 378.

⁵³ Eithun, Berge og Kleppa (red.) 2005, s. 377.

⁵⁴ Svartefoss, Einar: 5-årsnatta. Leikanger i krigsåra 1940 – 45. Leikanger 1994, s. 232.

Presset for innmeldelse i NS synes ikke å ha vært så sterkt ved Sogn politikammer. Dahlin oppga i saken mot So/Kb1 at da kontorbetjenten hadde meldt seg inn 7. desember 1940, var det kun én lensmann og én lensmannsbetjent som hadde meldt seg inn i politidistriktet. Politimesteren gjorde også sitt beste for selv å få ansatt pålitelige folk i ledige stillinger, og forsøkte slik å holde NS-folk ute fra korpset. Noen fullstendig oversikt over innmeldelsene blant politimennene i Sogn finnes ikke, men mye tyder på at det var ytterst få som meldte seg inn. *Aktion Polarkreis* rammet nemlig Sogn politikammer spesielt hardt. Natt til 16. august 1943 ble 17 av de 20 politifolkene som tilhørte Sogn politidistrikt arrestert, og sendt til Ulven og Espeland. Ni av dem ble satt fri i løpet av høsten, mens åtte ble sendt til Grini. En av de åtte Grini-fangene ble også senere satt fri. Politimester Dahlin og seks andre ble imidlertid sittende til 9. desember 1943, da de ble sendt til konsentrasjonsleiren Stutthof.

Fra 1. juni 1943 hadde politimester Greftegreff tatt over for Dahlin. I begynnelsen av 1943 tok So/Pm1 over stillingen. Disse var begge NS-medlemmer. Det var imidlertid fortsatt mulig å drive illegalt arbeid. Fra politikammeret varslet man folk som var i faresonen. Pris- og rasjoneringspolitiet fortsatte sin aktivitet. I slutten av januar 1945 førte imidlertid angiveri i Høyanger til en serie arrestasjoner i Sogn for radiolytting og spredning av illegale aviser. Sipo fikk i forbindelse med disse arrestasjonene også et lite tak på hjemmestyrkene i Sogn.

GJENNOMGANG AV LANDSSVIKSAKENE

For å belyse behandlingen av landssviksakene ved Sogn politikammer, vil jeg presentere de elleve sakene jeg studert fra politidistriktet. Dette dreier seg om én politimester, én politikonstabel, én kontorbetjent, syv lensmenn og én lensmannsbetjent.

Politimesteren på Hermansverk

So/Pm1 ble født i Oslo i 1888. Han ble ansatt som politifullmektig i Bergen i januar 1941.⁵⁵ Omtrent samtidig gikk han inn i NS. I følge politimesteren selv var innmeldelsen en betingelse for å få politifullmektigstillingen. Da han senere ikke meldte seg ut igjen, var det fordi kollegaer av ham som gjorde det straks hadde blitt arrestert. I Bergen skulle So/Pm1 i

⁵⁵ Framstillingen bygger på RA, LA, Sogn politikammer: sak 12/45

følge en kollega i så stor grad som mulig ha sabotert ordre fra Sipo og Stapo, og frydet seg hver gang han fikk nyheter om ettersøkte personer som hadde unnsloppet.

So/Pm1 var politimester på Hermansverk i ett år og fire måneder, etter å ha blitt beordret til stillingen av Politidepartementet. I avhør etter frigjøringen la han vekt på at han alltid unnlot å rapportere ulovlig våpenbesittelse til Sipo. Lensmannen i Lærdal kunne fortelle at So/Pm1 hadde tatt hans parti i en konflikt med tyske offiserer, og at han ellers hadde inntrykk av at politimesteren prøvde å hjelpe folk så godt han kunne. Overfor personalet ved politikammeret hadde han alltid gitt uttrykk for at han var en motstander av Sipos aksjoner i distriktet og at han ikke var enig i politikken NS drev. En av konstablene fortalte om en episode hvor det ble funnet et ulovlig gevær hos en ung mann på Hermansverk. Politimesteren hadde levert geværet til konstabelen og bedt ham hjemme det inne i arkivet. Saken ble så liggende inntil frigjøringen. I følge konstabelen lot politimesteren alle anonyme anmeldelser ligge i en skuff uten å foreta seg noe videre.

I tillegg til NS-medlemskapet ble politimesteren tiltalt for å ha vært økonomileder for Leikanger lag av NS. Han hadde imidlertid ikke aktiv i dette vervet. Etter ordre fra Sipo hadde han gjennomført to politiske arrestasjoner. I begge tilfellene lot han imidlertid de arresterte tilbringe natten i sitt eget hjem, slik at de hadde anledning til å rømme. Dette kan være årsaken til at arrestasjonene var ikke inkludert i forelegget som So/Pm1 vedtok i slutten av september 1945. Straffen var satt til rettighetstap nr. 1, 2 og 4 i ti år. Dahlin hadde i tillegg foreslått seks måneders tvangsarbeid, men dette tok ikke statsadvokaten til følge.

Politikonstabel So/Pk1

So/Pk1 ble født i 1918.⁵⁶ I 1940 deltok han i krigshandlingene på norsk side. Han meldte seg inn i NS 25. september 1941, og stod som medlem til kapitulasjonen. Som medlem betalte han kontingent og deltok på møter. I august 1942 meldte han seg til tysk krigstjeneste, men ble ikke innkalt. Han tjenestegjorde i *førergruppen* i ti måneder fra høsten 1942. Etter anmodning fra lensmannen ble han ansatt som politikonstabel i Høyanger da han returnerte fra Oslo. Her assisterte han ved flere anledninger Sipo i ulike aksjoner. Han deltok i én razzia og to arrestasjoner, og var vaktmann på en fangetransport til Bergen. Dette utgjorde samlet grunnlaget for tiltalen. So/Pk1 hevdet selv at han ved arrestasjonene og vaktholdet kun hadde

⁵⁶ Framstillingen bygger på RA, LA, Sogn politikammer: sak 176/45

handlet etter ordre fra Sipo. Statsadvokaten etterlyste derfor uttalelser fra konstabelens kolleger om hvordan han hadde forholdt seg i disse situasjonene. Politibetjent Sæbø hadde ikke inntrykk av at han hadde vært særlig aktiv som partimann. I følge Sæbø hadde han beklaget overfor den ene personen han arresterte. Den andre arresterte hadde også blitt bra behandlet. Et annet vitne uttalte at han den første tiden hadde oppfattet So/Pk1 som truende, men at han senere ikke hadde vært like aggressiv. 13. desember 1945 ble lagmannsrett holdt i Bergen. Han ble dømt til tvangsarbeid i ti år, samt rettighetstap nr. 1 og 2 i ti år. I følge retten forelå det ingen formildende omstendigheter. So/Pk1 startet soningen 4. mars 1946, og søkte om benådning to år senere. 18. juni 1948 ble han benådet, og han ble løslatt på prøve 12. juli.

Kontorbetjent So/Kb1

So/Kb1 ble født i 1916.⁵⁷ Fra 1. mars 1939 var han lensmannsbetjent i Hyllestad. Han meldte seg inn i NS 7. desember 1940. Selv hevdet han å ha blitt lurt av propaganda i *Lensmannsbetjentenes blad*, hvor det ble argumentert for at betjentene ved innmeldelse ville bedre sine lønns- og arbeidsvilkår. Etter hvert begynte So/Kb1 å tenke over hva medlemskap egentlig innebar, og meldte seg derfor ut igjen 22. mars 1941. I august 1943 søkte han på stillingen som kontorbetjent ved Sogn politikammer. Her skrev han den første tiden selv under alle reisetillatelse som ble gitt fra kammeret. Dette benyttet han seg av til blant annet å gi en britisk spion falsk reisetillatelse. Han varslet også dersom folk var i faresonen.

5. juni 1945 ble politimesteren i Sogn kontaktet av rikspolisjefen, som krevde umiddelbar suspensjon av kontorbetjenten. Politimesteren foreslo at det ble unnlatt påtale. Han var av den oppfatning at So/Kb1 hadde opptrådt på en slik måte at hans forhold ikke kunne antas å ville betinge anvendelse av straff, og henviste til landssvikanordningens § 5. Han hadde derfor ikke funnet det nødvendig med noen ytterligere etterforskning. Dersom statsadvokaten samtykket i påtaleunnlattelse, ønsket politimesteren å ta den suspenderte kontorbetjenten tilbake i tjeneste. Statsadvokaten svarte 25. juli at han ikke kunne ta noen stilling til saken før ytterligere etterforskning ble foretatt. Spesielt når det gjaldt gjeninnsettelse i tjeneste måtte man være ”meget nøyeregnende med både kravene til den innsats, som påberopes som diskulperende, og til bevisene for de påberopte handlinger”⁵⁸. Statsadvokaten henviste her til *Riksadvokatens Meddelelsesblad nr. 1*. So/Pb1, en av politibetjentene i pris- og rasjoneringspolitiet som stod tilknyttet Milorg, skrev 3. august en utfyllende rapport til politimesteren. I oktober 1944

⁵⁷ Framstillingen bygger på RA, LA, Sogn politikammer: sak 361/45

⁵⁸ RA, LA, Sogn politikammer: sak 361/45, dokument 1

hadde fire agenter kommet fra England til Sogn. Da ordren om at gruppen skulle dele seg opp, fikk So/Pb1 i oppdrag å transportere den ene agenten til Florø. So/Kb1 utstedte øyeblikkelig falsk reisetillatelse for agenten. ”På eget ansvar og med personlig underskrift, uten samtykke av NS-politimesteren” fornyet So/Kb1 også So/Pb1s generelle reisetillatelse.⁵⁹ So/Kb1 fikk generelt de beste skussmål. På tross av at So/Pb1 kjente til hans tidligere NS-medlemskap, stolte han hundre prosent på ham, og fant det helt ubetenkelig å benytte ham til illegalt arbeid. Også politikonstabel Rivedal stolte fullt og helt på So/Kb1, og lot ham tidlig forstå at han ønsket å se på alle politiske saker kontorbetjenten kom over i sitt arbeid. So/Kb1 hadde flere ganger gitt ham slike politiske saker til gjennomsyn. 18. januar 1946 foreslo statsadvokaten påtaleunntatelse. Riksadvokaten samtykket 22. januar. Dahlin skrev så til rikspolisjefen med forespørsel om suspensjonen av kontorbetjenten kunne oppheves. 29. august kom svaret fra rikspolisjefen; So/Kb1 kunne ikke godkjennes til å gjeninntre inn i stillingen.

Lensmannen i Leikanger

So/Lm1 ble ansatt som lensmann 1. oktober 1942.⁶⁰ Han hadde selv søkt stillingen, og var 25 år da han kom til Leikanger. Fram til demobiliseringen 2. mai deltok han i krigen mot tyskerne i Vossetraktene. Deretter fikk han jobb som konstabel ved Hordaland politikammer. I avhør etter kapitulasjonen fortalte So/Lm1 at han gikk inn i NS i april 1941, fordi han på det tidspunktet mente han slik tjente landet best. Det var mens han var politikonstabel at han begynte å fatte interesse for partiet. Dette skyldtes i følge So/Lm1 ikke påtrykk fra andre NS-folk, selv om det er naturlig å tro at han ved å skylde på ”presse, radio og annet propagandamateriell” forsøkte å beskytte sin far, NS-lensmannen i Vik.⁶¹ Det var kun ideelle grunner til innmeldelsen, hevdet han. Etter hvert ble So/Lm1 imidlertid oppmerksom på hvordan tyskerne opptrådte, og han vurderte å melde seg ut allerede da han gikk på politiskolen i juni 1941. På tross av tankene om utmeldelse, valgte han å bli stående som medlem. Dette skyldtes dels trusler om represalier hvis han meldte seg ut, og dels at han følte at han ville stå sterkere som lensmann dersom han var medlem. I Leikanger ble han senere beordret til personal- og propagandaleder, uten at han uttrettet noe i disse vervene.

”Folk her på stedet kan bevidne hvordan jeg har oppført meg”⁶², sa So/Lm1 i det første avhøret 10. mai 1945. I et brev til Ytre Sogn forhørsrett 24. mai kom han mer konkret inn på

⁵⁹ RA, LA, Sogn politikammer: sak 361/45, dokument 6

⁶⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Sogn politikammer: sak 17/45

⁶¹ RA, LA, Sogn politikammer: sak 17/45, dokument 11

⁶² RA, LA, Sogn politikammer: sak 17/45, dokument 2

hvordan han som lensmann prøvde å ivareta bygdefolkets interesser. Ved en anledning hadde han møtt en person med ulovlig våpen da han var på jakt, uten å foreta seg noe videre i den sammenheng. I følge jegeren var det ingen som hadde noe å utsette på lensmannen, og personlig var han So/Lm1 ”en stor takk skyldig for hans humanitet i okkupasjonstiden”⁶³. Et annet eksempel var episoden med det ulovlige geværet som blir nevnt i saken mot politimesteren. I forbindelse med en ransaking etter stjålne effekter fra AT ble det tilfeldigvis funnet et gevær. Lensmannen ba eieren skaffe tilveie et defekt gevær, som de skulle legge på kammeret i tilfelle saken ble undersøkt nærmere. Under en arrestasjon fikk han stukket til seg et følgebrev til en postpakke mens tyskerne snudde ryggen til. Dette brant han så snart han hadde mulighet til det. Personen som hadde gitt ham følgebrevet, forklarte at han tok sjansen på dette fordi han hadde hørt at lensmannen hadde dysset ned saken med det ulovlige geværet.

Finn Dahlin foreslo i oktober for statsadvokaten at det ble reist tiltale mot lensmann So/Lm1 for NS-medlemskapet og vervene i partiet, for etter søknad å ha blitt ansatt som lensmann i Leikanger i 1942, og for å ha deltatt under tre politiske arrestasjoner i 1945. I desember 1945 ble saken behandlet i Ytre Sogn herredsrett. Dahlin hadde foreslått påstand om to eller tre års tvangsarbeid, samt begrenset rettighetstap, noe statsadvokaten tiltrådte. Retten fant det ”særlig graverende at tiltalte personlig har arrestert eller assistert ved anholdelsen av en rekke norske patrioter som var med i den norske motstandsbevegelse”⁶⁴. Selv om retten vedgikk at det hadde vært vanskelig for lensmannen å slippe å være med på de nevnte arrestasjonene, og at han ikke under noen av disse hadde opptrådt brutalt, ble han 14. desember dømt til tvangsarbeid i halvannet år, med fradrag av 123 dager for utholdt varetekt. I tillegg kom rettighetstap nr. 1 og 2 for ti år, samt inndragning. Påstanden om fradømmelse av muligheten til å oppnå offentlig tjeneste ble imidlertid ikke tatt til følge. I januar 1946 begjærte lensmannen fornyet behandling i lagmannsretten, men Høyesteretts kjæremålsutvalg tillot ikke dette.

Lensmannen i Vik

So/Lm2 meldte seg inn i NS i desember 1940, og stod som medlem til frigjøringen.⁶⁵ Han var en nær venn av Sverre Riisnæs, og må kunne sies og ha vært et særdeles aktivt medlem av partiet. Han ble arrestert 9. mai 1945. Da Ytre Sogn forhørsrett i februar 1946 nektet å forlenge fengslingsfristen utover 1. mars, protesterte politimester Dahlin: ”Siktetes sak er

⁶³ RA, LA, Sogn politikammer: sak 17/45, dokument 17

⁶⁴ RA, LA, Sogn politikammer: sak 17/45, dokument 33

⁶⁵ Framstillingen bygger på RA, LA, Sogn politikammer: sak 65/45

meget alvorlig og kvalifiserer seg etter ordinære regler for lagmannsrettsbehandling. Siktete har vært en av de mest overbeviste nasister i Sogn og hans innstilling har neppe forandret seg synderlig.”⁶⁶ Han hadde i perioder flere verv, og fungerte både som lagfører, økonomileder og personalleder. I tillegg deltok han på møter og stevner, og skrev artikkelen ”Hvorfor jeg er medlem av N.S.”, som blant annet stod på trykk i Aftenposten. I følge Dahlin ble han av innbyggerne i Vik betraktet ” – med rette – som den hovedansvarlige for alt det som er overgått bygden under okkupasjonen”⁶⁷. Dahlin fryktet at innbyggerne i Vik ville ta loven i egne hender, dersom han ble satt på frifot. Statsadvokaten støttet ham i denne saken. De straffbare forholdene So/Lm2 hadde tilstått var ”av så grov natur at han utvilsomt vil få en temmelig streng straff”⁶⁸.

14. juni 1946 ble lensmann So/Lm2 dømt til seks års tvangsarbeid, og til rettighetstap nr. 1, 2 og 4 i ti år og nr. 5, 7 og 8 i fem år. I tillegg ble han idømt et erstatningskrav på kr. 30 000,-. Høyesteretts kjæremålsutvalg tillot imidlertid fornyet behandling av saken i lagmannsretten. I begynnelsen av mai 1947 ble lagmannsrett holdt i Bergen. Aktor nedla påstand om tvangsarbeid i seks år og rettighetstap, i tillegg til erstatning på kr. 20 000,-. Retten var av den oppfatning at So/Lm2 hadde gått aktivt inn for NS, og at han ved bruk av propaganda hadde forsøkt å verve nye medlemmer til partiet. I tillegg til vervene han innehadde, og den nevnte avisartikkelen, la retten vekten på en rekke forhold som til sammen dannet bildet av en aktiv NS-mann. Han skrev regelmessige rapporter om forholdene i Vik til fylkesføreren, hvor han navnga motstandere av nyordningen. Som varaordfører fremmet han en rekke forslag, som blant annet skattefritak for frontkjemperne. I et brev til Riisnæs i september 1941 beklaget han seg over den NS-fiendtlige befolkningen, og anbefalte utvidet propagandavirksomhet.

Lensmannen ble i lagmannsretten frifunnet for de kanskje mest graverende punktene i tiltalen. Blant annet skulle han ha angitt presten i bygda for å spre nyheter av illegal art under en gudstjeneste, noe som resulterte i at presten ble arrestert og sendt til Tyskland, mens seks andre personer ble sendt til Grini. I august 1943 skulle han dessuten ha opplyst til Stapo at han hadde inntrykk av at politimesteren saboterte saker av politisk art. Samme måned viste han tyskerne veien til to personer som skulle arresteres. I følge retten var dette imidlertid ”i

⁶⁶ RA, LA, Sogn politikammer: sak 65/45, dokument 1

⁶⁷ RA, LA, Sogn politikammer: sak 65/45, dokument 1a

⁶⁸ RA, LA, Sogn politikammer: sak 65/45, dokument 1a

egenskap av lensmann”, så han ble frifunnet for dette.⁶⁹ Han ble også frifunnet for å ha deltatt i utarbeidingen av en politisk kartlegging av bygda, hvor innbyggerne ble inndelt i fem kategorier, fra ”medlemmer” til ”motstandere”. Retten var av den oppfatning at lensmann So/Lm2 var klar over at det hersket krigstilstand mellom Norge og Tyskland i årene 1940-45, og at NS støttet tyskerne i denne krigen. Han var klar over at han ytte fienden bistand. Særlig brevet til Riisnæs ble lagt vekt på i dette henseende. Straffen ble satt til tvangsarbeid i to år og et halvt år, samt rettighetstap nr. 1, 2 og 4 i ti år. Tapet av stillingen som lensmann skulle gjelde for alltid. I tillegg kom erstatningskrav på kr. 20 000,-. I juli 1948 ble lensmannen løslatt på prøve. Han hadde da sonet 274 dager.

Lensmannen i Årdal

So/Lm3 ble født i 1898.⁷⁰ Etter å ha vært lensmannsbetjent i to år, ble han lensmann i Årdal i 1921. I desember 1940 meldte han seg inn i NS, og han betalte kontingent fram til juni 1944. Året etter begynte AS Nordag utbyggingen av anleggene sine, og en arbeidsstyrke på om lag 7000 mann kom til Årdal. I følge lensmannen var mange av disse arbeiderne NS-medlemmer. Lensmannen konfererte med en del folk fra bygda, og fikk inntrykk av at folk heller ville ha han stående som lensmann, enn at det kom en ny NS-mann inn i stillingen. Han ble utnevnt til lagfører i Årdal i juni 1941, men hevdet selv at han ikke kjente til denne utnevnelsen, da han hadde unnlatt å åpne alle brev han fikk fra NS. Som medlem av representantskapet i Norges Brannkasse stemte han i november 1941 for bevilgning av kr. 75 000,- til Den Norske Legion. I mai 1942 henvendte han seg til Ortskommandanten i Årdal og etterlyste tyske soldater til bruk i ordenstjenesten i bygda. Dette skyldtes i følge lensmannen at han ikke alene var i stand til å sørge for ro og orden.

I følge lensmannen endte han stadig opp i ulike konflikter med partiet, og med de lokale tyske myndighetene. Han søkte derfor både om permisjon og avskjed, uten respons. Samme vår ble det opprettet straffekolonni for arbeidere som hadde gjort seg skyldig i disiplinærbrudd. Etter først å ha klaget over tyskernes behandling av fangene, og senere ved flere anledninger ha klaget over Sipos opptreden i Årdal, ble lensmannen arrestert i juni 1944. Han satt både på Espeland og Grini, og ble løslatt først i slutten av desember. Etter krigen ble han arrestert 18. august 1945, og satt i varetekt til 17. desember samme år.

⁶⁹ RA, LA, Sogn politikammer: sak 65/45, dokument 75

⁷⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Sogn politikammer: sak 85/45

Dahlin foreslo i slutten av april 1946 at tiltale ble reist mot lensmann So/Lm3 for NS-medlemskapet, lagførervervet, og for bevilgningen til Den Norske Legion. I tillegg ble brevet han skrev til Ortskommandanten inkludert i forslaget, samt hans bidrag til opprettelsen av en tyskleidet norsk vaktavdeling sommeren 1942. Anmodningen om tysk bistand til ordenstjenesten i Årdal ble imidlertid ikke ansett som straffbar av statsadvokaten. I juni 1946 ble lensmannens sak avgjort i Indre Sogn Herredsrett. Han erkjente seg straffskyldig for medlemskapet i NS, men ikke for de andre tiltalepunktene. Aktors påstand var ett års tvangsarbeid, rettighetstap nr. 1 og 2, samt tap av stillingen som lensmann i Årdal. I tillegg ble det framlagt to ulike erstatningskrav på henholdsvis kr. 75 000,- og kr. 15 000,-. Retten fant det bevist at han var medlem av NS, og at han var skyldig i de ulovlige bevilgningene. I følge retten var lensmannen klar over at Norge var i krig mot Tyskland, og han visste at han ved sine handlinger støttet fienden i denne krigen. Lensmannen var NS-lagfører, men utrettet ikke noe i dette vervet, og forholdet ble derfor ikke ansett som straffbart. Han ble i tillegg frikjent for å ha satt opp borgervaktliste, da dette ble gjort etter ordre fra politimesteren. Også andre lensmenn, som ikke var medlemmer av NS, hadde etterkommet dette pålegget, så lensmann So/Lm3 kunne ikke bebreides for at også han fulgte ordren. Når det gjaldt skrivet til Ortskommandanten, ble lensmannen heller ikke funnet skyldig for dette tiltalepunktet. Retten hadde forståelse for at forholdene som førte fram til at lensmannen skrev brevet, og hensikten var å forebygge uroligheter, ikke å yte fienden bistand. Straffen ble satt til 120 dagers tvangsarbeid, rettighetstap nr. 1 og 2, og en bot på kr. 5000,-. I tillegg kom et erstatningskrav på kr. 75 000,-, som han skulle betale sammen med 23 andre personer. Frihetsstraffen ble ansett ferdigsonet, siden han hadde sittet 122 dager varetektsfengslet. Erstatningskravet ble ettergitt i juli 1949, men lensmannens anke på boten ble avslått både sommeren etter og i juni 1952.

Lensmannen i Lavik og Brekke

So/Lm4 ble født i 1910.⁷¹ Han meldte seg inn i NS i august 1940, etter å ha blitt overtalt av en kamerat. Som medlem hevdet han å ha vært helt passiv. Han hadde ikke svart på henvendelsene fra partiet om at han var utnevnt til propagandaleder og lagfører, og møtte aldri på partimøter. Etter hvert begynte han å vurdere utmeldelse, men fryktet at familien ville få problemer dersom han meldte seg ut. Broren hadde nemlig rømt fra landet. 1. oktober 1942 begynte han som lensmannsbetjent hos lensmannen i Lyster, og var der til juli 1943, da han ble ansatt som lensmann i Lavik og Brekke. Fra november 1943 til februar 1945 fungerte han

⁷¹ Framstillingen bygger på RA, LA, Sogn politikammer: sak 140/45

i tillegg som lensmann i Hyllestad. Det var ikke mange som hadde noe å utsette på hans opptreden som lensmann i Lavik. Også i Luster, hvor han var lensmannsbetjent, ble det rapportert om at So/Lm4 var svært godt likt. Lensmannen vedtok 22. desember 1945 forelegg på rettighetstap nr. 1-3 i ti år, samt inndragning på kr. 8000,-. Det ble ved utferdigelsen av forelegget tatt hensyn til at han hadde vært varetektsfengslet i 119 dager.

Lensmannen i Kyrkjebø

So/Lm5 ble født i 1915.⁷² Han begynte som betjent hos lensmannen i Kvam høsten 1942. 1. juli 1941 meldte han seg inn i NS. I april 1943 ble han beordret som betjent hos lensmannen i Kyrkjebø. Fra november 1943 ble han midlertidig politibetjent i Høyanger, før han i mars 1944 ble beordret som lensmann i Kyrkjebø. Han hadde flere NS-verv i løpet av okkupasjonstiden, og fungerte både som propagandaleder, lagfører og personalleder. 2. juni 1945 ble han arrestert, men han ble løslatt 28. november samme år.

Politifullmektig Anders Hove foreslo 16. april 1946 at det ble reist tiltale mot lensmannen, i første rekke på grunn av NS-medlemskapet og vervene i partiet. I tillegg hadde han ved en anledning opptrådt med hirduniform i Høyanger, samt at han deltok i vakttjeneste i NS-huset. Som lensmannsbetjent informerte han sommeren 1943 NS-lensmannen om at en person trolig var i besittelse av et ulovlig radioapparat, og var senere med lensmannen på ransakning hos denne personen. I 1944 omtalte han politibetjent Sæbø og den da avsatte lensmann Erdal i svært negative ordelag overfor fylkesføreren og Stapo. Han uttalte at lensmannen burde utskrives til arbeidsinnsats, mens konstabelen burde nektes å returnere til Høyanger. So/Lm5 innrømmet selv å ha deltatt i et par av Sipos aksjoner, men hevdet at dette ikke var til å unngå, og at han hadde opptrådt helt passivt. Overlege Axel Kristoff kunne bekrefte at So/Lm5 i oktober 1943 hadde blitt sykmeldt for å slippe politiske oppdrag. Enkelte vitner uttalte at han opptrådte høflig og forståelsesfullt mot dem da de satt arrestert, og at de hadde et godt inntrykk av ham. Andre var imidlertid av den oppfatning at han var en ivrig NS-mann. Blant annet skulle han ha irettesatt en kvinne fordi et bilde av Quisling, som han hadde hengt opp i butikken hennes, hang skjevt. I et brev fra NS i Sogn og Fjordane til Stapo i Bergen, anbefales det at politibetjent Sæbø, lensmann Erdal og politifullmektig Slottsveen holdes under oppsikt. Brevet inneholder utdrag fra en rapport skrevet av So/Lm5, hvor Sæbø og Erdal blir omtalt som "ekte motstandarar" som "gjer mykje gale for oss som skal arbeida i politiet i dag".⁷³

⁷² Framstillingen bygger på RA, LA, Sogn politikammer: sak 243/45

⁷³ RA, LA, Sogn politikammer: sak 243/45, dokument 18

Politifullmektig Hove var inne på tanken om at et forelegg, for eksempel på ett års frihetsstraff, kunne være passende. Siden So/Lm5 hadde vært lensmann, og saken hans derfor krevde en viss offentlighet, kom Hove likevel fram til at det burde utferdiges tiltale.

I november 1946 erkjente lensmann So/Lm5 seg delvis straffskyldig i Ytre Sogn herredsrett. Aktors påstand var tvangsarbeid i tre og et halvt år, tap av rettigheter i ti år, samt inndragning av kr. 500,-. Retten fant det bevist at So/Lm5 hadde opptrådt slik det ble beskrevet i tiltalen, men at han under aksjonene med Sipo hadde spilt en passiv rolle. Retten fant det videre bevist at So/Lm5 var klar over at det hersket krigstilstand mellom Norge og Tyskland, og at NS helt og holdent støttet tyskerne. Han måtte også være klar over at han ved sitt NS-medlemskap og sin opptreden støttet fienden. Retten fant det passende å straffe lensmannen med tvangsarbeid i to år, rettighetstap nr. 1 og 2, samt inndragning. I et brev til statsadvokaten senere samme måned anket So/Lm5 straffutmålingen, men anken ble avvist.

Lensmannen i Lærdal

So/Lm6 ble i et brev fra en norsk løytnant beskyldt for å ha meldt fra til tyskerne hvor norske tropper befant seg i april 1940.⁷⁴ Politimester Dahlin, som selv hadde deltatt i krigshandlingene, kjente inngående til lensmannens opptreden, noe han også ettertrykkelig ga uttrykk for overfor Distriktskommando Vest i Bergen 31. august 1945. Han regnet det som utenkelig at lensmannen kunne ha gjort det han ble beskyldt for, og henla derfor saken.

Lensmannen i Solund

So/Lm7 ble født i 1901.⁷⁵ Han gikk inn i NS 15. september 1942, og stod som medlem til kapitulasjonen. Det ble foreslått for statsadvokaten i Bergen at han ble satt under tiltale for å ha vært propagandasjef og tillitsmann for partiet i Solund. Han ble tvangsutskrevet til hirdmarinen i 1943, og møtte på en hirdmønstring i Oslo i oktober samme år. 1. april 1944 ble han ansatt som lensmann i Solund, hvor han også var ordfører fra 1. januar 1945. Han deltok i ulovlige bevilgninger, men ingenting tyder på at han utførte noe aktivt arbeid for NS i bygda. I følge det siste tiltalepunktet solgte lensmannen våren 1945 en båt for kr. 6000,-, til tross for at lovlig takstpris var kr. 2200,-. Noen rettsbok er ikke inkludert i denne saksmappen, men So/Lm7 begynte soning 1. januar 1948, og ble løslatt på prøve i august samme år. Han hadde i tillegg sittet minst tre måneder i varetekt.

⁷⁴ Framstillingen bygger på RA, LA, Sogn politikammer: sak 455/45

⁷⁵ Framstillingen bygger på RA, LA, Sogn politikammer: sak 136/47

Lensmannsbetjent So/Lb1

So/Lb1 ble født i 1922.⁷⁶ Han kom til Hermansverk som helseassistent i AT i mai 1944. I juli måned spilte han en fremtredende rolle i den tidligere nevnte saken hvor en ransakning etter bortkomne AT-effekter medførte at det ble funnet et ulovlig gevær. Blant annet spionerte han utenfor huset der den mistenkte bodde, og kunne derfor senere påvise hvor geværet var skjult. Etter å ha fått avskjed fra AT på Hermansverk, søkte han på stillingen som lensmannsbetjent i Solund. Her ble han ansatt 4. august 1944. Lensmannen i bygda, som var NS-medlem, fortalte i avhør at han ikke hadde fått noe inntrykk av at So/Lb1 sympatiserte med NS. Han hadde imidlertid ”et par ganger anmeldt folk i Solund for å ha vært ’storsnutet’ mot ham under utførelse av tjenestehandlinger”⁷⁷. So/Lb1 sluttet som lensmannsbetjent 17. desember 1944.

So/Lb1 ble arrestert 13. juni 1945. Han hadde aldri vært medlem av NS. Grunnlaget for tiltalen mot han var at han ved flere anledninger hadde informert lensmannen i Solund om at han trodde presten og lensmann Mathiesen var i besittelse av ulovlig radio. Dette innrømte han også i avhør. Lensmannen foretok seg ikke noe i forbindelse med saken. So/Lb1 truet derfor med å anmelde lensmannen for å være for lite aggressiv i etterforskningen av illegale saker. Som lensmannsbetjent assisterte han Stapo ved tre anledninger med ettersøkning etter personer som hadde gått i dekning. Det siste tiltalepunktet var at han hadde opptrådt svært aggressivt under etterforskningen av den tidligere nevnte saken med det ulovlige geværet. Den tidligere lensmannen i Solund, Johs. Mathiesen, regnet So/Lb1 som svært farlig. Dette hevdet han at også mange av de andre innbyggerne gjorde. Han viste ”altfor stor iver i utførelsen av sitt arbeid som lensmannsbetjent”, og oppførte seg nærmest som om tyskerne var hans kamerater da de kom til Solund.⁷⁸ Likevel ble So/Lb1 løslatt 29. november. 26. januar året etter ble saken henlagt etter bevisets stilling. Dette var statsadvokatens beslutning.

SAMMENFATNING

Hvor mange politimenn som til sammen ble etterforsket for landssvik ved Sogn politikammer finnes det ingen oversikt over. Jeg regner det imidlertid som sannsynlig at de fleste er fanget opp underveis i mitt kildearbeid. Landssvikavdelingen ved Sogn politikammer var svært underbemannet i forhold til hvor mange saker de hadde å etterforske. Likevel var fem av de

⁷⁶ Framstillingen bygger på RA, LA, Sogn politikammer: sak 320/45

⁷⁷ RA, LA, Sogn politikammer: sak 320/45, dokument 2

⁷⁸ RA, LA, Sogn politikammer: sak 320/45, dokument 4

elleve politisakene ferdig etterforsket og avgjort innen det første fredsåret var omme. Ytterligere fem politisaker ble avgjort i 1946, mens de to siste ble pådømt i 1947. Alle de som ble etterforsket, bortsett fra én av lensmennene, ble varetektsfengslet.

Politimesteren, som ikke kan sies å ha vært noen ivrig tilhenger av ”den nye tid”, men som likevel både ga ordre om og deltok under politiske arrestasjoner, ble forelagt rettighetstap i september 1945. Den første lensmannen som ble dømt, i desember samme år, hadde utført flere av arrestasjonene som politimesteren hadde beordret, men var ellers godt likt og et helt passivt NS-medlem. Han ble i herredsretten dømt til tvangsarbeid i ett og et halvt år. Videre ble en av lensmennene forelagt rettighetstap i desember 1945. Han var godt likt av befolkningen, og må betegnes som et papirmedlem. Den siste saken som ble pådømt dette året var saken mot konstabelen, som hadde deltatt i flere politiske arrestasjoner, samt meldt seg til tysk fronttjeneste. Han ble i lagmannsretten dømt til ti års tvangsarbeid, samt rettighetstap.

To lensmenn ble dømt i 1946. Den første hadde i tillegg til NS-medlemskapet ulovlige bevilgninger på samvittigheten. Han ble i herredsretten dømt til tvangsarbeid i 120 dager, samt rettighetstap. Den andre hadde vært langt mer aktiv. Til tross for deltakelse i flere arrestasjoner og aksjoner ledet av Sipo, samt en generell iver i tjenesten når det gjaldt arbeid for okkupasjonsmakten, ble han i herredsretten dømt til bare to års tvangsarbeid og rettighetstap. Kontorbetjenten som hadde meldt seg ut av partiet i 1941, og etter denne tid nedla et vesentlig arbeid for hjemmefronten, fikk saken avgjort med påtaleunntatelse, men var i følge rikspolisjefen uverdigg til å fortsette i politiet.

To av politisakene ble henlagt, den ene av politimester Dahlin i slutten av 1945, den andre av statsadvokaten i begynnelsen av 1946. I den første henlagte saken manglet man bevis for det ene ankepunktet som var rettet mot lensmannen. I den andre saken hadde man å gjøre med en ung mann som ivrig hadde assistert Sipo i ulike aksjoner. Dette var de to eneste sakene hvor de mistenkte ikke hadde vært NS-medlemmer.

I 1947 dømte lagmannsretten lensmannen i Vik, som var en overbevist nazist, til tvangsarbeid i to og et halvt år, samt rettighetstap. Den siste lensmannsmannsaken ble også pådømt dette året. Dette var lensmannen som mottok trusler av sin betjent for å ha vært for lite aggressiv. Han hadde, i tillegg til hirdtjeneste og ulovlige bevilgninger, ulovlig salg av en båt på samvittigheten. Til sammen ble han idømt fire år og åtte måneders tvangsarbeid.

FJORDANE POLITIKAMMER

Fjordane politidistrikt bestod av kommunene Florø, Askvoll, Fjaler, Gaular, Jølster, Førde, Naustdal, Kinn, Bru, Eikefjord, Vevring, Bremanger, Selje, Nord-Vågsøy, Sør-Vågsøy, Davik, Eid, Hornindal, Gloppen, Breim, Innvik og Stryn. Politikammeret lå i Florø. Da Fj/Pm1 tiltrådte som politimester 15. august 1940 bestod personalet på politikammeret kun av en kontorfullmektig.⁷⁹ I tillegg hjalp stedets politikonstabel til med kontortjeneste når han hadde mulighet til det. Da kontorfullmektigen ble overflyttet, trådte en politikonstabel inn i hans stilling, og Fj/Pk2 tok over konstabelstillingen. En hjelpekonstabel ble fast konstabel sammen med Fj/Pk2. Han rømte imidlertid til England i mai 1941, og ble erstattet av en lensmannsfullmektig, som var motstandsmann. Fj/Pm1 fikk senere ansatt en lensmannsfullmektig som midlertidig politifullmektig, men han ble arrestert under *Aktion Polarkreis*. Det ble også Fj/Pk2 og to andre konstabler. Alle ble sendt til Tyskland, hvor den ene av politikonstablene døde. Politimesteren uttalte i en rapport til rikspolisjefen etter krigen at ingen av politikonstablene eller reservekonstablene som hadde gjort tjeneste i området hadde vært NS-medlemmer, og alle hadde hatt en tilfredsstillende nasjonal innstilling. Det samme gjaldt stort sett lensmennene, hevdet han.

I følge politimesteren var han stadig underkastet kontroll av Sipo og Stapo. Stapo foretok hyppige reiser til Florø. Politimesteren hadde vært oppført på Sipos *Gegenerliste* for Florø, som ble funnet i Høyanger etter krigen. Han synes det var svært ubehagelig å måtte lede etterforskningen i politiske saker, men innså samtidig fordelene ved at ikke overbeviste NS-folk foretok denne etterforskningen. Alternativet var at Sipo eller Stapo selv etterforsket politiske saker, og i følge politimesteren sørget han på denne måten for at folk ble behandlet bra i avhør, og at ikke mer enn nødvendig kom fram under etterforskningen. Spesielt når det gjaldt flyktningsaker fikk man slik hindret mange arrestasjoner. I følge politimesteren ble ingen som reiste mot England arrestert. Ved siden av flyktningsaker var den vanligste typen politiske saker innsmugling av våpen og ammunisjon. Denne typen saker medførte en del arrestasjoner i distriktet. Det var Sipo som gjennomførte disse arrestasjonene. Flere av distriktets lensmenn hadde assistert Sipo, både i arrestasjoner av smuglere og folk som hadde ulovlige radioapparater. I følge politimesteren var denne assistansen imidlertid av mindre betydning. I sin rapport til rikspolisjefen påpekte han at arrestasjon av jøder ikke hadde vært

⁷⁹ Framstillingen bygger på RA, LA, Fjordane politikammer: sak 25/46

noe tema, siden det ikke bodde jøder i distriktet. Arrestasjoner i forbindelse med arbeidstjenesten ble ikke aktuelt før etter at politimesteren ble sykmeldt. I følge Fj/Pm1 måtte han imidlertid etterkomme ordren om lærerarrestasjonene, som ble foretatt av distriktets lensmenn

Fra høsten 1942 hadde Fj/Pm1 sykepermisjon. Han anbefalte selv en stedfortreder, men både stedfortrederen og han selv ble arrestert under *Aktion Polarkreis*. Fj/Pm1 ble løslatt på grunn av sin helsetilstand, men den nye politimesteren og distriktets tre politikonstabler ble alle sendt til Tyskland. Den midlertidig ansatte politifullmektigen ble løslatt. Først mot slutten av 1943 ble det konstituert en ny politimester. Dette var en politifullmektig fra Ålesund, som kun var i Florø et par måneder. Etter hvert ble en alkoholisert advokat fra Oslo konstituert politimester.⁸⁰ Han var NS-medlem, og satt i stillingen fram til kapitulasjonen. På tross av medlemskapet var han godt likt av personalet ved politikammeret, og han gjorde seg ikke skyldig i straffbare forhold i perioden som politimester. Tvert imot gjorde han det han kunne for å holde tyskerne på avstand. Den ene kontorbetjenten ved kammeret var tilsluttet hjemmefronten, og var stadig ute på reiser i den forbindelse. Dette nektet politimesteren ham aldri. I følge kontorbetjenten hadde politimesterens alkoholproblem også positive følger; ”ofte når gestapo var på visitt her på politikammeret, ble de traktert av sikt. og som regel satt ordene da løsere”⁸¹. Slik fikk politimesteren varslet de andre på kammeret dersom noen var i faresonen. Da kontorbetjenten måtte gå i dekning 17. februar 1945, ventet politimesteren til 31. mars med å melde ham savnet. Det kom stadig klager mot politimesteren fra NS-hold på grunn av det åpenbare alkoholproblemet, og en måned før kapitulasjonen ble han meddelt avskjed.

GJENNOMGANG AV LANDSSVIKSAKENE

Fra Fjordane politikammer er ni politimenn inkludert i undersøkelsen; én politimester, to politikonstabler og seks lensmenn. Saker som er behandlet på likt, eller har et noenlunde likt utgangspunkt, er slått sammen til ett referat.

Politimester Fj/Pm1 og politikonstabel Fj/Pk2

Fj/Pm1 var politimester fra 15. august 1940.⁸² Han var ikke medlem av NS. Det var heller ikke politikonstabel Fj/Pk2, som ble ansatt 1. oktober 1941. Forholdet politimesteren og

⁸⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Oslo politikammer: dom 4092

⁸¹ RA, LA, Oslo politikammer: dom 4092, dokument 63

⁸² Framstillingen bygger på RA, LA, Fjordane politikammer: sak 25/46

konstabelen ble etterforsket for etter krigen, var arrestasjonen av en gjeng unggutter, som oppbevarte store mengder tjuvgods, deriblant en radio, på et skjulested. Politikonstabelen kom inn i rommet der tjuvgodset var gjemt, men så ikke radioapparatet før han ble gjort oppmerksom på det av gutten, som på eget initiativ fortalte at det var en lensmannsbetjent som hadde stjålet apparatet fra radiolageret. Både gutten og lensmannsbetjenten, og senere flere fra samme gjeng, ble arrestert. Politimester Fj/Pm1 nevnte denne saken i en rapport til rikspolisjefen 19. mai 1945. Den hadde gått dypt inn på ham, og befolkningen i Florø hadde den første tiden vært svært kritisk til måten politiet hadde opptrådt på. Etter hvert som detaljene rundt arrestasjonene ble kjent endret imidlertid synet på saken seg for folk, i følge Fj/Pm1. Han var av den oppfatning at skylden ene og alene lå hos de arresterte som på en så ”lettsindig måte kombinerte nasjonal virksomhet med alminnelige forbrytelser”⁸³. Florø var en liten by med om lag 1500 innbyggere, og rykter spredte seg fort.

Edvard Faleide ved landsvikavdelingen på Florø Politikammer foreslo 16. april 1946 at saken ble henlagt, fordi forholdet politimester Fj/Pm1 var under etterforskning for ikke var straffbart. Faleide hadde vært dommerfullmektig i distriktet, og hadde derfor hatt anledning til å følge saken nøye i 1942. I følge Faleide hadde han den gang vært av den oppfatning at verken politimesteren eller politikonstabelen hadde opptrådt kritikkverdig. Den samme oppfatningen hadde han nå: ”Man kan neppe forlange at politiet skulle sette sin egen sikkerhet så åpenbart på spill ved å dekke over såvel tyveriene som forholdet med det ’illegale’ radioapparat”⁸⁴. Faleide mistenkte at de arresterte hadde forsøkt å skjule sin kriminelle virksomhet under dekke av at det var motstandsarbeid. I dette tilfellet påberopte tyvene seg at radioapparatet var en del av deres organiserte illegale arbeid. Man kunne i følge Faleide heller ikke stole på at tyvene ikke ville fortelle andre om episoden. Politimesteren og konstabelen kunne slik bli satt i fare. De arresterte ville ”få et ’tak’ på politiet til uhindret å fortsette sine tyverier, dersom radiolyttingen ikke var blitt anmeldt”⁸⁵.

I sitt svar til Faleide spurte statsadvokaten hva slags risiko det egentlig ville innebåret for politikonstabel Fj/Pk2 å ignorere radioapparatet. Konstabelen hadde jo vært alene med den ene av de arresterte på det tidspunktet han ble oppmerksom på apparatet. Statsadvokaten etterlyste en mer detaljert oversikt over hendelsesforløpet, og konsekvensene saken fikk. Først

⁸³ RA, LA, Fjordane politikammer: sak 25/46, dokument 3

⁸⁴ RA, LA, Fjordane politikammer: sak 25/46, dokument 1

⁸⁵ RA, LA, Fjordane politikammer: sak 25/46, dokument 1

i oktober ble statsadvokaten igjen kontaktet. Det ble henvist til den ytterligere etterforskning man hadde gjennomført. Saken ble på nytt foreslått henlagt. Statsadvokaten hadde nå kommet til at det var ”helt på det rene at politiet her sto overfor en ren tyvebande”⁸⁶. Likevel var han ikke helt ukritisk til måten politimesteren og politikonstabelen hadde håndtert saken på, og han henvendte seg til Riksadvokaten. Statsadvokaten forstod ikke hvorfor lensmannsbetjenten måtte trekkes inn i saken. Politimester Fj/Pm1 hadde dessuten i tillegg til denne saken ved tre tidligere anledninger innrapportert ulike hendelser til Stapo. Han konkluderte med at saken ennå ikke var tilstrekkelig etterforsket, og Riksadvokaten satt en sakfører fra Fredrikstad til å lede den videre etterforskningen. I sin tilbakemelding til Riksadvokaten konkluderte sakføreren med at ”sammenblanding av illegalt arbeide og forbrytelser må betegnes som absolutt forkastelig”⁸⁷. Sakføreren var av den oppfatning at Fj/Pm1 og Fj/Pk2 hadde all grunn til å ikke stole på guttene. Fj/Pk2 hadde dessuten gitt lensmannsbetjenten flere muligheter til å stikke av. Både Fj/Pm1 og Fj/Pk2 hadde opptrådt på en uklanderlig måte. 10. mai 1947 ble saken henlagt av Riksadvokaten.

Politikonstabel Fj/Pk1

Fj/Pk1 ble ansatt ved Fjordane politikammer 4. september 1941.⁸⁸ Både Edvard Faleide og politifullmektig Underthun hadde gjentatte ganger blitt gjort oppmerksom på at det gikk rykter om konstabelens forhold under okkupasjonen. En av grunnene til mistenksomheten mot Fj/Pk1 var en uttalelse han hadde kommet med i 1942 angående de alliertes bombing av Florø. I følge et av vitnene i saken hadde Fj/Pk1 uttalt ”noget sånt som at han kunde ikke forstå vitsen med denne bombing av Florø. Han var klar over at det var Floröguttene som var reist til England som hadde gitt beskjed om hvor det måtte bombes, men vi skal huske dem når de kommer igjen”⁸⁹. Et annet vitne uttalte at en person som lignet på Fj/Pk1 ved tre anledninger hadde blitt oppservert utenfor huset hans da han lyttet på London. I følge dette vitnet var det en utbredt holdning blant folk at man ikke kunne føle seg sikker på at Fj/Pk1 var til å stole på. En av grunnene til dette var at han var mye sammen med en person som ble ansett som farlig. I en rapport til Fjordane politikammer 6. november 1945 skrev Fj/Pk1 at han trodde det hele måtte bero på en misforståelse. Han hadde vært undrende til motivene bak bombing av Florø, fordi det nærmest ikke var tyskere i Florø på denne tiden. 6. desember 1946 skrev Faleide til Fj/Pk1 at det hadde blitt satt i gang etterforskning på grunn av ryktene. Faleide

⁸⁶ RA, LA, Fjordane politikammer: sak 25/46, dokument 1b

⁸⁷ RA, LA, Fjordane politikammer: sak 25/46, dokument 40

⁸⁸ Framstillingen bygger på RA, LA, Fjordane politikammer: sak 313/45

⁸⁹ RA, LA, Fjordane politikammer: sak 313/45, dokument 2

underrettet videre om at han ikke fant noen grunn til å fremlegge saken for rikspolitisjefen, og at saken ble henlagt på grunn av bevisets stilling.

Lensmennene i Sandane og Vågsøy

Fj/Lm1 ble født i 1899.⁹⁰ Han hadde vært medlem av NS siden 1933. I en rapport til rikspolitisjefen i London 30. januar 1945 hevdet et vitne å ha sett lensmannen i hirduniform. Lensmannen nektet i avhør for å ha angitt noen, på tross av at det gikk rykter om dette. Han vedgikk å ha rapportert manglende radioer fra radiolageret, noe som førte til at Sipo gjennomførte razziaer hvor fire skoleelever ble arrestert. Lensmannen erkjente seg ikke straffskyldig for sitt NS-medlemskap, eller for at han ikke meldte seg ut igjen etter 1940. Han betraktet Quisling-regjeringen som den eneste mulige under krigen, da den var den eneste regjeringen tyskerne ville samarbeide med.

Fj/Lm2 ble født i 1888, og bodde i Hamburg i om lag fem år fra 1911.⁹¹ Likevel hevdet han i avhør i juni 1945 at han betraktet Tyskland som Norges fiende i april 1940. Han foretrakk imidlertid at tyskerne okkuperte Norge framfor andre fremmede makter. I november samme år meldte han seg inn i NS. Han ble utnevnt til lagfører over nyttår 1941, og senere til storgruppeleder. 1. januar 1942 ble han utnevnt til ordfører, og 9. april 1943 ble han lensmann i Vågsøy. Som ordfører bevilget han til sammen kr. 1300,- til frontkjemperkontoret, i tillegg til et privat bidrag på kr. 100,-. I et brev til NS-kretsføreren i fylket listet han opp tre illojale lærere, som han rangerte etter hvilken rekkefølge de burde arresteres i. Begge lensmennene ble arrestert 10. mai 1945, men omkom i en eksplosjonsulykke utenfor Florø 1. september. Sakene mot dem ble derfor henlagt.

Lensmannen i Bremanger

Fj/Lm3 ble født i 1897.⁹² Han søkte medlemskap i NS nyttårsaften 1940, men foretok seg ikke noe utover denne søknaden, og trakk den tilbake to måneder senere. Grunnen til at søknaden ble levert var i utgangspunktet at det hadde kommet rundskriv om at alle lensmannsbetjenter som ville fortsette i sine stillinger måtte inn i partiet, og de økonomiske bekymringene ble avgjørende for Fj/Lm3. Han var på denne tiden betjent under sin far, som var lensmann i Bremanger. Da han søkte om å få ta over stillingen som lensmann da faren gikk av for

⁹⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Fjordane politikammer: sak 39/45

⁹¹ Framstillingen bygger på RA, LA, Fjordane politikammer: sak 129/45

⁹² Framstillingen bygger på RA, LA, Fjordane politikammer: sak 166/45

aldersgrensen i april 1942, fikk han først avslag på grunn av at han ikke var medlem av NS. Etter en stund ble han imidlertid likevel spurt om å ta over, og tjenestegjorde som lensmann fra 15. april 1942. Fra våren 1941 hadde ikke Fj/Lm3 lenger regnet seg som medlem, men han stod oppført som medlem i NS-kartoteket til 9. april 1943.

21 juli skrev Fj/Lm3 til fylkesmannen med forespørsel om han kunne få suspensjonen opphevet. Edvard Faleide var av den oppfatning at Fj/Lm3 ikke under noen omstendighet måtte gjeninnsettes i stillingen som lensmann, og dette ga han uttrykk for overfor fylkesmannen. En rekke personer i lokalmiljøet tok imidlertid til orde for gjeninnsettelse, og pekte på at han i mange tilfeller hjalp lokalbefolkningen fra ubehageligheter med okkupasjonsmakten. Ingen fra distriktet blitt arrestert under okkupasjonen, på tross av det var snakk om en lite sted med omfattende bruk av ulovlige radioapparater, og nokså åpenlys nyhetsformidling. I tillegg var det mange Englandsfarere fra distriktet, mange som hadde gjemt seg i skogen, og mange som var engasjert i hjemmefrontarbeid.

Fylkesmannen skrev til Justisdepartementet, og spurte om en etter de foreliggende opplysninger burde heve suspensjonen, eller om en skulle avsette lensmannen. Etter en uke kom svaret: Stillingen skulle annonseres ledig og besettes etter offentlig konkurranse. Påtalemyndigheten skulle fortsette behandlingen av saken. Politifullmektig Underthun ved landsvikavdelingen på Fjordane politikammer skrev 13. juli 1946 til Statsadvokaten med forslag om at det ble utferdiget forelegg mot lensmannen på rettighetstap nr. 1 og 2, samt eventuelt en bot på kr. 500,-. Statsadvokaten foreslo imidlertid at det ble unnlatt påtale, noe Riksadvokaten samtykket i 29. april 1946.

Lensmannen i Kinn

Fj/Lm4 ble født i 1896, og ble konstituert som lensmann i Kinn i november 1940.⁹³ Etter søknad ble han ansatt i samme stilling 1. oktober 1942. Han hadde ikke vært medlem av NS, men ble beskyldt for både angiveri og politiske arrestasjoner etter krigen. Det vakte dessuten oppsikt at han ble ansatt så sent som i 1942 uten å være medlem av NS, og at han under hele okkupasjonstiden hadde tillatelse til å ha radio og jaktvåpen. En arrestert NS-mann avslørte i avhør etter krigen at man fra partihold hadde ønsket at Fj/Lm4 meldte seg inn, men at lensmannen hadde argumentert med at han kunne arbeide bedre for nyordningen dersom han

⁹³ Framstillingen bygger på RA, LA, Fjordane politikammer: sak 301/45

stod utenfor. Han hadde arrestert to nordmenn som gisler, og en annen politisk fange som ble arrestert av lensmannen døde senere i tysk fangenskap. I tillegg hadde han utstedt falsk grenseboerbevis til en tysker i dagene rundt kapitulasjonen, og truet Fj/Pm2 til å avgi falsk forklaring. En norsk major kunne fortelle at lensmannen hadde vært flink til å hjelpe familiene til personer som hadde rømt fra landet. Også to ordførere ga han sine beste skussmål. En politikonstabel kunne fortalte imidlertid at han i 1942 fikk ordre av politimesteren om at to fanger skule hentes på kaia og puttes i arresten. De to var politiske fanger, og hadde blitt mishandlet, noe konstabelen hadde gjort lensmann Fj/Lm4 oppmerksom på da han spurte om en kunne oppdrive noe sengetøy til de to. Dette ble kontant avslått av lensmannen. Lensmann Fj/Lm4 ble ikke arrestert etter kapitulasjonen, men ble umiddelbart suspendert.

I Sunnfjord herredsrett ble Fj/Lm4 3. januar 1947 funnet skyldig i å ha utført de tre politiske arrestasjonene, for å ha skrevet ut falsk grenseboerbevis til tyskeren, og for å ha forsøkt å true politimester Fj/Pm2 til å avgi en falsk erklæring. Lensmannen hevdet at han hadde prøvd å varsle både det ene gisselet, og personen som hadde omkommet i tysk fangenskap. Retten var av den oppfatning at han kun hadde forsøkt å varsle i det sistnevnte tilfellet. Siden han kjente til at en nordmann var blitt arrestert og mishandlet dagen før, var det imidlertid ikke tilstrekkelig med varsling. Det var i følge retten lensmannens plikt å nekte å arrestere personen. Retten konkluderte med at lensmannen hadde vært klar over rekkevidden av sine handlinger, og at han dermed forsettlig hadde bistått fienden. I følge retten var det, med unntak av den ene arrestasjonen, ikke så grove forbrytelser han hadde gjort seg skyldig i. Utstedingen av grenseboerbeviset var imidlertid en så grov forseelse at lensmannen umulig kunne gjeninnsettes i sin stilling. Truslene mot Fj/Pm2 ble også sett på som graverende. At han mistet sin stilling ble imidlertid sett på som en så streng straff at retten ikke dømte ham til mer enn tre måneders fengsel. I tillegg ble han dømt til rettighetstap nr. 1-3 i ti år.

I et brev til statsadvokaten 13. januar 1947 bemerket lagmannsrettsfører Sigurd Eikeset at domspremissene fra herredsrettsdommen ikke var så gode som en kunne ha ønsket.⁹⁴ Den subjektive side av skyldspørsmålet var ikke tilstrekkelig begrunnet. Selv om lensmannen i følge retten handlet forsettlig, savnet lagmannsrettsføreren en uttalelse i dommen om hvorvidt Fj/Lm4 var klar over at Norge var i krig med Tyskland, og om han visste at han ved å handle slik han gjorde ytte fienden bistand. Lagmannsrettsføreren anbefalte likevel at siden

dommen i herredsrett hadde blitt så lav, og aktoratets påstand i utgangspunktet ikke hadde vært veldig streng hva frihetsstraff angikk, så burde påtalemyndigheten anke dommen. Det var grenseboerbeviset lensmannen hadde utskrevet til tyskeren som var det mest graverende, i følge Eikeset. Når det gjaldt truslene overfor politimester Fj/Pm2, var han ikke like sikker på om retten hadde kommet til en korrekt avgjørelse. Bevisene var ikke gode nok, og lensmannens forhold til politimesteren hadde alltid vært dårlig. Politimesteren kunne derfor muligens ha tolket lensmannens uttalelser på en verre måte enn de egentlig var ment. Påtalemyndigheten påanket dommen 24. januar 1947.

Lensmannen forlangte også saken innbrakt høyere rett. I et brev til Høyesteretts kjæremålsutvalg argumenterte han for hvorfor han begjærte fornyet behandling i lagmannsrett. Han hevdet at han hadde nektet å melde til tyskerne fra om at politikonstabel Etterlid hadde dratt til England, på tross av at ordren kom direkte fra politimester Fj/Pm1. Selv ikke etter at politimesteren hadde gjentatt ordren gjorde han dette. Det var politimesteren selv som måtte melde i fra om den rømte konstabelen. Lensmannen hevdet at han i dette tilfelle hadde tatt den risiko som politimesteren selv ikke ønsket å ta. Videre fortalte lensmannen ham om en rekke andre tilfeller av varsling, blant annet i forbindelse med en aksjon Gestapo hadde foretatt i Florø-distriktet i begynnelsen av 1945. I følge Fj/Lm4 hadde han fått ordre fra politimester Fj/Pm1 om å arrestere tre personer som hadde skjult en hemmelig radiosender. Dette hevdet lensmannen at han hadde nektet å gjøre. Dagen etter skulle politimesteren ha truet med å melde fra til Gestapo dersom ikke ordren ble etterkommet. Fj/Lm4 nektet fortsatt, og ordren ble gitt til en annen. Da hadde imidlertid de tre kommet seg i dekning.

Politimester Fj/Pm1 benektet senere lensmann Fj/Lm4 sin framstilling av denne saken i et brev til Fjordane politikammer, og bemerket at lensmannens uttalelser ”bærer et vel tydelig preg av at det er hans ønske å chikanere meg for å stille seg selv i det heldigst mulige lys”.⁹⁵ Han hevdet at lensmannen måtte ha fått denne ordren direkte fra Stapo eller Sipo. En rapport datert 1. september 1947 bekrefter imidlertid mange av lensmannens påstander fra brevet til statsadvokaten. Rapporten er stemplet med følgende påskrift: ”Fremlagt i Gulating Lagmannsrett den 71/.48”⁹⁶. Rettsboken fra lagmannsrettssaken finnes ikke i lensmannens mappe, men mye tyder på at rapporten fikk betydning for utfallet. Lensmannen ble nemlig frikjent ved endelig dom 10. januar 1948.

⁹⁵ RA, LA, Fjordane politikammer: sak 301/45, dokument 98

⁹⁶ RA, LA, Fjordane politikammer: sak 301/45, dokument 102

Lensmannen i Jølster

Etter frigjøringen kom det flere klager på at Fj/Lm5 hadde arrestert en nordmann som senere omkom i tysk fangenskap.⁹⁷ Landssvikavdelingen satte i gang etterforskning av lensmannen, som imidlertid ikke ble arrestert eller suspendert. Edvard Faleide skrev ned sin konklusjon 14. mars 1947. Den illegale organisasjonen den arresterte var med i var i ferd med å oppruller. Dette var den arresterte i følge Faleide klar over lenge før lensmannen pågrep ham. Lensmannen hadde gjort det klart overfor foreldrene at den arresterte skulle pågripes da han oppsøkte gården deres. Familien fikk også sendt varsel til sønnen. Han ville imidlertid ikke stikke av, da han fryktet at dette ville sette familien i fare. Derfor avsto han også etter at han var arrestert flere oppfordringer til å stikke av. Faleide konkluderte med at man ikke kunne legge lensmannen noe til last i denne situasjonen, og saken ble henlagt.

Lensmannen i Nordfjordeid

Fj/Lm6 ble etter krigen anmeldt, og statsadvokaten ba derfor politimesteren i Fjordane etterforske lensmannens forhold.⁹⁸ Tilbakemeldingen kom fra politifullmektig Alfred Berge 27. januar 1947. To norske ungdommer hadde blitt arrestert av tyskerne etter en krangel. Den ene guttens mor hadde så ringt til lensmann Fj/Lm6, som hadde uttalt at han ikke hadde noen planer om å gjøre noe for å få løslatt guttene, og at de bare hadde godt av å sitte inne en stund. I avhør 14. januar 1947, forklarte Fj/Lm6 at de arresterte var bråkmake som han hadde hatt store problemer med også før krigen. Han benektet ikke at han lot tyskerne få høre sin generelle oppfatning av guttene. Etter Berges oppfatning dreide denne saken seg om nordmenn som kranglet seg imellom. Det faktum at saken hadde endt opp hos tyske myndigheter, skyldtes at to av de involverte arbeidet for tyskerne. Berge uttalt at man her ikke stod over for noe straffbart forhold fra lensmannens side, og foreslo at saken ble henlagt. Statsadvokaten henla saken etter bevisets stilling 4. februar samme år.

SAMMENFATNING

Rettsoppgjøret mot politiet ved Fjordane politikammer ble i stor grad preget av en tragisk ulykke 1. september 1945, hvor ti landssvikmistenkte varetektsfanger mistet livet.⁹⁹ Båten

⁹⁷ Framstillingen bygger på RA, LA, Fjordane politikammer: sak 427/45

⁹⁸ Framstillingen bygger på RA, LA, Fjordane politikammer: sak 4/47

⁹⁹ Eithun, Berge og Kleppa (red.) 2005, s. 458.

M/S "Thekla" eksploderte, fullastet med ammunisjon som skulle dumpes i fjorden. Blant de omkomne var NS-lensmennene Fj/Lm1 og Fj/Lm2. Sakene mot dem ble derfor henlagt. I tillegg til disse to sakene, er ytterligere fire lensmenn inkludert i undersøkelsen, samt én politimester og to politikonstabler. Ingen av dem var medlemmer av NS. I desember 1945 ble saken mot den ene av konstablene henlagt. Han var utelukkende etterforsket på grunn av en kommentar, som i følge landssvikavdelingen var blitt misoppfattet. I april 1946 ble det unnlatt påtale mot den ene av lensmennene. Han hadde søkt om opptak i NS, men trukket søknaden tilbake, og hadde ellers ikke noen straffbare handlinger på samvittigheten.

Tre saker ble henlagt i 1947. Politimesteren henla saken mot en av lensmennene, som hadde utført en politisk arrestasjon av en nordmann. Nordmannen hadde fått flere varsler og muligheter til å stikke av, og arrestasjonen var utført etter ordre. Statsadvokaten henla saken mot en annen lensmann, som også kun var anklaget for en muntlig bemerkning. Forholdet ble ikke regnet for å være straffbart. Den siste henlagte saken var saken mot politimesteren og konstabelen, som hadde arrestert ungdomsgjengen i Florø. Her konkluderte Riksadvokaten med at det ikke forelå noe straffbart forhold, ungdommene hadde forsøkt å skjule sin kriminelle virksomhet bak illegalt arbeid.

Den siste lensmannssaken kom ikke til noen avgjørelse før i januar 1948. Lensmannen hadde blitt dømt i herredsretten, blant for å ha utført en politisk arrestasjon som medførte at den arresterte døde i tysk fangenskap. Han anket imidlertid, og i lagmannsretten ble han frifunnet. Altså ble ingen av tjenestemennene jeg undersøkte fra Fjordane politikammer dømt.

SARPSBORG POLITIKAMMER

Sarpsborg politidistrikt bestod av kommunene Sarpsborg, Rakkestad, Degernes, Eidsberg, Mysen, Rødenes, Rømskog, Trøgstad, Askim, Skjeberg, Varteig og Tune. Ved krigsutbruddet besto Sarpsborg politikorps av 22 mann.¹⁰⁰ 19 av dem var konstabler og overkonstabler. Allerede før propagandakampanjen mot etaten ble satt i gang høsten 1940, hadde fem tjenestemenn og én kontorfunksjonær ved Sarpsborg politikammer meldt seg inn i NS. Da presset begynte å gjøre seg gjeldende, ble formannen i Norsk Politiforbund, Hans Minge, søkt om råd. Minge var politibetjent ved Halden politikammer, hvor hele korpset hadde meldt seg

¹⁰⁰ Roset 1990.

inn kollektivt. Dette var rådet Minge ga representantene for Sarpsborg politikammer også. Man måtte av hensyn til befolkningen hindre at virkelige nazister overtok stillingene, hevdet han, og det var viktig at man stod samlet. Ved årsskiftet 1940/41 meldte politimennene i Sarpsborg, med et par unntak, seg inn i partiet.

Det tok imidlertid ikke lang tid før enkelte begynte å angre på innmeldelsen. Terje Wold oppfordret i sin radiotale i juli 1941 norske politifolk til å melde seg ut igjen, og dette ble startskuddet for en serie utmeldelser ved politikammeret. Selv om enkelte av de som meldte seg ut ble innkalt til avhør hos en betjent fra Stapo, fikk utmeldelsene ingen konsekvenser. I tiden som fulgte jobbet derfor medlemmer og utmeldte side ved side. Ivar Roset hevder at de fleste av de innmeldte bare var papirmedlemmer, men at enkelte var overbeviste nazister, og kunne være farlige.¹⁰¹ I følge Roset var det oftest de unge og nyutdannede som var farligst. Spesielt gjaldt dette de tidligere frontkjemperne som etter hvert kom inn i korpset som konstabler. Dette førte til vanskelige arbeidsforhold for de tjenestemennene som drev med illegalt arbeid. Politibetjent Mikael Dahl hadde blitt oppfordret av hjemmefronten til å opprettholde sitt NS-medlemskap, og gjorde en stor innsats blant annet med varslingsaksjoner av personer som stod i faresonen. Politifullmektig Halvard Beck-Hansen, som ble ansatt i januar 1942, var også en nær støttespiller for hjemmefronten.

Etter at tre politimestere hadde blitt avsatt siden 9. april 1940, fikk Sarpsborg politikammer sin første NS-politimester i mai 1942. Gard Holtskog var en overbevist nazist, som fra november 1940 hadde vært Jonas Lies personlige adjutant. I løpet av den korte tiden han var politimester i Sarpsborg spredte han frykt i byen. Han dro imidlertid til østfronten som medlem av en politibataljon i august 1942. Etterfølgeren ble Gunnar Lindblom, også han en overbevist nazist, men langt fra like brutal som Holtskog, og ikke fryktet av korpset.

Da aksjonen mot de norske jødene ble iverksatt høsten 1942, ble det satt i gang undersøkelser ved kammeret, og man fikk varslet en jødisk familie i Trøgstad. Under *Aktion Polarkreis* ble fire politimenn fra Sarpsborg politikammer arrestert, men disse slapp alle ut igjen etter noen måneder. Korpset vokste betraktelig, og bestod i 1944 av 38 politimenn, hvorav 34 var konstabler og overkonstabler.

¹⁰¹ Roset 1990, s. 130.

GJENNOMGANG AV LANDSSVIKSAKENE

Én politimester, én politifullmektig, to overbetjenter, sju politibetjenter, tre overkonstabler, tolv politikonstabler, én kontorbetjent, seks lensmenn og én lensmannsbetjent er inkludert i denne undersøkelsen, og jeg vil i det følgende gjennomgå sakene mot dem.

Politimesteren i Sarpsborg

Sa/Pm1 ble født i 1909¹⁰². Han meldte seg inn i NS 16. mars 1934, og fornyet sitt medlemskap 3. oktober 1940. I tillegg var han hirdmann fra 1936, og svært aktiv i Germanske SS Norge fra 1942. Etter frigjøringen ble han umiddelbart suspendert og arrestert. 14. september 1946 foreslo landssvikavdelingen ved Sarpsborg politikammer at han skulle bli satt under tiltale for medlemskapene og aktiviteten i NS, hirden og Germanske SS Norge. Inkludert i tiltalen ble også hans bistand til tyskerne og NS som politimester i Bodø fra 1. oktober 1941 til 10. august 1942, og deretter som politimester i Sarpsborg fram til frigjøringen. I Bodø arrangerte han blant annet arrestasjonen av sju lærere, og søkte deretter Stapo i Trondheim om lov til å arrestere ytterligere tre. Han hadde dessuten en ledende rolle i jakten på Løvstad og jødene Feldmann og Schermann i Skjeberg. Selv hevdet politimesteren i avhør 29. august 1946 at han ikke fikk greie på at ”det var jøder blant drapsmennene før langt på natta, lenge etter at pliktmesig utrykking var foretatt”¹⁰³. Da den ene jøden ble stilt mot en vegg og fortalt at han hadde 30 sekunder igjen å leve, skulle politimesteren i følge et vitne ha smilt og ledd. Dette innrømte politimesteren, men latteren skyldtes at opptrinnet var så tåpelig ”at man uvilkarlig måtte trekke hånlig og undrende på smilebåndet”¹⁰⁴. Han foreslo overfor Sipo og Grepo arrestasjon av en rekke NS-motstandere, og iverksatte selv mange politiske arrestasjoner. I mange av tilfellene medførte arrestasjonene langvarig frihetsberøvelse. For Løvstads del endte arrestasjonen med døden. I tillegg ble politimesteren tiltalt for under okkupasjonen å ha drevet ”utstrakt propaganda i tale og skrift mot de lovlige norske myndigheter og til fordel for Tysklands krigføring”¹⁰⁵. I et innlegg i Moss Avis 14. januar 1944, skrev han at han forventet at befolkningen i Aust-Viken var de første som forsto ”germanernes kamp i dag mot Asias bolsjevikhorder på den ene siden og mot den amerikanske jøde-

¹⁰² Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1281

¹⁰³ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1281, dokument 149

¹⁰⁴ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1281, dokument 149

¹⁰⁵ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1281, dokument 1b

mentalitet og nigger-’kultur’ på den annen”¹⁰⁶. Han sendte også en mengde rapporter og anmeldelser om ulike forhold til politiet og til NS.

I en rapport 29. august 1946, konkluderer etterforskeren med en karakteristikk av politimesteren. Etter en rekke samtaler og forhør var hans inntrykk at politimesteren ikke var ondsinnet, men en overbevist nasjonalsosialist som hadde handlet ut i fra denne overbevisningen, og trodd blindt på Quisling uten å gjøre seg opp egne meninger. Han ble videre beskrevet som en mann som ”blir fort ivrig eller, i politiske tilfeller – oppfarende og som da handler uten å tenke” og som ”en stor guttonge som sikkert har følt seg i uniform”¹⁰⁷. Han ble beskrevet som åpen og ærlig, men som en svak mann, som ikke turte å nekte krav fra partiet, selv om disse kravene kunne være lovstridige. Statsadvokaten samtykket i landssvikavdelingens forslag til tiltale, og antok at det burde nedlegges påstand om tvangsarbeid i 12-15 år. Riksadvokaten stilte statsadvokaten fritt med hensyn til påstand om frihetsstraff. I lagmannsrettsdommen av 29. november 1947 ble politimesteren frifunnet for en anmeldelse og en rapport, samt to anmodninger om arrestasjoner. Han ble også frifunnet for kravet om inndragning. Retten var av den oppfatning at lærerarrestasjonene i Bodø ikke hadde skjedd på politimesterens initiativ. I Løvstad-saken hadde han imidlertid selv etter at han ble klar over at det var en politisk sak utvist stor iver i ettersøkingen. Retten godtok ikke politimesterens forklaring om at han trodde krigen var over i 1940, men mente at han hadde vært klar over at han ytte fienden bistand. Frihetsstraffen ble satt til ni års tvangsarbeid, og altså vesentlig lavere enn påstanden, som hadde vært tolv år. Hjelpstatsadvokaten, som hadde tatt over aktoratet etter at lagmannsrettsdommen hadde falt, syntes at frihetsstraffen hadde blitt i laveste laget. Forholdene politimesteren hadde blitt frifunnet for var ikke tungtveiende punkter i tiltalen, hevdet hjelpestatsadvokaten. Det mest alvorlige i tiltalen var de høye tillitsvervene han hadde innehatt, de svært skadelige rapportene han hadde skrevet, læreraksjonen i Bodø, Løvstad-saken, samt en anmodning til Grepo om pågrepelse av fem NS-motstandere. Politimesteren valgte likevel å anke dommen. Han hevdet at det var NS-medlemmene som ble dømt til lange straffer for befatning med Løvstad-saken, selv om alle hadde vært like interessert i å få arrestert ham. Videre sammenlignet han sin sak med saken mot politimesteren i Halden, som kun hadde fått 60 dagers frihetsstraff. Han burde få en dom som stod i forhold til dommene de andre politimestrene i landet hadde fått, hevdet han, og det burde ikke komme ham til skade at han var blitt beordret nettopp til Østfold, som var kjent for

¹⁰⁶ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1281, dokument 93

¹⁰⁷ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1281, dokument 149

”sine drøye påstander og som følge derav til dels også drøye dommer, f.eks. i sammenligning med Oslo”¹⁰⁸. I ankeerklæringen hevdet han at retten ikke hadde lagt nok vekt på punktene han hadde blitt frikjent for. 29. november 1947 behandlet Høyesterett anken. Politimesteren ble frikjent for et brev han skrev til Sipo i Bodø. Den endelige dommen ble tvangsarbeid i åtte år, tap av stillingen som ulønnet løytnant for alltid, rettighetstap nr. 1, 2 og 4 i ti år, samt nr. 5 og 8 i fem år. 14. oktober 1949 ble han benådet for frihetsstraffen, og ble løslatt umiddelbart. En søknad om benådning for tapet av retten til å praktisere som sakfører ble ikke tatt til følge 18. september 1950, og et nytt avslag fulgte 21. januar året etter. 15. august 1952 ble han imidlertid benådet slik at rettighetstap nr. 5 falt bort.

Politifullmektig Sa/Pf1

Sa/Pf1 ble født i 1916.¹⁰⁹ I april 1940 deltok han i krigen, inntil avdelingen hans ble tatt til fange av tyskerne. Han arbeidet deretter som lensmannsbetjent under sin far, og meldte seg inn sammen med de andre lensmannsbetjenter i distriktet. Han stod som medlem i rundt 10 måneder, før han meldte seg ut igjen høsten 1941 og dro til Oslo for å fortsette sine jusstudier. Da han kom hjem til jul ble han truet til å trekke utmeldelsen tilbake. Han stod så som medlem til høsten 1943, da han definitivt meldte seg ut, etter at faren ble suspendert 1. juli. Senere ble han selv arrestert som student. Rundt juletid samme år ble han med i det illegale arbeid, og det var etter oppfordring fra XU at han tok stillingen som politifullmektig i Fredrikstad i august 1944. Da lensmann Bjerkebæk, som ledet denne organisasjonen, ble arrestert i mars 1945, rømte politifullmektigen sammen med lensmannens familie over grensen til Sverige. Etter krigen ble han suspendert fra stillingen. 19. juli 1946 samtykket Riksadvokaten i statsadvokatens forslag om påtaleunntatelse.

Overbetjentene Sa/Ob1 og Sa/Ob2

Sa/Ob1 ble født i 1892.¹¹⁰ Han meldte seg inn i NS 26. november 1940. 12. juli ble han forfremmet til overbetjent. Han ble innsatt i varetekt 25. mai 1945, og satt inne til 4. august samme år. I Kjesäter-arkivet ble han omtalt som ”Vaklende”¹¹¹. 15. oktober 1946 kontaktet politifullmektigen ved Sarpsborg politikammer statsadvokaten, og ga uttrykk for at han fant det vanskelig å vurdere både bevisførselen og straffutmålingen i saken. 23. juni 1945 hadde den foreløpige siktelsen i tillegg til NS-medlemskapet omfattet flere tilfeller av samarbeid

¹⁰⁸ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1281, dokument 203

¹⁰⁹ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 404/45

¹¹⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1624

¹¹¹ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1624, dokument 32

med tysk politi. Et av forholdene overbetjenten fikk kritikk for, var at han under en aksjon plukket opp en nyhetslapp som en arrestert nordmann forsøkte å gjemme i toalettet, og ga den til politimesteren, på tross av at han uten personlig risiko kunne latt lappen forsvinne. Nordmannen måtte tilbringe 15 måneder på Grini. Ved en annen anledning sporet han opp en ettersøkt nordmann i en hytte, og brakte ham til tyskerne. Nordmannen tilbrakte resten av krigen i ulike leire i Tyskland. I følge landssvikavdelingen ved Sarpsborg politikammer kunne Sa/Ob1 uten problemer ha unnlatt å arrestere ham. Natt til 1. desember 1943 deltok han i en tysk aksjon hvor minst tolv nordmenn ble arrestert, og flere av dem satt lenge i fengsel og fangeleir. Også her overskred innsatsen hans i følge landssvikavdelingen det som var nødvendig for hans egen sikkerhets skyld. Selv hevdet Sa/Ob1 at han personen han arresterte på hytta ikke hadde spurt om å få stikke av. Han hadde dessuten deltatt i arrestasjonene i desember 1943 etter ordre, og hevdet at han her kun hadde gjort det som var helt nødvendig. Forholdet med nyhetslappen innrømmet han. Senere i etterforskningen vedgikk personen Sa/Ob1 hadde arrestert på hytta at hans opprinnelige forklaring ikke hadde vært helt korrekt, og beklaget dette. I det endelige forelegget ble straffen satt til fengsel i 70 dager og rettighetstap, inkludert tap av stillingen som politibetjent og overbetjent for alltid. Fengselsstraffen ble ansett som avsonet under perioden han satt varetektsfengslet. Saken med nyhetslappen ble i forelegget nevnt som eksempel på at Sa/Ob1, spesielt i 1942, hadde bistått NS og tyskerne ”ved på en aktiv måte å ha deltatt i forfølgning og arrestasjon av gode nordmenn for ’politiske forbrytelser’, hvorved mange nordmenn er blitt bragt i langvarig tysk fangenskap”¹¹².

Sa/Ob2 ble født i 1883.¹¹³ Etter å ha vært politikonstabel i Drammen siden 1905, begynte han som politibetjent i Porsgrunn i 1909. Fra 1912 var han overbetjent i Sarpsborg. Han stod som medlem av NS fra desember 1940 til 28. mars 1945, og ble suspendert etter frigjøringen. Overbetjentens eldste sønn var motstandsmann, og hadde av sin far fått vite alt av interesse som foregikk ved politikammeret. På den annen side hadde overbetjenten opprettholdt sitt medlemskap fram til slutten av mars 1945, og ”en mann med hans innsikt og innstilling burde ha tatt skritt til å komme ut av partiet før”¹¹⁴. Overbetjenten hadde imidlertid ytret ønske om å melde seg ut, og politimesteren hadde da vist ham rundskrivet fra Politidepartementet. Landssvikavdelingen endte etter en samlet vurdering opp med å foreslå påtaleunnlattelse uten betingelser. Statsadvokaten støttet 20. september opp om landssvikavdelingens betraktninger.

¹¹² RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1624, dokument 35a

¹¹³ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1700

¹¹⁴ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1700, dokument 1a

Riksadvokaten ønsket imidlertid at det ble innhentet uttalelse fra ansettelsesmyndigheten om hvorvidt Sa/Ob2 burde fjernes fra stillingen for bestandig, eller for en viss periode. Landssvikavdelingen foreslo så påtaleunntatelse og gjeninnsettelse overfor rikspolitisjefen. 10. oktober svarte rikspolitisjefen at Sa/Ob2, dersom det ble unntat påtale mot ham, burde få anledning til selv å søke avskjed. Dersom dette ikke skjedde, ville han bli ”avskjediget fra polititjeneste på den i loven bestemte måte”¹¹⁵. Landssvikavdelingen viste ti dager senere til en rekke erklæringer fra fremtredende folk i byen, og oppfordret til at overbetjentens sak ble vurdert på nytt av rikspolitisjefen. Etterforskeren understreket at han syntes overbetjenten hadde blitt for strengt behandlet, og at hans innstilling mot NS og tyskerne hadde vært ”steilere enn de flestes”¹¹⁶. Dette hadde i følge etterforskeren resultert i at den lokale NS-ledelsen hadde ham under oppsikt, og at risikoen var stor for at han ville blitt arrestert dersom han hadde meldt seg ut på et tidligere tidspunkt. Han var dessuten en eldre mann med dårlig helse, som neppe ville ha taklet et fengselsopphold særlig bra. Det ville vært for mye forlangt, hevdet etterforskeren, at han disse omstendighetene tatt i betraktning skulle ha meldt seg ut tidligere. Rikspolitisjefen svarte imidlertid at han på grunn av det langvarige medlemskapet hadde ”funnet å måtte opprettholde den tidligere avgjørelse”¹¹⁷. 4. april 1946 skrev politimesteren til statsadvokaten at Sa/Ob2 var ”legemlig og sjelelig nedbrutt”¹¹⁸, og foreslo at man unntat påtale mot ham, for så å ta opp spørsmålet om gjeninnsettelse på et senere tidspunkt. Riksadvokaten samtykket 16. juli i påtaleunntatelse, men la til at Sa/Ob2 måtte gjøres kjent med at det ikke dermed var avgjort om han kunne gjeninnsettes i stillingen.

Politibetjentene Sa/Pb2 og Sa/Pb6

Sa/Pb2 ble født i 1884.¹¹⁹ Han ble ansatt som politibetjent i 1938. Da hadde han vært politikonstabel siden 1913, og overkonstabel siden 1933. Han meldte seg inn i NS sammen med de andre på politikammeret, men ble ikke godtatt som medlem. Dette skyldtes sannsynligvis at han hadde uttalt seg negativt om NS. Partifolk enten i eller utenfor korpset hadde hørt dette, og ønsket å skade Sa/Pb2 ved å hindre at han ble medlem. Slik oppfattet nok politibetjenten også situasjonen, og han skulle ha uttrykt skuffelse over å ikke ha blitt opptatt. Skuffelsen kan forklares med at han som en av tre ved kammeret som ikke ble opptatt følte at han var i partiets søkelys, og fryktet eventuelle konsekvenser dette kunne få. At han fra NS-

¹¹⁵ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1700, dokument 1a

¹¹⁶ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1700, dokument 1b

¹¹⁷ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1700, dokument 1b

¹¹⁸ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1700, dokument 1c

¹¹⁹ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1564

hold ble ansett som en motstander ble enda klarere da han ble arrestert 16. august 1943. Han satt på Grini til 29. november samme år, men ble løslatt og fikk fortsette som politibetjent. Landsvikavdelingen i Sarpsborg foreslo 6. juni 1945 at saken mot politibetjent Sa/Pb2 ble henlagt. I følge politimesteren hadde han ”alltid vært kjendt som en 100% ’jössing’, og har bl.a. vært på Grini på grund av sin politiske oppfatning”¹²⁰, selv om det riktignok hadde kommet fram under etterforskning at han hadde søkt om medlemskap i NS uten å bli opptatt. Statsadvokaten foreslo 11. juni påtaleunntatelse. I følge statsadvokaten hadde han søkt NS, men ”kort tid etter nektet å vedkjenne seg” medlemskapet ¹²¹. Han hadde aldri deltatt i politiske arrestasjoner, og heller ikke fått anledning til å varsle de som var i søkelyset. I Kjesäter-arkivet ble han beskrevet som ”tvilsom”¹²². Riksadvokaten samtykket likevel 15. juni i påtaleunntatelse, ”i det hans forhold ikke antas å betinge anvendelse av straff, jfr. landssvikanordningens § 5”¹²³. 5. juli 1945 ble han midlertidig godkjent av rikspolitisjefen.

Sa/Pb6 ble født i 1911.¹²⁴ Han ble fast ansatt som politikonstabel i Sarpsborg i 1935. I 1939 gikk han statens politiskole. I april 1940 ble han internert i Sverige uten å ha deltatt i kamphandlinger. Han meldte seg inn i NS 27. desember 1940. Argumentene for innmeldelse var de samme som for de fleste andre. Han la vekt på betydningen av møtet med Minge. Ifølge Sa/Pb6 selv angret han straks, og nektet å betale kontingent, fram til han meldte seg ut igjen sommeren 1941. Etter utmeldelsen ble han innkalt til møte med Stapo-betjent Rødnes, men nektet å trekke utmeldelsen tilbake. Samme vår hadde han blitt overført til prispolitiet, hvor han hadde Erling Amundrud som overordnet. Sa/Pb6 ble forfremmet til politibetjent i 1943, men ikke etter ansøknng. I april 1945 fikk han beskjed av Milorg om å dra over til Sverige, da det var mangel på befall der. 16. april reiste han over grensen til Sverige. Her ble han imidlertid ikke godkjent til deltagelse på grunn av NS-medlemskapet, men fikk status som flyktning. Sa/Pb6 hadde blitt suspendert 9. mai. Landsvikavdelingen ved Sarpsborg politikammer skrev 21. juni til statsadvokaten at hans opptreden hadde vært av slik art at en antok han det ikke ville betinge anvendelse av straff. Statsadvokaten var enig, og Riksadvokaten samtykket 27. juni i påtaleunntatelse. Sarpsborg politikammer foreslo 30. juni overfor rikspolitisjefen at Sa/Pb6 ble gjeninnsatt i tjeneste, og argumenterte med at han var en meget dyktig politimann. Rikspolitisjefen godtok dette 4. juli. 21. november 1946 ble det

¹²⁰ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1701, dokument 1

¹²¹ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1564, dokument 1

¹²² RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1564, unummerert dokument

¹²³ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1564, dokument 1

¹²⁴ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1801

enstemmig besluttet i Sarpsborg politis ansettelsesråd at begge politibetjentene kunne gjeninntas i tjeneste.

Politibetjentene Sa/Pb1, Sa/Pb3 og Sa/Pb5

Sa/Pb1 ble født i 1893.¹²⁵ Han meldte seg inn i NS 3. oktober 1940. I avhør 24. mai 1945 hevdet han å ha meldt seg inn etter at de andre hadde blitt enig om kollektiv innmeldelse. Dette innrømte han senere at ikke stemte. Han innehadde flere verv innen partiet, og deltok som medlem av Sarpsborg byting i flere ulovlige bevilgninger. I tillegg kjøpte han diverse konfiskerte gjenstander fra flyktningebo. I Kjesäter-kartoteket omtales politibetjent Sa/Pb1 som en ivrig NS-mann. Dette kom også tydelig frem i en rapport han sendte til kretspersonalleder Oskar Stryker våren 1942, hvor han blant annet skrev at ”det måtte være bedre for vårt folk og vår sak i dag å ansette en NS-mann som politi enn en motstander, om denne skulle ha noe bedre utdanning, da vi vet at vår motstander vil bruke sin dyktighet til å rive ned det bestående samfunn som NS vil bygge opp”¹²⁶. Sa/Pb1 klagde også på politimesteren, som skulle ha ytret at NS-folk skulle få det vanskelig når han kom til makten. Det hadde blitt slik at NS-medlemmene ved kammeret ble trakassert av de mange som sommeren 1941 hadde meldt seg ut av partiet. Dette førte til at mange av NS-medlemmene ved kammeret fant det formålstjenlig å melde seg ut. Stryker skrev så et brev til Jonas Lie, hvor både politimesteren og fullmektigen ble omtalt som ”fordekte motstandere”¹²⁷. Generelt ble polititjenestemennene i Sarpsborg omtalt som ”svært positive når det gjelder saker som på en eller annen måte skader stat eller parti, men gjelder det å beskytte NS eller dets medlemmer har de alltid en eller annen unnskyldning og kommer for sent”¹²⁸. Det hele resulterte i at politimesteren ble beordret bort fra Sarpsborg politikammer. Etter frigjøringen ble politibetjenten suspendert, og satt i varetekt fra 9. mai til 18. august. Landssvikavdelingen foreslo at han ble forelagt 102 dagers frihetsstraff, altså det samme antall dager han hadde sittet i varetekt. I tillegg skulle han betale en bot på kr. 2000,-, samt miste rettighetene nr. 1-3. Det endelige forelegget mot Sa/Pb1 lød på 100 dagers fengsel, kr. 1000,- i bot, samt rettighetstap. Dette ble vedtatt 13. mars 1947.

¹²⁵ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1059

¹²⁶ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1059, dokument 1

¹²⁷ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1059, dokument 13

¹²⁸ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1059, dokument 13

Politibetjent Sa/Pb3 ble født i 1900.¹²⁹ Han begynte som kontorist ved Flekkefjord politikammer i 1923, og ble ansatt som kontorbetjent og sjef for bilavdelingen på Sarpsborg politikammer 15. mars 1927. I april 1940 deltok han i mobiliseringen mot tyskerne, og satt som krigsfange fram til pinsen. Han meldte seg inn i NS i desember samme år, og stod som medlem til juli året etter. Stapo-betjent Rødenes beskrev bilavdelingen ved kammeret som ”et kommunistrede som undergrov NS”¹³⁰. Ved kapitulasjonen ble Sa/Pb3 suspendert. 14.

september 1945 foreslo politimesteren påtaleunntatelse. Han la vekt på at Sa/Pb3 hadde meldt seg ut etter å ha hørt Terje Wolds tale, og at han sannsynligvis hadde øvet enn viss innflytelse på en del av de andre som meldte seg ut omtrent samtidig. I tillegg hadde han hjulpet til i det illegale arbeid, og hadde aldri hatt med arrestasjoner eller politiske saker å gjøre. Det var i følge politimesteren kritikkverdig at han hadde søkt på og fått stillingen som politibetjent. I tillegg skulle han ha samarbeidet med Sa/Pm1 om å sette opp en alarmkalender.

Politimesteren forklarte imidlertid ønsket om forfremmelse med bitterhet over dårlig lønn som ansatt ved bilavdelingen. Sa/Pb3 hadde dessuten stadig ivret etter mer krevende arbeid, noe som resulterte i at politimesteren satt stor pris på ham. Statsadvokaten anmodet 21. september Riksadvokaten om samtykke til påtaleunntatelse. Han la til at politibetjentens arbeid for å få en høyst berettiget lønnsforhøyelse ikke kunne kritiseres. Det samme gjaldt det faktum at han hadde holdt seg inne med politimesteren. Dette var viktig for hans illegale arbeid ved bilavdelingen. Statsadvokaten beklaget seg videre over at politiet hadde brukt lang tid på etterforskningen, og uttrykte ønske om at saken måtte behandles så fort som mulig. 2. oktober foreslo politimesteren overfor rikspolitisjefen at Sa/Pb3 ble tatt inn igjen i tjeneste.

Rikspolitisjefen ønsket ytterligere etterforskning på et par områder, men godtok 10. november at Sa/Pb3 kunne tre inn i den stillingen han hadde før okkupasjonen. 16. november året etter ble han endelig godkjent av et enstemmig ansettelsesråd.

Politibetjent Sa/Pb5 ble født i 1913.¹³¹ Han hadde vært medlem av NS siden 1934, og meldte seg inn på nytt i desember 1940. 1. november samme år hadde han blitt ansatt som politikonstabel i Fredrikstad, etter å ha vært lensmannsbetjent siden 1937. 23. februar 1942 tiltrådte han en ledig konstabelstilling i Sarpsborg, og 10. desember samme år ble han forfremmet til politibetjent. Han ble arrestert 30. mai 1945, og satt i varetekt 27. juli samme år. 27. september 1946 vedtok Sa/Pb5 et forelegg på rettighetstap nr. 1 og 2, samt en bot på kr.

¹²⁹ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1614

¹³⁰ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1614, dokument 2

¹³¹ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1706

1500,-. Av kritikkverdige forhold under okkupasjonen utover medlemskapet var kun kjøp av konfiskerte gjenstander fra flyktningebo nevnt i forelegget. Selv om han i avhør 29. juni 1945 vedgikk å ha deltatt under enkelte politiske arrestasjoner, ble ikke dette inkludert. Kjesäter-registeret omtalte han dessuten som farlig.

Politibetjent Sa/Pb4

Sa/Pb4 ble født i 1897.¹³² Han var ansatt i det norske statspolitiet fra 1932, og endte senere opp i overvåkningspolitiet i Finnmark. Allerede høsten 1940 kom han i kontakt med Magnus Johansen, som var i gang med å organisere hjemmefronten i Østfold. Johansen trengte medarbeidere i innen politiet, og det ble avtalt at Sa/Pb4 skulle melde seg inn i NS. Dette gjorde han 10. januar 1941. 1. november samme år ble han beordret til politibetjent i Sarpsborg. Her utførte han illegalt arbeid som blant annet bestod av varslingskampanjer, transport av flyktninger over grensen til Sverige, samt sabotasje av etterforskning i politiske saker. Sa/Pb4 ”hadde, etter oppdrag av og i samråd med politifullmektig Beck-Hansen, etterforskningen i de saker som skulle saboteres og hvor det var ønskelig å opnå bestemte resultater, hva som regel også lyktes”¹³³. Både da Johansen ble arrestert i 1943, og da Beck-Hansen senere led samme skjebne, vurderte Sa/Pb4 å rømme over grensen. Johansen overtalte ham dog til å bli værende i stillingen som politibetjent. Landssvikavdelingen foreslo 30. mai at det ble unnlatt påtale mot Sa/Pb4, og understreket at det var av stor betydning for arbeidet ved politikammeret at han ble godkjent til gjeninnsettelse av rikspolitisjefen. Statsadvokaten var av den oppfatning at saken burde henlegges, og Riksadvokaten samtykket 8. juni. Sa/Pb4s medlemskap kunne ikke anses å være straffbart. Rikspolitisjefen godkjente 20. juni at Sa/Pb4 ble gjeninnsatt i stillingen som politibetjent.

Politibetjent Sa/Pb7

Sa/Pb7 ble født i 1878.¹³⁴ Han ble ansatt i Sarpsborg politikorps 7. mai 1907. 12. april 1943 ble han etter søknad forfremmet fra overkonstabel til politibetjent. Han ble suspendert fra stillingen sin 9. mai 1945. 19. oktober foreslo landssvikavdelingen ved Sarpsborg politikammer påtaleunnlattelse. Sa/Pb7 hadde vært medlem av NS fra desember 1940 til kapitulasjonen, men ikke betalt kontingent hele tiden, og skulle i følge landssvikavdelingen derfor være strøket som medlem tidligere. I avhør la betjenten fram de vanlige argumentene

¹³² Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1651

¹³³ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1651, dokument 2

¹³⁴ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1812

for innmeldelse. Han fortalte også at han hadde ønsket å melde seg ut da de andre ved kammeret gjorde dette, men at han var ”bange for at det ville medføre ubehageligheter”¹³⁵. Han erkjente seg imidlertid ikke skyldig i noe straffbart forhold, og hevdet å kun ha utført sin plikt som politimann. Etterforskeren kjente Sa/Pb7 fra perioden han var politifullmektig og politimester på Sarpsborg politikammer, og bekreftet at betjenten aldri hadde hatt noen sympati for NS eller tyskerne. Erling Amundrud gikk også god for betjenten. Sa/Pb7 falt for aldersgrensen 30. juni 1945, og det var derfor ikke aktuelt å måtte ta stilling til en eventuell gjeninnsettelse dersom det ble unnlatt påtale. Statsadvokaten antok at det på grunn av at betjenten gikk av med pensjon ikke var noe offentlig hensyn som tilsa at saken burde fremmes. Riksadvokaten samtykket 26. oktober i påtaleunnlattelse.

Overkonstablene Sa/Ok1, Sa/Ok2 og Sa/Ok3

Sa/Ok1 ble født i 1889, og ble ansatt som politikonstabel i Sarpsborg i 1911.¹³⁶ Han ble overkonstabel i 1938, og meldte seg inn i NS i desember 1940, noe senere enn de andre i korpset. Sammen med sju kolleger meldte han seg ut igjen 6. august 1941. Kjesäter-registeret omtalte overkonstabelen som en bra kar, selv om han hadde vært medlem av NS et halvt års tid. Overkonstabelen kom tidlig med i det illegale arbeidet, og hadde direkte kontakt med flere innen hjemmefrontens ledelse, deriblant storingsmann Magnus Johansen. 16. august 1943 ble han arrestert og satt inn på Grini. Halvannen måned senere ble han imidlertid syk, og innlagt på psykiatrisk anstalt i Oslo. Her ble han til 10. juni 1944. Etter frigjøringen ble han suspendert. Landssvikavdelingen ved Sarpsborg politikammer kunne imidlertid ikke se at han hadde vært medlem av NS på noen straffbar måte, og foreslo derfor 13. juni at saken ble henlagt. Statsadvokaten anmodet en uke senere Riksadvokaten om samtykke til påtaleunnlattelse. Riksadvokaten samtykket 25. juni. Han ble midlertidig godkjent av rikspolisjefen 6. juli, etter at Sarpsborg politikammer hadde foreslått ham gjeninnsatt i tjeneste.

Sa/Ok2 ble født i 1888 og begynte som politikonstabel i Sarpsborg i 1914.¹³⁷ I 1938 ble han overkonstabel. Han meldte seg inn i NS 12. november 1940, altså før de siste tjenestemennene ved kammeret hadde besluttet å gå inn samlet. Imidlertid var han også den aller første som meldte seg ut igjen. Dette gjorde han allerede i begynnelsen av mars året etter. Han stod ikke i direkte tilknytning til hjemmefronten, men hadde enkelte aktive handlinger til gagn for landet

¹³⁵ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1812, dokument 2

¹³⁶ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1615

¹³⁷ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1616

å vise til. I avhør ga han uttrykk for at han ikke hadde kommet i forbindelse med hjemmefronten, på tross av at han hadde ønsket dette. Magnus Johansen gikk god for hans nasjonale holdning i et avhør 26. mai 1945. Kjesäter-registerets omtalte også Sa/Ok2 som en bra kar. Overkonstabel Sa/Ok2 ble suspendert ved frigjøringen, og også denne saken ønsket landssvikavdelingen å henlegge. Statsadvokaten var av den oppfatning at påtaleunntatelse var det korrekte også her, noe Riksadvokaten samtykket i 25. juni. Også Sa/Ok2 ble midlertidig godkjent av rikspolisjefen 6. juli. Både Sa/Ok1 og Sa/Ok2 ble besluttet endelig gjeninntatt i tjeneste av ansettelsesrådets 21. november 1946.

Sa/Ok3 ble født i 1922.¹³⁸ Han ble etter krigen satt under tiltale for å ha reist til Tyskland som frivillig arbeidshjelp i januar 1941. Her arbeidet han i om lag sju måneder. Tiltalen omfattet også at han gikk inn i NS 15. januar 1942, ytte et frivillig bidrag på kr. 25,- til partiet, og opprettholdt medlemskapet til frigjøringen, på tross av at han hadde blitt foreslått ekskludert. I januar 1942 meldte han seg frivillig til 1. politikompani, og fikk utdanning i Holmestrand og senere i Estland. Han tjenestegjorde på Leningrad-fronten i om lag et halvt år, før han ble såret og sendt hjem. Som overkonstabel ved Sarpsborg politikammer fra september 1943 samarbeidet han nært med Sipo. I en aksjon ved Gjølstad gård utga han seg for å være hjemmefrontsmann. Han gjennomførte også husundersøkelse her, og holdt senere vakt på gården, hvor han stjal en mengde gjenstander til en samlet verdi av flere tusen kroner. Under en annen aksjon skjød han tre skudd etter en mistenkt. Flere nordmenn ble arrestert under aksjonen, og satt arrestert til kapitulasjonen. Senere anmeldte han flere ulovlige radioapparater på Östlandsk Auto i Sarpsborg, og informerte om at eierne hadde planer om å rømme til Sverige. Også her stjal han for flere tusen kroner. Han kjøpte også diverse løsøre som han visste var flyktningebo. Videre søkte han våren 1944 om opptak i Germanske SS Norge. Han ble innkalt til kurs på Kongsvinger samme høst, og fikk utlevert våpen og uniform, men rømte i november. 11. januar 1945 ble han arrestert, og innsatt i Sarpsborg hjelpefengsel. Etter krigen erkjente han seg skyldig i tyveri og heleri, men ikke i landssvik. Statsadvokaten var i tvil om det burde nedlegges påstand om høyere frihetsstraff enn 10 år. Dette skyldtes særlig overkonstabelens unge alder. Riksadvokaten tiltrådte statsadvokatens utkast til tiltalebeslutning, og han stilte statsadvokaten fritt når det gjaldt påstanden. 10. desember ble Sa/Ok3 i Eidsivating lagmannsrett dømt til fem års tvangsarbeid, rettighetstap nr. 1, 2, 5 og 8 i ti år, samt inndragning på kr. 4250,-. Retten fant at han hadde optrådt som

¹³⁸ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 2088

beskrevet i tiltalen, og at han var klar over at dette innebar bistand til fienden. Han ble løslatt på prøve 28. juni 1948.

Politikonstablene Sa/Pk1, Sa/Pk2 og Sa/Pk3

Sa/Pk1 ble født i 1922.¹³⁹ 9. mai 1945 gikk han frivillig og meldte seg, og ble varetektsfengslet. Han ble siktet å ha meldt seg inn i NSUF 26. juli 1940, og for å ha deltatt i denne organisasjonens møter og oppmarsjer. Fra 1. oktober samme år ble han leder i Tune lag av NS. Han var med i rikshirden fra 1. oktober 1941. Videre meldte han seg til Den Norske Legion 2. juli 1941, og dro etter opptrening i Tyskland til Leningrad-fronten. Fra juli 1942 var han med i Germanske SS Norge. Ett år senere hadde han oppnådd grad av *SS-stormmann*. I Sarpsborg politi begynte han 20. januar 1943. Som politikonstabel deltok han i flere aksjoner rettet mot nordmenn, blant annet i en razzia etter våpen og hjemmestyrker i Hobøl i april 1945. Han anga to brødre til Sipo for å ha radioapparat. I tillegg skulle han sammen med politikonstabel Sa/Pk3 i mars 1945 ha informert Sipo om at en politifullmektig ved kammeret drev illegalt arbeid, slik at han ble arrestert. Han både stjal og kjøpte dessuten ved flere anledninger fra flyktningebo. I tillegg ble han siktet for å ha skrevet en artikkel med tittelen ”Jødernes røst i eteren”, som kom på trykk i avisa *Den nye Tid* 16. januar 1943. Artikkelen viste seg å være en avskrift fra Haldis Østbys bok *Jødernes krig*. I følge statsadvokaten burde det nedlegges påstand på minst seks års frihetstraff, rettighetstap nr. 1, 2, 5 og 8, samt inndragning av lønnen han hadde mottatt som politikonstabel.

Sa/Pk2 ble født i 1909.¹⁴⁰ I april 1940 deltok han i krigen som befalingsmann i Indre Østfold. Han gikk inn i NS og NSUF 15. mars 1943, og i Germanske SS Norge våren 1944. I disse organisasjonene hadde han ulike verv, og deltok på kurs. I følge Kjesäter-registeret hadde han vært i aktiv tjeneste i det tyske politi, og deltatt i politiske arrestasjoner. 1. januar 1944 begynte han som politikonstabel i Sarpsborg. Også han deltok i razziaen i Hobøl, og han innrømte å ha deltatt i politiske arrestasjoner. Han stjal dessuten flere konfiskerte våpen og radioapparater. En kollega ved Sarpsborg politikammer hevdet at han ikke var særlig ivrig i tjenesten som politimann, men at han hadde inntrykk av at han var tilhenger av NS. Sa/Pk2 satt i varetekt fra 9. mai til 20. desember 1945. Statsadvokaten foreslo tvangsarbeid i to og et halvt til tre år, pluss samme rettighetstap som Sa/Pk1.

¹³⁹ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1063

¹⁴⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1107

Sa/Pk3 hadde blitt såret i kamp mot tyskerne i april 1940, men meldte seg 15. mars 1942 inn i NS, og fungerte både som økonomileder og propagandaleder i Tune lag av NS i løpet av okkupasjonstiden.¹⁴¹ I tillegg var han med i hirden. Han tjenestegjorde som vakt utenfor Quislings bolig i to måneder i 1943. Samme år begynte han som politikonstabel i Sarpsborg. I følge landssvikavdelingen ved Sarpsborg politikammer deltok han frivillig i aksjoner som Sipo "iverksatte for å anholde patrioter"¹⁴². Sammen med politikonstabel Sa/Pk1 ble han beskyldt for å ha angitt en politifullmektig til Sipo. I tillegg skulle han ha overtatt et radioapparat som han visste var beslaglagt av tyskerne, og forsynt seg av konfiskerte gjenstander under vakthold. Han ble arrestert 9. mai, og satt i første omgang fengslet til 5. januar 1946. Statsadvokaten antok at frihetsstraff på to og et halvt år, samt rettighetstap, var passende. I en London-rapport fra 21. november 1944 ble han omtalt som NS- og hirdmedlem fra 1940, og et vitne mente å ha hørt at han hadde deltatt i politiske arrestasjoner. Andre vitner bekreftet imidlertid hans påstander om at han hadde drevet illegalt arbeid fram til han kom i tyskerne søkelys, og dermed ikke turte annet enn å melde seg inn.

I Tune herredsrett hevdet politikonstabel Sa/Pk1 å ha handlet etter ordre under razziaen i Hobøl og Svindal. I følge retten var det imidlertid i egenskap av å være SS-mann, og ikke politikonstabel, at han ble beordret til å delta i razziaen. Han ble funnet skyldig i alle tiltalepunktene. 2. november 1946 ble han dømt til tvangsarbeid i fem og et halvt år, samt rettighetstap nr. 1, 2, 5 og 8. Han valgte å anke dommen, men anken ble avvist av Høyesteretts kjæremålsutvalg og soningen ble påbegynt 11. november. 4. april 1947 omkom han i en drukningsulykke ved Dillingøya. Sa/Pk2 ble dømt for alle tiltalepunktene. Straffen ble satt til tvangsarbeid i to år, samt samme rettighetstap som Sa/Pk1. Sa/Pk3 ble funnet skyldig i å ha vært NS-medlem og å ha innehatt verv i partiet, men han hadde i følge retten ikke vært særlig aktiv. Straffen ble satt til to og et halvt års tvangsarbeid, og samme rettighetstap som Sa/Pk1 og Sa/Pk2. I følge statsadvokaten kunne straffen ikke sies å ha blitt for streng, den var snarere for mild. Sa/Pk3 begjærte fornyet behandling ved lagmannsrett, men det ble ikke tillatt.

Politikonstabel Sa/Pk4

Sa/Pk4 ble født i 1890, og ble ansatt som politikonstabel i Sarpsborg høsten 1940.¹⁴³ Han meldte seg inn i NS 25. januar 1941, betalte kontingent fram til høsten 1944, og var en

¹⁴¹ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1130

¹⁴² RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1130, dokument 1 a

¹⁴³ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1201

periode gruppeleder i Sarpsborg. I følge Sa/Pk4 meldte han seg inn fordi ”det viste seg nødvendig å være medlem for å bli ansatt”¹⁴⁴. Han ble arrestert etter frigjøringen, og siktet for NS-medlemskapet. 1. august ble han løslatt fra varetekt. I følge hans kone, som sikkert forsøkte å hjelpe sin mann, hadde Sa/Pk4 ”det vanskeligste Politiarbeide og arrestere folk, Di andre Politifolk sat mer inde usynlige”¹⁴⁵. Politikonstabelens angivelige befatning med arrestasjoner ble imidlertid ikke etterforsket videre av landssvikavdelingen, og han vedtok 5. juni 1946 forelegg på rettighetstap nr. 1 og 2, samt en bot på kr. 1000,-.

Politikonstablene Sa/Pk5, Sa/Pk7, Sa/Pk8 og Sa/Pk9

Sa/Pk5 ble født i 1894.¹⁴⁶ Han ble ansatt som politikonstabel konstabel i Sarpsborg i 1925. 27. november 1940 meldte han seg inn i NS. Han meldte seg imidlertid ut igjen 7. august året etter. Etter utmeldelsen hadde han ingen tillitt på kammeret, og fikk derfor ingen politiske saker, hevdet han. 9. mai 1945 ble han suspendert, men Sarpsborg politikammer foreslo at saken ble henlagt 13. juni. Statsadvokaten ba Riksadvokaten om samtykke til påtaleunnlattelse, og dette fikk han 25. juni. Dagen etter ble påtale unnlatt mot Sa/Pk5. 5. juli ble han midlertidig godkjent av rikspolitisjefen.

Sa/Pk7 ble født i 1897, og ble ansatt som politikonstabel i 1925.¹⁴⁷ Han meldte seg inn i NS i slutten av desember 1940, og stod som medlem til kapitulasjonen. Selv hevdet han at han ikke meldte seg ut samtidig som Sa/Pk5 og sju andre kolleger ved kammeret, fordi han var på ferie da de meldte seg ut. Innen han kom tilbake hadde det kommet et skriv fra Politidepartementet, hvor det ble slått fast at utmelding ville medføre øyeblikkelig suspensjon. Sa/Pk7 ble suspendert ved frigjøringen. En rekke fremstående menn fra Sarpsborg gikk god for ham, det samme gjorde tre politikonstabler han hadde jobbet med. Riksadvokaten besluttet å unnlate påtale mot Sa/Pk7, dersom han søkte permisjon i et år uten lønn. Dette var landssvikavdelingens forslag.

Sa/Pk8 ble født i 1889, og ansatt som politikonstabel i Sarpsborg i 1920.¹⁴⁸ Tidligere hadde han tjenestegjort fire år andre steder. I desember 1940 meldte han seg inn i NS. Han var også på ferie da de åtte politimennene ved kammeret meldte seg ut. Han hevdet imidlertid å ikke

¹⁴⁴ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1201, dokument 5

¹⁴⁵ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1201, dokument 9

¹⁴⁶ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1652

¹⁴⁷ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1701

¹⁴⁸ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1779

lenger ha betraktet seg som medlem fra slutten av 1942, da han hadde sluttet å betale kontingent et halvt år tidligere, og dessuten hadde oppgitt overfor både partiet og politimesteren at han ikke lenger betraktet seg som medlem. Landssvikavdelingen fant også å kunne regne dette som utmeldelsestidspunkt, selv om utmeldelsen ikke var registrert i NS-registeret. Sa/Pk8 hadde vært helt passiv som NS-medlem. Sju kolleger gikk i en erklæring god for han som ”god nordmann”. Etter frigjøringen ble han suspendert. Sarpsborg politikammer foreslo at det ble unnlatt påtale, og Riksadvokaten samtykket 22. oktober. Rikspolitisjefen godkjente imidlertid ikke at han ble gjeninnsatt i tjeneste, men kunne etter omstendighetene samtykke i at politikonstabelen fikk adgang til selv å søke avskjed.

Sa/Pk9 ble født i 1894, og begynte som konstabel i Sarpsborg i 1921.¹⁴⁹ Sammen med de andre i korpset hadde han meldt seg inn i NS i desember 1940. Medlemskapet varte til august 1941, da han som én av åtte politimenn meldte seg ut kollektivt. Han hadde deltatt i illegalt arbeid, og måtte i april 1945 rømme til Sverige. Han ble suspendert ved frigjøringen, men fikk påtaleunnlattelse 9. juli 1945, og ble midlertidig godkjent av rikspolitisjefen 23. juli 1945. De fire konstablene ble alle omtalt som gode nordmenn i Kjesäter-registeret, på tross av NS-medlemskapene.

Sarpsborg politis ansettelsesråd holdt 21. november 1946 møte. De som satt i rådet var politimester Lund, politifullmektig Beck-Hansen, overkonstabel Bollingberg og rådmann Enge. Det ble enstemmig vedtatt at politikonstabel Sa/Pk5 og politikonstabel Sa/Pk9 skulle gjeninntas i tjeneste. Det ble også besluttet at politikonstabel Sa/Pk7 og politikonstabel Sa/Pk8 skulle ilegges ordensstraff på to års suspensjon uten lønn. Denne beslutningen var imidlertid ikke enstemmig, og overkonstabelen i rådet valgte å anke beslutningen. Hans oppfatning var at de to burde blitt avskjediget på grunn av medlemskapenes varighet. Anken ble imidlertid ikke tatt til følge.

Politikonstabel Sa/Pk6

Sa/Pk6 ble født i 1915.¹⁵⁰ Han begynte som midlertidig konstabel 16. juni 1938. Mellom jul og nyttår 1940 meldte han seg inn i NS, men han meldte seg ut igjen sommeren 1941. Han begynte i prispolitiet fra slutten av 1942. Sommeren 1943 søkte han avskjed, og fikk slutte. 30. mai 1945 foreslo landssvikavdelingen at det ble unnlatt påtale mot Sa/Pk6, og at han ble

¹⁴⁹ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1848

¹⁵⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1655

tatt inn igjen i tjeneste. Statsadvokaten var av samme oppfatning, da konstabelen ikke aktivt hadde tatt del i partiets straffbare virksomhet, og han dessuten senere hadde veid opp for medlemskapet ved handlinger til gagn for landet. 9. juli samtykket Riksadvokaten, og rikspolitisjefen godtok gjeninnsettelse 23. juli.

Politikonstabel Sa/Pk10

Sa/Pk10 ble født i 1901.¹⁵¹ I 1924 ble han ansatt som konstabel i Sarpsborg. Han deltok i krigshandlingene i Østfold. I august 1945 ble han siktet for NS-medlemskap og ”utilbørlig ervervsvirksomhet for fienden”¹⁵² for et samlet beløp av om lag 1,5 millioner kroner. Han meldte seg inn i NS i desember 1940, men sendte en skriftlig utmeldelse 20. april 1942. Ervervsvirksomheten skulle ha foregått fra mars 1944 til kapitulasjonen. Etter å ha fått avskjed fra stillingen ved Sarpsborg politikammer i april 1942, fordi han hadde ”stått i forhold til en åndsvak fange”¹⁵³, rømte han til Sverige med sin elskerinne. Her ble han imidlertid avvist som flyktning på grunn av NS-medlemskapet og arbeidet for tyskerne. Kjesäterregisterets kommentar til Sa/Pk10 var ”avvist, NS, og tysk arbeide”¹⁵⁴. Han satt varetektsfengslet fra 16. august til 18. september 1945. Saken trakk ut, og politimesteren i Sarpsborg foreslo først 23. mars 1949 at saken ble henlagt etter bevisets stilling. Statsadvokaten var enig i at saken ble henlagt hva angikk ervervsvirksomheten. NS-medlemskapet var dog fortsatt straffbart. Konstabelen vedtok 30. juni 1949 et forelegg på rettighetstap nr. 1 og 2, samt en bot på kr. 500,-.

Politikonstabel Sa/Pk11

Sa/Pk11 ble født i 1905.¹⁵⁵ Han ble ansatt som politikonstabel i Askim i 1935. 19. oktober samme år meldte han seg inn i NS. I løpet av okkupasjonsårene fungerte han både som rodeleder og kretsøkonomileder. Han betalte kontingent og deltok i møter. I tillegg var han med i hirden. Etter krigen ble han suspendert og arrestert, og satt til sammen 556 dager i varetekt. I Rakkestad herredsrett erkjente han seg 15. november 1946 ikke skyldig i landssvik. Retten fant det imidlertid bevist at han som politikonstabel i Askim fram til 15. oktober 1944 hadde bistått NS og fienden i arbeidet med å undertrykke motstandsbevegelsen. Dette hadde delvis skjedd på eget initiativ, og dreide seg stort sett om anmeldelser av illegale forhold. Han

¹⁵¹ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 2700

¹⁵² RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 2700, dokument 1

¹⁵³ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 2700, dokument 4

¹⁵⁴ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 2700, dokument 24

¹⁵⁵ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 142/45

søkte også medlemskap i Germanske SS Norge, og han deltok i to kurs på Kongsvinger. Høsten 1944 mottok han en skriftlig advarsel fra hjemmefronten mot å fortsette i stillingen. Etter konferanse med politimesteren utførte han derfor resten av okkupasjonstiden vakt-tjeneste ved Quislings bolig. Det var forholdene han hadde gjort seg skyldig i som konstabel som utgjorde tyngepunktet i tiltalen. Selv la han vekt på at han hadde handlet etter ordre, og at han ikke hadde vist noe personlig initiativ. Dette var ikke retten enig i. En London-rapport datert 2. september 1944 beskrev Sa/Pk11 som ”meget ivrig og nidkjær”¹⁵⁶ under tyskledete aksjoner. Straffen ble satt til tvangsarbeid i tre år og seks måneder, samt rettighetstap nr.1 og 2 i ti år, og nr. 5 og 8 i fem år. 13. oktober 1947 ble han løslatt på prøve.

Politikonstabel Sa/Pk12

Sa/Pk12 ble født i 1917.¹⁵⁷ Han ble ansatt i politiet 7. desember 1943. 8. mai 1945 ble han arrestert og suspendert fra stillingen som politikonstabel. Han ble tiltalt for å ha meldt seg inn i NS 18. august 1940, betalt kontingent fram til januar 1945, deltatt i en rekke medlemsmøter, og hatt flere verv. Samme dag som han meldte seg inn ble han dessuten opptatt i hirden. Videre ble han 5. august 1941 etter søknad opptatt i Den Norske Legion. Han ble satt inn i tjeneste ved Leningrad-fronten i februar året etter. 30. januar 1943 ble han opptatt i Germanske SS Norge, hvor han også ble utnevnt til støttepunktleder og senere lagfører for Askim lag. Han kjøpte dessuten konfiskert gods. Som politikonstabel deltok ved flere arrestasjoner, men dette var etter ordre, hevdet han. En kollega ved Askim politivakt beskrev Sa/Pk12 som en overbevist tilhenger av NS. Han hadde likevel aldri agitert for innmeldelse i partiet, og var godt likt av lokalbefolkningen. 25. november 1946 ble han i Rakkestad herredsrett funnet skyldig i alle tiltalepunktene, og dømt til fire år og seks måneders tvangsarbeid, samt rettighetstap nr. 1 og 2 i ti år, og nr. 5 og 8 i fem år. 566 dager utholdt varetekt ble trukket fra frihetsstraffen.

Kontorbetjent Sa/Kb1

Sa/Kb1 ble født i 1908.¹⁵⁸ Han begynte i Sarpsborg politi i september 1926, og var ansatt ved politikammerets bilavdeling ved krigsutbruddet. Da spørsmålet om innmeldelse i NS ble aktuelt opponerte han sterkt mot å melde seg inn. Sammen med de andre ved bilavdelingen dro han til Halden for å konferere med Minge. De ble rådet til å gå inn som papirmedlemmer,

¹⁵⁶ RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 142/45, dokument 33

¹⁵⁷ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 147/45

¹⁵⁸ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1877

noe de gjorde i desember 1940. Han ”forsøkte å få greie på hvorledes ansvarsbevisste nordmenn så på dette, men han fikk ikke inntrykk av at det var organisert noen hjemmefront den gangen”¹⁵⁹. Han betalte aldri kontingent, og meldte seg ut igjen 13. august 1941. Også han ble innkalt til avhør hos Stapo-betjenten, og fikk senere stadig trusler fra NS-hold, men utmeldelsen fikk utover dette ingen konsekvenser. Under okkupasjonen stod han tilsluttet hjemmefronten, uten at så mye illegalt arbeid blir nevnt i saksdokumentene. Direktøren for kommunikasjonsdirektoratet bekreftet imidlertid 23. juni at Sa/Kb1 hadde ”blitt betrodd viktig arbeid for civil organisasjon”¹⁶⁰. Landssvikavdelingen ved Sarpsborg politikammer foreslo 29. juni overfor statsadvokaten at det ble unnlatt påtale mot kontorbetjenten i henhold til landssvikanordningens § 5. Riksadvokaten samtykket 5. juli, og rikspolisjefen godkjente ham 20. juli.

Lensmannen i Skjeberg

Sa/Lm1 ble født i Eidsberg i 1897, hvor han også var lensmannsbetjent fra 1919.¹⁶¹ I Skjeberg ble han konstituert lensmann fra mars 1940, og fikk fast ansettelse senere samme år. Han hadde vært medlem av NS allerede fra 1934, og i 1940 fornyet han medlemskapet. Etter krigen ble lensmannen beskyldt for flere tilfeller av anmeldelser, flere politiske arrestasjoner, samt bistand til Sipo i ulike aksjoner. Han ble arrestert 9. mai 1945. Selv hevdet han å aldri ha foretatt seg noe på eget initiativ, men at de tallrike anmeldelsene og arrestasjonene kun hadde vært rent pliktmessige oppdrag. Lensmannen deltok imidlertid aktivt under arrestasjonen av Løvstad og de to jødene som hadde flyktet etter skuddene på Halden-toget. Han hevdet selv at han ikke kjente til detaljene i saken, og at han kun visste at det dreide seg om et drap.

Lensmannen vedgikk at han hadde meldt i fra om en mistenkelig person som hadde blitt observert ved en gård i området, og senere deltok i søk med hund etter denne personen, som viste seg å være Løvstad. Vitner beskyldte senere lensmannen for å ha smilt og ledd da en tysker senere truet med å skyte den ene av de livredde jødene, dersom han ikke fortalte hvem det var som hadde avfyrt skuddene på toget. Dette skyldtes i følge lensmannen at han syntes dette opptrinnet var så tåpelig at det nærmest ble komisk.

Landssvikavdelingen ved Sarpsborg politikammer ble 31. mai 1945 gjort oppmerksom på at lensmann Sa/Lm1 stod oppført i *Liste Nr. 1*. Han ble også omtalt som politisk aggressiv og

¹⁵⁹ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1877, dokument 4

¹⁶⁰ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1877, unummerert dokument

¹⁶¹ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1058

svært dårlig likt i bygda i en London-rapport fra 24.juli 1944, som også hadde funnet veien til etterforskerne. Lensmannen ble løslatt fra fengselet 15. desember 1945, men ble arrestert igjen 3. juli året etter, og satt inne til saken kom for retten.

Lensmannen ble satt under tiltale for NS-medlemskapet og for sitt verv i partiet. Videre skulle han, dels på eget initiativ og dels på grunnlag av rapporter fra andre, ha anmeldt en rekke rømningsforsøk til Grepo, samt bistått Sipo og Grepo ved flere politiske arrestasjoner. I flere tilfeller førte arrestasjonene til lange opphold i tysk fangenskap. En av aksjonene medførte at tre personer mistet livet. Han mottok også melding om et våpenslipp, som han meldte videre til politimesteren. I tillegg arrangerte han auksjoner av flyktningebo, og kjøpte selv ved flere anledninger gjenstander han visste tilhørte politiske flyktninger. Statsadvokaten godkjente tiltalebeslutningen 11. oktober 1946, og ba om at saken ble fremmet ved Tune Herredsrett. Han antok at tvangsarbeid i 8 år ville være en passende straff.

I begynnelsen av mai 1947 kom saken opp i Tune herredsrett. Deltakelsen i arrestasjonen av Lørvstad og de to jødene var i følge retten først straffbar etter at lensmannen var klar over at det dreide seg om en politisk aksjon. Dette fikk han vite etter at Feldmann og Schermann var pågrepet. Han ble frifunnet for å ha gitt Heinrichs informasjon om en rekke personers politiske innstilling, dette var i følge retten ikke rettsstridig bistand til fienden. I tillegg ble han frifunnet for arrestasjoner som fulgte som følge av aksjoner han hadde deltatt i. I sum var likevel retten ”i det hele overbevist om at tiltalte ikke har følt seg i noen tvangssituasjon, idet han har vært en overbevist nazist og handlet ut fra denne innstilling”.¹⁶² Videre fant retten det bevist at han var klar over at det var krig mellom Norge og Tyskland, og at han bevisst ytte fienden bistand. Straffen ble satt til tvangsarbeid i fire og et halvt år, og til rettighetstap nr. 1 og 2 i ti år, og nr. 5 og 8 i fem år. I tillegg ble han dømt til inndragning og erstatning. Etter domsavsigelsen sonet lensmannen fra 30. juni 1947 til 19. juli året etter.

Lensmannen i Trøgstad

Sa/Lm2 ble født i 1919.¹⁶³ Han var fremdeles skoleelev da krigen brøt ut. 16. oktober 1940 meldte han seg inn i NS, og hadde flere verv i NSUF. Våren 1941 meldte han seg frivillig til *Waffen SS Regiment Nordland*. Samme vår reiste han til *SS Ausbildungslager* i Tyskland, men ble dimittert etter søknad i juni. 26. oktober 1942 meldte han seg til *Germanske SS Norge*.

¹⁶² RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1058, dokument 90

¹⁶³ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 53/45

Han deltok i to SS-kurs på Kongsvinger, samt et politisk førerkurs i Tyskland, og ble tillitsmann for Germanske SS Norge i Trøgstad. 8. januar 1941 ble Sa/Lm2 lensmannsbetjent i Aurskog. Han ble lensmann i Trøgstad fra 14. desember 1942

Da saken mot Sa/Lm2 kom opp i Rakkestad Herredsrett i desember 1948 hadde han sittet 153 dager i varetekt. Han erkjente seg ikke skyldig i landssvik. Aktor nedla påstand om tvangsarbeid i fem år, samt rettighetstap nr. 1, 2 og 4. Grunnlaget for tiltalen var medlemskapene og vervene i NS, *Waffen SS Regiment Nordland* og Germanske SS Norge. Som lensmannsbetjent deltok han aktivt i ulike former for propagandakampanjer for NS, og arresterte ved flere anledninger norske flyktninger som var på vei til Sverige. I følge tiltalen satt tre nordmenn i tyske leire til krigens slutt ene og alene på grunn av hans iver og initiativ. Denne iveren vedvarte i følge tiltalen da han ble lensmann i Trøgstad. Han arresterte på eget initiativ flere ganger norske flyktninger, og foretok flere gisselarrestasjoner. Ved flere anledninger sendte han rapporter til NS og tysk politi, hvor han listet opp motstandere av nyordningen. I tillegg ga han kr. 50,- til Frontkjemperkontoret, og kjøpte ved flere anledninger diverse løsøre i flyktningebo. Sammen med sin betjent han dessuten på brutalt vis banket opp en ung gutt som hadde griset til veggen på bedehuset.

Retten fant ingen bevis på at lensmannen hadde vært spesielt aktiv eller ivrig i forbindelse med de ulike vervene han innehadde innen NS og Germanske SS Norge. Når det gjaldt arrestasjonene av de tre som endte opp i tyske leire fram til kapitulasjonen, så hadde Sa/Lm2 kun hovedansvaret for én av dem. Han hadde deltatt på en hyttetur med flere andre NS-folk, da de tilfeldigvis kom over to flyktninger, og senere deres medhjelper. Av de mange arrestasjonene og anmeldelsene han var tiltalt for å ha utført som lensmann, ble en han frikjent for én av anmeldelsene, som retten fant at han hadde vært tvunget til å gjennomføre, og én av arrestasjonene, som retten ikke fant tilstrekkelig bevis for at lensmannen var skyldig i. Bortsett fra disse forholdene ble han i det store og hele funnet skyldig i henhold til tiltalen. Det mest graverende punktet i tiltalen var i følge retten den brutale behandlingen han sammen med sin betjent hadde utsatt den unge gutten for.

Som en ”alminnelig våken og forstandig mann”¹⁶⁴ var lensmannen i følge retten klar over at det hersket krigstilstand mellom Norge og Tyskland, og at han, ved å handle som han hadde

¹⁶⁴ RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 53/45, dokument 55

gjort, hadde ytt fienden bistand. Retten var likevel av den oppfatning at lensmannen på langt nær var så aggressiv som tiltalebeslutningen indikerte, og lot ham derfor utførlig kommentere hvert av tiltalepunktene. Lensmannen hevdet at han til å begynne med trodde på Quislings og tyskernes løfter, og i følge retten var nok motivet hans for innmeldelsen i NS det beste. Retten trodde også på lensmannens forklaring om at han allerede under Tysklandsoppholdet i 1941 var i ferd med å bli desillusjonert. At han avbrøt kurset i Tyskland førte etter hjemkomsten til en frykt for at han hadde endt opp i partiets og tyskernes søkelys. Denne frykten førte i følge retten til at han var redd for å ikke opptre pliktoppfyllende som partimann. Retten påpekte at dette selvfølgelig ikke unnskyldte Sa/Lm2, og han hadde satt seg selv i en vanskelig situasjon ved å søke på lensmannsstillingen. Både lensmannens forklaringer, og de ulike vitnene fra distriktet som uttalte seg om hans forhold, bidro imidlertid til at retten ikke oppfattet han som aggressiv eller ondsinnet. Lensmann Sa/Lm2 ble dømt til tvangsarbeid i tre år og tre måneder, samt til rettighetstap nr. 1 og 2. Det ble ikke funnet grunn til å ta aktors påstand om tap av rettighet nr. 4 til følge. 21. mai 1949 søkte han om benådning. En rekke fremstående personer fra Trøgstad hadde signert attester og erklæringer som talte til hans fordel. Ved kongelig resolusjon av 9. desember 1949 ble søknaden tatt til følge.

Lensmannen i Rakkestad

Sa/Lm3 ble født i 1917.¹⁶⁵ Han ble lensmannsbetjent i Tune 9. januar 1939, og i juli samme år tok han over den samme stillingen i Skjeberg. I april 1940 ble han som sersjant i hæren utkalt til nøytralitetsvakt. Han var direkte innblandet i krigshandlinger, og satt fengslet som krigsfange til 2. juni 1940. I september samme år begynte han på politiskolen, og han meldte seg inn i NS 1. desember. Fra 28. mai 1943 var han medlem av Germanske SS Norge, og hadde verv som støttepunktleder i Rakkestad. I forbindelse med dette hadde han deltatt på et 14 dagers kurs på Kongsvinger.

Lensmannen satt etter krigen arrestert i 38 dager i november og desember 1945. Først 18. januar 1949 kom saken hans opp i Rakkestad Herredsrett. Retten slo fast at lensmannen aldri hadde sympatisert verken med NS eller med okkupasjonsmakten. Etter rettens mening meldte han seg inn utelukkende fordi han ble fortalt at det ville være vanskelig å få jobb som lensmannsbetjent dersom han ikke var medlem. Ønsket om å bli lensmann samme sted var i følge retten grunnen til at han søkte opptak i Germanske SS Norge i 1943. Dette ønsket hadde

¹⁶⁵ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 129/45

dels egoistiske årsaker, dels gjorde ønsket om å hjelpe lokalbefolkningen seg gjeldende. Han ble også oppfordret av flere gode nordmenn om å gjøre det han kunne for å bli lensmann. Dette skyldtes i følge retten at han av lokalbefolkningen ble sett på som et passivt NS-medlem, som var svært hjelpsom både overfor vanlige bygdefolk og overfor hjemmefronten.

Lensmannen var tiltalt for NS-medlemskapet, for medlemskapet og vervet i Germanske SS Norge, samt for arrestasjonen av en etterlyst nordmann, som befant seg på et pensjonat der lensmannen spiste middag. Lensmannen hadde tidligere fått ordre om å hente og distribuere fotografier som skulle brukes i ettersøkingen etter en gruppe nordmenn som hadde forsøkt å krysse grensen til Sverige. Følget hadde blitt oppdaget, og en av dem hadde skutt og drept en grensepolitimann. Ved en tilfeldighet fant lensmannen ut at personen som hadde avfyrt skuddene befant seg på pensjonatet. Dette kom for en dag på en slik måte at ryktene snart spredte seg, og lensmannen så seg nødt til å pågripe mannen. Etter rettens mening var likevel arrestasjonen på pensjonatet å regne som rettstridig bistand til fienden. Det forelå ingen nødtilstand. Ryktene hadde riktignok blitt spredt fort, men lensmannen var ubevæpnet, og kunne etter rettens mening lett ha halt ut tiden. Han kunne også ha konferert med de hjemmefrontsfolk han hadde forbindelse med, og burde i følge retten ha gjort dette under påskudd av å hente våpen. Han handlet i følge retten heller ikke, som forsvaret påberopte seg, etter ordre. Det subjektive straffevilkår var i følge retten tilstedet for alle tiltalepunktene, selv om man ikke med sikkerhet kunne slå fast at lensmannen var klar over at den arresterte risikerte dødsstraff. Straffen ble satt til tvangsarbeid i to år og seks måneder. I tillegg ble han fradømt rettighetene nr. 1 og 2 i ti år, samt sin stilling som sersjant i den norske hær for alltid.

Lensmannen selv hevdet at han brukte så lang tid, først på å spise ferdig, og så på å varsle politiet, at den arresterte hadde flere muligheter til å stikke av. Han etterlot også fangen hos en politikonstabel, som senere uttalte at han trodde lensmannen somlet bevisst for å gi den arresterte en mulighet til å slippe unna. Denne konstabelen ble ikke avhørt i forkant av herredsrettssaken, påpekte han. Lensmannens begjæring om ny behandling av saken inneholdt imidlertid ”ingen nye kjennsgjæringer eller beviser av betydning”, i følge statsadvokaten.¹⁶⁶ Begjæringen ble avslått 25. august 1949. Etter at nok en begjæring fra lensmannen ble avslått av herredsretten 27. februar 1950, påkjærte han beslutningen for Eidsivating lagmannsrett, som fant de nye erklæringene lensmannen hadde lagt ved tilstrekkelige til at saken ble tatt opp

¹⁶⁶ RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 129/45, dokument 1d

for ny behandling i herredsrett 23. januar 1951. Forsvarets påstand var at lensmannen ble frifunnet for arrestasjonen. Retten fant denne gangen at lensmannen måtte sies å ha handlet etter ordre. Etter rettens mening hadde lensmannen to muligheter. Dersom han ikke pågrep mannen, måtte han selv flykte. Han ga imidlertid de andre som var til stede på pensjonatet nok tid til å få varslet mannen, og hadde i følge retten all grunn til å tro at dette ble gjort. Lensmannen ble nå frifunnet for arrestasjonen. Retten anslo at dommen for arrestasjonen utgjorde halvannet år, og trakk dette fra den opprinnelige herredsrettsdommen. Rettighetstapet falt også bort, bortsett fra tapet av retten til å være sersjant, som ble opprettholdt. Lensmannen ble benådet ved kongelig resolusjon 6. april 1951.

Lensmannen i Rødenes

Sa/Lm4 ble født i 1889.¹⁶⁷ Da han ble lensmann i Rødenes i 1929 hadde han vært lensmannsfullmektig i Askim i syv år. Han gikk inn i NS 9. oktober 1940, og ble suspendert fra stillingen i politiet ved frigjøringen. I følge Kjesäter-arkivet var det en alminnelig oppfatning i bygda at han var ”tyskerne behjelpelig med forskjellige ting”¹⁶⁸. 1. august 1947 kom saken hans opp for Rakkestad Herredsrett. Aktor nedla påstand om tvangsarbeid i to år, samt rettighetstap nr. 1 og 2. Grunnlaget for tiltalen var, foruten NS-medlemskapet, at han som lensmann ved to anledninger arresterte flyktninger som var på vei til Sverige. Dette hadde han gjort uten at det forelå noen ordre om det. Retten fant det bevist at han hadde forholdt seg slik det ble hevdet i tiltalebeslutningen. Han hadde meldt seg inn i partiet for å beholde stillingen som lensmann. Dette hadde han dessuten gjort på et tidligere tidspunkt enn de fleste andre lensmenn i fylket.. Den ene gutten han arresterte hadde ikke ennå fylt 16 år, og lensmannen hevdet at han ikke hadde trodd arrestasjonen skulle få alvorlige følger. Gutten ble imidlertid sendt til Tyskland, endte på en eller annen måte opp i tysk krigstjeneste, og omkom i strid. Også den andre arresterte, en franskmann, ble sendt til Tyskland. Hans videre skjebne var ukjent.

Lensmannen påberopte seg å utelukkende ha fulgt alminnelige instruksjoner, og dermed handlet etter ordre. Retten var av den oppfatning at han hadde vært klar over hvilken betydning det hadde for norske borgere å komme over grensen til Sverige, og at han derfor ved å utføre arrestasjonene bevisst hadde ytt fienden bistand. 2. august falt dommen. Rettens flertall stemte for en frihetsstraff på ett år, rettighetstap nr.1 og 2 i ti år, samt erstatning på kr. 5000,-.

¹⁶⁷ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 327/45

¹⁶⁸ RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 327/45, dokument 34

Statsadvokaten var imidlertid av den oppfatning at straffen var for mild, og anket dommen. Høyesterett samtykket i at frihetsstraffen var for lav. Derfor ble den vedtatt forhøyet til to år. Lensmannen søkte to ganger om benådning, og 7. januar 1949 ble han benådet ved kongelig resolusjon.

Lensmannen i Eidsberg

Sa/Lm5 ble født i 1883.¹⁶⁹ Han meldte seg inn i NS i etterkant av lensmannsmøtet høsten 1940. I følge lensmannen hadde han i okkupasjonstiden sabotert det han hadde mulighet til, og aldri foretatt politiske arrestasjoner av noe slag. Det hadde kommet mange klager på lensmannen fra Grepo, fortalte han. Han hadde også blitt anmodet av fylkesmannen om å søke avskjed, men nektet. En av grunnene til dette var at hans betjent bedrev illegalt arbeid på lensmannskontoret. Lensmannen ble suspendert etter kapitulasjonen. Statsadvokaten hevdet at han kjente godt til lensmannens forhold, og NS-medlemskapet hans ikke kunne regnes som straffbart. 15. juni ga Riksadvokaten sitt samtykke i å unnlate påtale mot lensmannen. Statsadvokaten skrev så til fylkesmannen for å få suspensjonen opphevet. Politimesteren i Sarpsborg delte statsadvokatens oppfatning om at han burde gjeninnsettes.

Lensmannen i Askim

Sa/Lm6 ble født i 1901.¹⁷⁰ Han hadde vært lensmannsbetjent ved Askim lensmannskontor siden 1929, og hevdet selv å ha meldt seg inn NS etter å ha deltatt på lensmannsbetjentmøtet 25. november 1940. I følge NS-kartoteket hadde han imidlertid meldt seg inn allerede 9. oktober. Han ble beordret til lensmann i Askim 1. november 1941. I løpet av tiden som lensmann hevdet han å aldri ha angitt eller anmeldt noen for politiske forhold. Som formann i Askim herredsting deltok han i flere ulovlige bevilgninger. Fra 1943 var han dessuten organisasjonsleder for Askim lag av NS.

Lensmannen ble suspendert fra sin stilling 9. mai 1945. 25. mai ble han arrestert, og 5. juni mottok han et brev fra fylkesmannen, hvor det ble meddelt at han var fjernet fra stillingen. Han satt så 219 dager i varetekt. 29 folk fra Askim skrev under på en erklæring om at lensmannen i okkupasjonstiden hadde ”opptrått på en absolutt korrekt og grei måte”¹⁷¹. Først

¹⁶⁹ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 382/45

¹⁷⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 417/45

¹⁷¹ RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 417/45, dokument 13

14. august 1947 ble han forelagt fengselsstraff på ett år, samt rettighetstap nr. 1 og 2. 18. november ble han løslatt på prøve.

Lensmannsbetjent Sa/Lb1

Sa/Lb1 ble født i 1920.¹⁷² Etter endt skolegang våren 1940 begynte han som midlertidig kontorhjelp på Skjeberg lensmannskontor. Han meldte seg inn i NS 4. juli samme år. Selv hevdet han å ha blitt oppsøkt av NS-folk som sa at han kom til å bli oppsagt dersom han ikke meldte seg inn. Han ønsket senere å melde seg ut, men fant det best å bli stående, for dermed å få anledning til å behandle politiske saker til befolkningens beste. Videre hevdet han at han hadde nektet å la seg innrullere i hirden, på tross av trusler om avskjed fra stillingen.

Et vitne hevdet at lensmannsbetjenten hadde vært lensmann Sa/Lm1s betrodde mann. Andre vitner hevdet at han hadde sympatisert med NS den første tiden, men at dette hadde endret seg. Etter frigjøringen ble han suspendert fra stillingen. 22. januar 1946 skrev politimesteren i Sarpsborg til statsadvokaten at lensmannsbetjenten ikke hadde vedtatt forelegget, som lød på kr. 800,- i bot og rettighetstap. Politimesteren hadde imidlertid etter å ha snakket med lensmannsbetjenten fått et annet inntrykk av ham, og foreslo derfor at det i stedet ble unnlatt påtale mot ham. Nesten alle i lensmannsbetjentens nærmeste familie hadde vært medlemmer, og han hadde derfor blitt påvirket i denne retning fra han var svært ung. Statsadvokaten skrev til Riksadvokaten en uke senere, og hevdet at betjenten aldri hadde vært noen aktiv NS-mann. Han hadde også etter hvert begynt å sabotere politiske saker etter beste evne. Svaret fra Riksadvokaten var at påtaleunnlattelse ikke var aktuelt. Nektet han å vedta forelegget måtte saken fremmes for retten. 7. februar 1946 vedtok lensmannsbetjenten imidlertid forelegget.

SAMMENFATNING

14 av sakene ved Sarpsborg politikammer ble avgjort i løpet av 1945. Saken mot en politibetjent, som hadde blitt oppfordret av hjemmefronten til å bli stående som medlem av NS samtidig som han drev illegalt arbeid, ble henlagt av Riksadvokaten. De 13 andre sakene ble avgjort med påtaleunnlattelse. Av disse hadde to politibetjenter, to overkonstabler, tre politikonstabler og én kontorbetjent meldt seg ut av NS våren og sommeren 1941, samt i større eller mindre grad utført illegalt arbeid. Ingen av dem ble anklaget for straffbare forhold.

¹⁷² Framstillingen bygger på RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1176

En politibetjent hadde stått som medlem til kapitulasjonen, og utført en viss illegal innsats. En lensmann hadde også opprettholdt medlemskapet, og kunne ikke påberope seg noen nevneverdig illegal innsats, men det ble likevel unnlatt påtale. To av konstablene ble ilagt ordensstraff i form av suspensjon, på tross av påtaleunnlattelsen. De to hadde stått som medlemmer av partiet til henholdsvis slutten av 1942 og kapitulasjonen. En politibetjent som hadde søkt om opptak sammen med kollegene, hadde fått avslag på søknaden. Han hadde senere utført et visst illegalt arbeid, og det ble unnlatt påtale mot ham under henvisning til landssvikanordningens § 5.

Året etter ble det også unnlatt påtale mot en overbetjent som kun hadde vært papirmedlem av NS, og som hadde utført en del handlinger til gagn for landet, men som hadde opprettholdt medlemskapet fram til mars 1945. Påtaleunnlattelse ble det også for politifullmektigen, som hadde vært med i organisert illegalt arbeid, men opprettholdt medlemskapet i NS inntil han rømte til Sverige i 1943. Det ble utferdiget forelegg på bot og rettighetstap mot en politibetjent, en politikonstabel og en lensmannsbetjent, som alle hadde opprettholdt medlemskapene hele okkupasjonstiden. Både politibetjenten og konstabelen hadde deltatt i arrestasjoner, uten at dette ble inkludert i foreleggene.

I november og desember 1946 ble de første dommene avsagt. Tre politikonstabler ble i herredsretten dømt til tvangsarbeid i henholdsvis to, to og et halvt, og fem og et halvt år, samt rettighetstap. Alle tre må betegnes som ivrige NS-medlemmer, som bistod tyskerne i aksjoner rettet mot nordmenn, og deltok i politiske arrestasjoner. Konstabelen som fikk den lengste dommen var tidligere frontkjemper. Både han og en av de andre konstablene var dessuten med i Germanske SS Norge. Ytterligere to politikonstabler, som begge hadde opprettholdt sine NS-medlemskaper gjennom hele okkupasjonstiden, vært med i Germanske SS Norge og deltatt i politiske arrestasjoner, ble i herredsretten dømt til tvangsarbeid i henholdsvis tre og et halvt og fire og et halvt år, samt rettighetstap. Han som fikk den lengste frihetsstraffen hadde tjenestegjort i krigen ved østfronten på tysk side, men hadde ikke latt NS-medlemskapet påvirke politiarbeidet i stor grad. Dette var ikke tilfelle for den andre konstabelen, som hadde vært meget ivrig i å bistå tyskerne.

Den siste dommen dette året falt i lagmannsrettssaken mot en tidligere frontkjemper, som i okkupasjonens siste år hadde vært med i Germanske SS Norge, og misbrukt sin stilling som

overkonstabel. Han ble funnet skyldig i flere tilfeller av politiske arrestasjoner og anmeldelser. Straffen ble satt til tvangsarbeid i fem år, samt inndragning og rettighetstap.

I 1947 ble det utferdiget forelegg mot en politibetjent, en overbetjent og en lensmann, som alle hadde stått som NS-medlemmer fram til kapitulasjonen. Politibetjenten ble forelagt 100 dagers frihetsstraff, samt bot og rettighetstap. Han hadde vært en svært ivrig NS-mann, som ved flere anledninger rapporterte til ledelsen i partiet om forholdene ved kammeret, og dessuten deltok i ulovlige bevilgninger i Sarpsborg byting. Overbetjenten ble forelagt 60 dagers frihetsstraff, samt rettighetstap. Han hadde deltatt i flere politiske arrestasjoner. Lensmannsbetjenten stod også bak ett tilfelle av ulovlig frihetsberøvelse. Han hadde i tillegg deltatt i ulovlige bevilgninger. Straffen ble satt til tvangsarbeid i ett år, samt rettighetstap.

Dette året ble også den alvorligste lensmannssaken avgjort. Lensmannen stod bak tallrike anmeldelser, politiske arrestasjoner, rapporter og ulovlige bevilgninger. Han spilte også en fremtredende rolle under arrestasjonen av Løvstad og de to jødene. I herredsrett ble han dømt til tvangsarbeid i fire og et halvt år, rettighetstap, inndragning og erstatning.

I 1948 ble politimesteren, som må betegnes som svært ivrig både innen NS og Germanske SS Norge, dømt i Høyesterett til tvangsarbeid i åtte år, samt rettighetstap. Politimesteren hadde anket lagmannsrettsdommen på ni års tvangsarbeid. I tillegg ble to av de mer alvorlige lensmannssakene avsluttet. Den ene lensmannen hadde i tillegg til NS-medlemskapet vært med i Germanske SS Norge, og hadde stått bak en rekke anmeldelser og politiske arrestasjoner. Han ble i herredsrett dømt til tvangsarbeid i tre år og tre måneder, samt at han ble idømt rettighetstap. Den andre lensmannen hadde også utført flere politiske arrestasjoner. Han ble først dømt til tvangsarbeid i to år, samt rettighetstap, men statsadvokaten syntes straffen var for mild og anket. I Høyesterett ble frihetsstraffen økt til to år.

En politikonstabel som ikke lenger var ansatt i politiet ble forelagt bot og rettighetstap i 1949. Den siste politisaken fra Sarpsborg som er inkludert i denne undersøkelsen ble avsluttet i 1951. En lensmann ble i herredsrett dømt til tvangsarbeid i ett år, samt rettighetstap. Han hadde vært med i både NS og Germanske SS Norge, men kan ikke sies å ha vært aktiv. I 1949 hadde han blitt dømt for et tilfelle av ulovlig frihetsberøvelse, men han anket, og ble frikjent for dette forholdet.

FREDRIKSTAD POLITIKAMMER

Fredrikstad politidistrikt bestod av kommunene Fredrikstad, Borge, Torsnes, Onsøy, Kråkerøy, Rolvsøy og Glemmen. Antallet nye NS-medlemmer i distriktet skjøt for alvor fart i oktober 1940. I følge Martin Dehli meldte ”sørgelig mange politifolk seg inn i partiet”¹⁷³. 24 av medlemmene i politikorpset, samt to politimestere, skal ha saksmapper på Riksarkivet. Høsten 1940 rådde usikkerheten i Fredrikstad Politilag. Det ble besluttet at medlemmene selv skulle velge om de ville gå inn i partiet eller ikke, på tross av at formannen i Politiforbundet anbefalte kollektiv innmeldelse. 18 politifolk valgte å melde seg inn. I følge en av de som ikke meldte seg inn var motstandsbevegelsen ved Fredrikstad politikammer allerede organisert da de andre politikamrene i Østfold meldte seg inn kollektivt.¹⁷⁴ Dette kan ha bidratt til at Fredrikstad politikammer ikke led samme skjebne. Medlemmene utgjorde likevel over halve korpset. Argumentene for innmeldelse var de vanlige, man ville skåne befolkningen for ekte nazister i korpset. Dehli hevder imidlertid at dette ikke var hovedargumentet for alle. Mange fryktet å bli oppsagt dersom de ikke meldte seg inn.¹⁷⁵ Da tre av politifolkene som var medlemmer meldte seg ut i juli 1942, ble de avskjediget.¹⁷⁶ Distriktets lensmenn valgte å melde seg inn kollektivt. Beslutningen hadde de tatt sammen med de andre lensmennene i fylket i forkant av et møte med fylkesfører Hoff i november 1940.

Politimester Hunsdal, som ikke var en populær mann blant NS og tyskerne, ble fjernet fra stillingen i 1941. Haakon Kristoffersen ble konstituert som politimester. Politifullmektig Henrik Eriksen søkte selv avskjed, og ble erstattet av Nils Vangen. Både Kristoffersen og Vangen var NS-medlemmer. I følge Dehli var Kristoffersen ”temmelig lunken”, mens Vangen var ”temmelig aggressiv”.¹⁷⁷ Da Kristoffersen rømte til Sverige i 1943, tok Vangen over som politimester. Dehli hevder at de fleste NS-medlemmene ved korpset var passive, men at de ”lot seg utkommandere når det gjaldt til stormønstringer og til tjeneste i forskjellige enheter”¹⁷⁸. Dette skjedde imidlertid mot slutten av krigen stadig mer motvillig, og ofte under trusler.

¹⁷³ Dehli 1993, s. 53.

¹⁷⁴ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 2, dokument 30

¹⁷⁵ Dehli 1993, s. 55.

¹⁷⁶ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 218, dokument 5

¹⁷⁷ Dehli 1993, s. 56.

¹⁷⁸ Dehli 1993, s. 56.

Aktion Polarkreis rammet ikke Fredrikstad politikorps særlig hardt sammenlignet med andre politikamre i landet. En politisekretær ble sendt til Tyskland, mens en politibetjent ble løslatt etter et par måneder på Grini. 22. november 1944 ble tre politimenn arrestert av Sipo for å ha latt politiske varetektsfanger få forpleining utenfra. De slapp imidlertid ut etter tre dager. I følge Dehli var mange av politimennene i Fredrikstad til stor hjelp for hjemmefronten.¹⁷⁹ Opplysninger om fanger som var forhørt, og om folk som var i faresonen, var viktige bidrag i det illegale arbeidet.

GJENNOMGANG AV LANDSSVIKSAKENE

I min undersøkelse er én politimester, én overbetjent, én politibetjent, fire overkonstabler, fire politikonstabler og tre lensmenn fra Fredrikstad politidistrikt inkludert. Også i denne gjennomgangen vil jeg slå sammen saker som blir behandlet samtidig, eller som minner om hverandre.

Politimester Fr/Pm1

Fr/Pm1 ble født i 1914.¹⁸⁰ Han ble ansatt som reservekonstabel i Oslo 27. april, og fikk fast stilling som konstabel samme sommer. 17. desember meldte han seg inn i NS. Han var konstabel i Oslo fram til han ble anmodet av Politidepartementet om å ta politifullmektigstillingen i Fredrikstad. 19. august 1943 ble han konstituert politimester. I følge etterforskeren ved landssvikavdelingen i Fredrikstad, ga de fleste av politimesterens kolleger i avhør inntrykk av at han var godt likt på politikammeret, og at han var i stadig opposisjon til tyskerne. Han var ubehersket og ble fort sint, men behandlet medlemmer og ikke-medlemmer av NS likt. Den tidligere politimesteren hevdet at Fr/Pm1 var temmelig ivrig NS-mann da han kom til Fredrikstad, men at dette dabbet av etter hvert.

9. mai 1945 ble politimesteren suspendert og arrestert, og han satt varetektsfengslet til 15. september. 16. oktober 1946 ble han forelagt straff for NS-medlemskapet, for å ha vært NS' fylkesgruppeleder for politiets yrkesgruppe i Østfold, for å ha gjort tjeneste som adjutant hos Quisling, for å ha holdt foredrag sammen med Jonas Lie og Sverre Riisnæs, og for å ha kjøpt konfiskert gods. Straffen ble satt til fengsel i ett år, i tillegg til rettighetstap nr. 1 og 2 i ti år, og tap av retten til å drive som sakfører i fem år.

¹⁷⁹ Dehli 1993, s. 138.

¹⁸⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 1

Politimesteren vedtok ikke forelegget. Saken ble derfor fremmet ved Fredrikstad byrett, hvor hovedforhandlingene begynte 31. januar 1948. Han stod tiltalt for de samme forholdene som i forelegget, men den nye tiltalebeslutningen inneholdt også andre punkter. Som politikonstabel i Oslo arresterte han en beruset mann som spilte Kongesangen. I Fredrikstad ledet han en patrulje som skulle finne ut hvem som hadde delt ut flygeblader. I løpet av perioden som politimester hadde han i følge tiltalen ”på forskjellig vis støttet NS og tyskerne i gjennomføringen av nasistiske tiltak og i bekjempelsen av den norske motstandsbevegelsen”¹⁸¹. Dette nevnes det 13 ulike eksempler på. Dette dreide seg om videresending av rapporter og innleverte illegale skrifter til Sipo og Stapo, at han i mai 1944 tvang korpset til å overvære et foredrag av Sverre Riisnæs, samt at han skrev ut borgervaktlister og fikk straffet de som nektet å delta. 21. april 1944 sendte han en politistyrke på syv mann for å delta i jakten på Knut Mathisen, som hadde skutt en Grepo-konstabel. Mathisen ble tatt, og senere dømt til døden, men det var ingen av mennene politimesteren hadde sendt ut som arresterte ham. I tillegg kjøpte han en rekke gjenstander som var konfiskert fra ulike flyktningebo. Retten påpekte imidlertid at ordlyden i tiltalen hadde gitt et litt feil inntrykk av politimesteren, spesielt når det gjaldt samarbeidet med tyskerne. I følge retten var det klart at han hadde vært nødt til å til en viss grad arbeide i forståelse med de tyske politi- og militærmyndigheter. Dette samarbeidet ble rettsstridig først når det overskred det som var nødvendig, eller når samarbeidet var av en slik art at ”enhver hederlig nordmann må ha til plikt å vegre seg ved å utføre dem, uansett instruks eller ordre fra overordnede tyske eller N.S.-myndigheter”¹⁸². Alle vitner omtalte politimesteren som en høflig og grei mann, som alltid hadde opptrådt korrekt, både overfor underordnede i politiet og politiske motstandere. Straffen ble satt til ett års tvangsarbeid, samt rettighetstap. Politimesteren sonet fra 16. januar 1948, 9. juli samme år ble han løslatt på prøve.

Overbetjent Fr/Ob1

Fr/Ob1 ble født i 1891.¹⁸³ Han meldte seg inn i NS fordi han fryktet at han ville miste jobben, og dermed ikke lenger være i stand til å forsørge sin familie. En politikonstabel ved kammeret fortalte at politikorpset i Fredrikstad ikke hadde blitt truet til å gå inn i NS. Når overbetjenten i tillegg hevdet at ”det var stemning innen politiet for å gå inn en for alle og alle for en, er

¹⁸¹ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 1, unummerert dokument

¹⁸² RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1281, dokument 204

¹⁸³ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 2

dette en direkte usannhet når det gjelder politikorpset i Fredrikstad”¹⁸⁴. Ved krigsutbruddet var FR/Ob1 politibetjent, men høsten 1941 søkte han stillingen som overbetjent. Han vedgikk i avhør å ha deltatt i arrestasjonen av lærerne, men hevdet at ingen arrestasjoner eller anmeldelser av politisk art hadde blitt utført på eget initiativ. Han hadde også anmeldt en nordmann til Stapo for å være i besittelse av et radioapparat og ammunisjon. I tillegg hadde overbetjenten vært svært ivrig i arbeidet med postsensur. En annen politikonstabel uttalte at han var grei å jobbe med, ”men han rakk ofte ned på regjeringen i London, og vi måtte holde med ham da vi ikke turde si noe annet”¹⁸⁵. Han skrev dessuten en artikkel i Fredrikstad Blad 27. januar 1943 om hvorfor han var medlem av NS. 26. november 1947 utferdiget statsadvokaten et forelegg på 120 dagers fengsel, og på rettighetstap nr. 1 og 2 i ti år, samt nr. 3 for bestandig. I følge forelegget hadde overbetjenten ”utvist stor tjenesteiver når det gjaldt å utføre tjeneste til støtte for Nasjonal Samling og tyskerne”¹⁸⁶. Frihetsstraffen ble regnet ferdigsonet ved utholdt varetektsfengsling i perioden 9. mai til 2. september 1945. Overbetjenten vedtok forelegget 9. desember.

Politibetjent Fr/Pb1

Fr/Pb1 ble født i 1888.¹⁸⁷ Han ble politibetjent i 1942, da den tidligere betjenten gikk av for aldersgrensen. Da hadde han vært konstabel siden 1916. Høsten 1940 meldte han seg inn i NS, og han stod som medlem til kapitulasjonen. 9. mai ble han arrestert, på tross av et helt passivt medlemskap. Han hadde stort sett bedrevet kontorarbeid under okkupasjonen, og dermed ikke utført arrestasjoner og lignende. Ingen av de andre kollegene hadde noe å utsette på betjentens forhold under okkupasjonen. Det ble 3. januar 1946 utferdiget et forelegg for NS-medlemskapet, hvor straffen ble satt til en bot på kr. 3000,-, samt rettighetstap nr. 1- 4. Politibetjenten nektet å vedta forelegget, og forlangte saken innbrakt for retten. Saken kom opp for Fredrikstad byrett 8. februar 1946. Aktor nedla påstand om straff i henhold til forelegget. Retten fant at betjenten hadde forstått at Norge og Tyskland var i krig, men om han hadde forstått at NS-medlemskap var ensbetydende med bistand til fienden, var ikke retten like sikker på, ”idet tiltaltes åndelige horisont, etter det inntrykk retten har fått, er meget begrenset”¹⁸⁸. Konklusjonen ble at han ved innmeldelsen ikke var seg dette bevisst, men at han burde ha forstått det etter hvert. Alle måtte se at det var et nært samarbeid mellom NS og

¹⁸⁴ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 2, dokument 15

¹⁸⁵ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 2, dokument 20

¹⁸⁶ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 2, dokument 46

¹⁸⁷ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 107

¹⁸⁸ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 107, dokument 21

tyskerne. Politibetjenten ”kunne således ikke være uvitende om at partiet støttet om jödeforfölgelsen og i det hele om at det på mange måte stod til fiendens disposisjon, bl.a. ved pågripelse av mange norske borgere”¹⁸⁹. Videre hadde betjenten påberopt seg tvang, men i følge retten ville ikke en plikttro politimann la seg skremme av trusler om avskjedigelse eller fengsling. Fr/Pb1 ble dømt overensstemmende med forelegget.

Overkonstabel Fr/Ok1

Fr/Ok1 ble født i 1918.¹⁹⁰ Han deltok i kampene i indre Østfold i 1940. I september 1940 begynte han i politiet i Oslo. Det var her han 27. desember samme år meldte seg inn i NS. Han søkte stilling som politikonstabel i Fredrikstad, hvor han begynte 6. april 1942. I midten av august 1943 ble han overkonstabel. Han betalte hele tiden kontingent til NS. 10. januar 1946 vedtok overkonstabelen et forelegg på kr. 2000,- for NS-medlemskapet, mens andre straffbare handlinger ikke ble nevnt. Det var imidlertid tatt hensyn til at han hadde sittet varetektsfengslet i 153 dager.

Overkonstabel Fr/Ok2

Fr/Ok2 ble født i 1919.¹⁹¹ Han meldte seg inn i NS 21. oktober 1940, og betalte kontingent ut året 1944. I tillegg var han med i hirden, og var i en periode lagfører. Som politikonstabel i Fredrikstad deltok han sammen med Sa/Ok3 i en Sipo-aksjon, hvor de utga seg for å være flyktninger for å få arrestert mistenkte motstandsfolk. I tillegg kjøpte han konfiskerte gjenstander fra flyktningebo. De som ikke var NS-medlemmer på politikammeret fryktet overkonstabelen, i følge en politibetjent som ble avhørt om hans forhold. En annen kollega hevdet at Fr/Ok2 var ”svært ivrig nasist, opptrådte som N.S. mann og agiterte for N.S.”¹⁹². 22. mars ble det utferdiget et forelegg på fengsel i åtte måneder, samt rettighetstap. Han hadde sittet varetektsfengslet fra 9. mai til 6. november 1945, disse dagene ble trukket fra frihetsstraffen. Overkonstabelen vedtok forelegget.

Overkonstabel Fr/Ok3

Fr/Ok3 ble født i 1916.¹⁹³ 9. mai 1945 ble han arrestert og satt i varetekt. Han meldte seg inn i NS 25. november 1940, og var i tillegg med i hirden. I 1942/43 fikk han først

¹⁸⁹ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 107, dokument 21

¹⁹⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 149

¹⁹¹ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 150

¹⁹² RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 150, dokument 11

¹⁹³ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 220

våpenutdannelse, og tjenestegjorde senere på tysk side ved Leningrad-fronten i seks måneder. Etterforskeren ved Fredrikstad politikammers landssvikavdeling konkluderte med at overkonstabelen hadde gitt ham et meget sympatisk inntrykk. Han hadde ikke forsøkt å skjule noe, og hadde dessuten gitt detaljerte opplysninger om sin familiebakgrunn, som etterforskeren mente burde tas i betraktning. Overkonstabelen hadde blant annet tidlig i ungdomsårene mistet sin mor. Kollegene ved politikammeret hadde heller ikke et vondt ord å si om overkonstabelen. 24. juli 1945 ble han pådømt i Eidsivating lagmannsrett. I følge retten var både NS-medlemskapet og fronttjenesten å regne som bistand til fienden. Statsadvokatens påstand hadde vært tvangsarbeid i seks år. Lagmannsrettsdommen ble fem års tvangsarbeid, samt rettighetstap nr.1-5, 7 og 8. 22. oktober 1947 søkte overkonstabelen om benådning. Statsadvokaten anbefalte søknaden, fordi han antok at det på dette tidspunktet ikke ville bli nedlagt påstand om strengere straff enn tvangsarbeid i 4 år. 20. februar 1948 ble Fr/Ok3 benådet ved kongelig resolusjon i henhold til statsadvokatens bemerkninger. Han ble løslatt på prøve 11. mars 1948.

Overkonstabel Fr/Ok4

Fr/Ok4 ble født i 1893.¹⁹⁴ Han meldte seg inn i NS i oktober 1940, og stod som medlem til kapitulasjonen. Han deltok i partimøter, betalte kontingent, og var lagfører for Øvre Fredrikstad. I 1942 undertegnet han et skriv hvor det ble oppfordret til avskjedigelse av lærere som motarbeidet den nye tid. 15. august 1946 ble han i Onsøy herredsrett dømt til et halvt års fengsel, samt rettighetstap nr.1-3 i ti år.

Politikonstabel Fr/Pk1 og Fr/Pk2

Fr/Pk1 ble født i 1914.¹⁹⁵ Han meldte seg inn i NS 6. januar 1941, og var også *kommandersersjant* i hirden. 30. oktober 1942 begynte han som politikonstabel i Fredrikstad. Ved årsskiftet 1942/43 søkte han om opptak i Waffen SS, men ble ikke godtatt. Fr/Pk2 ble født i 1918.¹⁹⁶ Han begynte som politikonstabel i Oslo i 1941, og meldte seg inn i NS året etter for å beholde stillingen. Det mest alvorlige ankepunktet mot Fr/Pk1 etter krigen, var at han sammen med to kolleger skulle ha angitt en kinokontrollør for å spre London-nyheter. Kinokontrolløren omkom senere i en tysk konsentrasjonsleir. Høsten 1944 bisto han tyskerne under evakueringen av Finnmark. Dette utgjorde samlet tiltalebeslutningen mot Fr/Pk1, som

¹⁹⁴ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 329

¹⁹⁵ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 147

¹⁹⁶ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 173

politimesteren i Fredrikstad presenterte 27. februar 1946. 16. september anmodet statsadvokaten ham om å fremme saken ved Fredrikstad byrett, og antok at det burde nedlegges påstand om frihetsstraff på minst fire år, samt rettighetstap. Fr/Pk1 hadde blitt arrestert 9. mai 1945. Han nektet for å ha angitt noen. Det viste seg at kinokontrolløren under en krangel med politikonstablene hadde uttalt at de om et par måneder skulle "ligge anførtes som lik"¹⁹⁷. De hadde i følge Fr/Pk1 oppfattet dette som en trussel, men aldri tatt saken til Sipo. En tysk Sipo-mann bekreftet imidlertid i avhør at Fr/Pk1 hadde angitt kinokontrolløren. Fr/Pk2 hadde underskrevet rapporten, mens den tredje politikonstabelen hadde vært mer tilbakeholden.

22. april 1947 ble de to dømt i Fredrikstad byrett. Spørsmålet var om de kunne holdes ansvarlig for kinokontrollørens død. På grunn av at forklaringene til de involverte ikke stemte overens, var det vanskelig å slå fast med sikkerhet både hva de tiltalte hadde fortalt til Sipo, og om de hadde forklart seg for Sipo før eller etter arrestasjonen av kinokontrolløren. Uansett om de to hadde sagt noe om radioapparatet eller ikke, hadde de brakt kinokontrolløren i Sipos søkelys, og de måtte regne med at hans antityske innstilling ville få ham arrestert. Det var denne situasjonen som utgjorde hovedvekten i dommen. Retten konkluderte med at de to politikonstablenes opptreden hadde forårsaket kinokontrollørens død. Noe spesielt i skjerpene eller formildende retning ble ikke anført. De ble dømt til tvangsarbeid i fire år, med fradrag for henholdsvis 227 og 364 dager for utholdt varetekt, samt rettighetstap nr. 1 og 2 i ti år.

Politikonstablene begjærte fornyet behandling ved lagmannsrett, og 9. mars 1948 kom saken opp i Eidsivating lagmannsrett. Retten fant denne gangen ikke godtgjort at de to burde ha forstått at deres opptreden kunne medføre kinokontrollørens død. Flertallet stemte for ett års tvangsarbeid og samme rettighetstap som i byrettens dom.

Politikonstabel Fr/Pk3

Fr/Pk3 ble født i 1917.¹⁹⁸ Faren var overbetjent ved Fredrikstad politikammer, og her begynte også Fr/Pk3 10. februar 1942. Fem dager senere meldte han seg inn i NS, og han stod som medlem til juli samme år. Da meldte han seg ut sammen med en del andre politimenn, og ble suspendert. Han trakk imidlertid utmeldelsen tilbake igjen noen måneder senere, og ble

¹⁹⁷ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 147, dokument 7

¹⁹⁸ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 218

gjeninnsatt i tjeneste. Både innmeldelsen og tilbaketrekningen av utmeldelsen skjedde sannsynligvis under påvirkning av faren. Høsten 1942, da han var ansatt som politikonstabel i Fredrikstad, deltok han i flere av Sipos aksjoner, noe han hadde også han blitt beordret til av faren. Dette innebar en rekke arrestasjoner og avhør av norske borgere. I Eidsivating lagmannsrett ble han 12. desember 1945 dømt til fem års fengsel, med fradrag av 218 dager for utholdt varetekt, i tillegg til rettighetstap nr. 1-5, 7 og 8 i ti år. Retten anså det bevist at konstabelen visste at det var krig, og at han bistod fienden. 7. mai 1948 ble han benådet ved kongelig resolusjon, slik at frihetsstraffen ble satt ned til fire år og seks måneder, og 22. juni ble han løslatt på prøve. Rettighetstap nr. 4, 5 og 8 falt dessuten bort. Flere politifolk hadde skrevet under på et brev hvor de tok til orde for prøveløslatelse. De argumenterte med Fr/Pk3 hadde fått en for streng straff siden han hadde blitt dømt på et så tidlig tidspunkt.

Politikonstabel Fr/Pk4

Fr/Pk4 ble født i 1919.¹⁹⁹ Høsten 1941 begynte han som politikonstabel i Oslo. Han meldte seg aldri inn i NS, men fra mars 1943 til mai 1944 tjenestegjorde han som SS-*Unterscharführer* i 2. politikompani, først i våpenøvelser i Tyskland, og deretter i kamp på tysk side mot sovjetrusserne i Nord-Karelen. Den 4. oktober 1944 meldte han seg til SS-*skijægerbataljonen*, hvor han tjenestegjorde fram til den tyske kapitulasjonen. Aktors påstand lød på fire års tvangsarbeid, samt rettighetstap nr. 1 og 2. I Fredrikstad byrett 2. juni 1947 ble straffen satt til tre og et halvt år, på tross av at fire år var vanlig straff for frontkjempere. Polititjenesten var ikke inkludert i tiltalen.

Lensmennene i Onsøy, Glemmen og Borge

Fr/Lm1 ble født i 1886.²⁰⁰ Han ble konstituert lensmann i Onsøy i 1939, og fast ansatt i august året etter. 26. november 1940 gikk han inn i NS. Lensmannens betjent uttalte etter krigen at lensmannen aldri hadde forsøkt å påvirke ham, men at han hadde inntrykk av at han forsøkte å ha ett bein i hver leir, og bare hjalp folk dersom det ikke medførte noen personlig risiko. Som medlem av Onsøy herredsstyre samtykket FR/Lm1 i ulovlige bevilgninger, og ga dessuten kr. 50,- av egen lomme til NS-formål. 27. oktober ble lensmannen forelagt rettighetstap nr. 1-4 i ti år, samt bot og erstatning.

¹⁹⁹ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 868

²⁰⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 10

Fr/Lm2 ble født i 1887, og hadde vært lensmann i Borge siden 1930.²⁰¹ Han meldte seg inn i NS 1. november 1940. Som medlem av Borge herredsstyre samtykket han i å innvilge søknadene fra to frontkjempere om å få ettergitt lignet skatt. I en utskrift fra Kjesäterkartoteket omtales lensmannen som grei og hjelpsom. Politimesteren foreslo 23. juli 1945 at det ble utferdiget forelegg mot lensmannen på rettighetstap og bot. I følge statsadvokaten var det imidlertid ikke noe straffbart forhold at lensmannen hadde unnlatt å protestere mot skatteettergivelsen. Han foreslo derfor at saken ble henlagt. Riksadvokaten var imidlertid enig med politimesteren. 5. november ble lensmannen forelagt bot og samme rettighetstap som Fr/Lm1.

Fr/Lm3 ble født i 1896.²⁰² Han hadde vært lensmann i Glemmen og Kråkerøy fra 1925, og meldte seg inn i NS 1. november 1940. Som lensmann var han med på å organisere arrestasjonen av lærerne, og stod selv personlig for en av arrestasjonene. Han ble arrestert sammen Fr/Lm1 og Fr/Lm2 9. mai 1945, og satt inne i ti dager. I følge landssvikavdelingen ved Fredrikstad politikammer hadde han ikke vist en god nasjonal holdning under krigen, og meldte seg inn i NS fordi han fant det personlig fordelaktig. En rapport datert 12. juli 1945 konkluderte med at det brede lag av befolkningen i Glemmen var imot lensmannen, og at hovedgrunnen til dette kunne være hans befatning med tyske boligrekvisisjoner. Rapportskriveren hadde likevel inntrykk av at Fr/Lm3 var en bra mann, som var opptatt av bygdas ve og vel.

I følge politimesteren hadde lensmannen kun hjulpet nordmenn når det ikke innebar noen personlig risiko, og samtidig gjort sitt beste for å holde seg inne med tyskerne. Statsadvokaten var imidlertid også i dette tilfellet uenig i politimesterens bedømmelse av lensmannen, og foreslo at saken ble avgjort med påtaleunntatelse. Dette fant ikke Riksadvokaten å kunne samtykke i. Lensmannen burde bli forelagt en bot på kr. 15000,-. Høyesterettsadvokat Ragnar Wilberg skrev 30. oktober til politimesteren i Fredrikstad. Han påpekte at sakene mot fem NS-lensmenn fra Østfold var henlagt, på tross av de alle hadde vært medlemmer av NS fram til kapitulasjonen. Fire av dem var allerede gjeninntatt i tjenesten. Høyesterettsadvokaten etterlyste lik behandling for like forhold, men hans krav ble imidlertid ikke hørt. 31. oktober ble lensmann Fr/Lm3 forelagt en bot på kr. 15.000,- og samme rettighetstap som Fr/Lm1.

²⁰¹ Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 32

²⁰² Framstillingen bygger på RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 57

Ingen av lensmennene vedtok foreleggene, og sakene endte derfor opp i Onsøy Herredsrett til felles rettssak 7. mai 1946. Fr/Lm2 og Fr/Lm3 hadde meldt seg inn i NS på lensmannsmøtet i Fredrikstad. Hvorvidt det eksplisitt kom frem på møtet at det å stå utenfor NS ville medføre avskjedigelse for lensmennene, var i følge retten ikke klart, men alle som deltok på møtet hadde meldt seg inn i partiet. Lensmann Fr/Lm1 deltok ikke, men meldte seg inn på et senere tidspunkt. Alle tre hevdet i retten at det bød dem imot å melde seg inn, og at de ikke gikk til dette skrittet på grunn av frykt for sine stillinger, men fordi de mente det ville være til distriktets beste om de ble stående. De var klar over at Norge og Tyskland var i krig, og at NS støttet fienden, men var av den oppfatning at innmeldelse måtte være tillatt under ”særlige forhold som London-regjeringen ikke kunne forutsette å være så nøye kjent med”²⁰³.

Retten delte ikke lensmennenes oppfatning, og hevdet at de måtte ha vært klar over hva slags propagandamessig betydning lensmennenes innmeldelse hadde for okkupasjonsmakten og NS. Lensmennene burde også ant uråd da de ble kalt inn til møtet, og da kravet om innmeldelse ble fremlagt burde de ha overveid det svært nøye, og dessuten søkt råd ”på kyndig og ansvarlig hold, og så meget mer gjelder dette medlemskapets senere opprettholdelse”²⁰⁴. Lensmennene kunne ikke sies å ha meldt seg inn under tvang, og kunne i følge derfor ikke fritas for straff. Truslene kunne imidlertid bidra til mildere straff. Når det gjaldt opprettholdelsen av medlemskapene var det i følge herredsrettsdommen ikke nok at de tiltalte lensmennene hver for seg hadde spurt folk de stolte på om råd, og av dem blitt bedt om å bli stående i partiet. De kunne både ha henvendt seg til formannen i lensmennenes landsforening, og til regjeringen i London. Det var videre deres plikt å stå imot trusler både om avskjedigelse og fengsling, og å trofast gå foran med et godt eksempel.

I følge retten hadde Fr/Lm3s motiv for innmeldelsen vært frykten for konsekvensene av å ikke melde seg inn, og han hadde ikke vist noen fast holdning. Enigheten mellom lensmennene kunne ikke frita den enkelte lensmann for personlig ansvar. Fr/Lm3 ble frifunnet for arrestasjonen av lærerne, men hans illegale arbeid kunne ikke veie opp for medlemskapet. Han ble dømt til rettighetstap i henhold til forelegget, mens boten ble satt til kr. 5000,-. Fr/Lm1 var i følge retten klar over at hans støtte til de nevnte bevilgninger og bidrag var å regne som bistand til fienden. Han hadde ikke vært til stede på lensmannsmøtet, altså var det i følge retten ikke snakk om noen tvang, utover frykten for avskjedigelse. Flere vitner ga ham

²⁰³ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 57, unummerert dokument

²⁰⁴ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 57, unummerert dokument

gode skussmål, mens andre var mer tilbakeholdne med lovordene. Retten fant ikke at de patriotiske handlingene han påberopte seg gikk noe utover det som i utgangspunktet var hans plikter. Fr/Lm1 hadde også arrestert tre lærere, dette ble imidlertid ikke nevnt i dommen. Han ble funnet skyldig i henhold til forelegget, og straffen ble satt til rettighetstap, samt bot og erstatningskrav på til sammen kr. 30 000,-. Fr/Lm2 innehadde i følge retten en særstilling, ”på grunn av de betydelige tjenester han i hele okkupasjonstiden har ytet vårt land”²⁰⁵. I følge retten fantes det i Fr/Lm2s tilfelle rom for å anvende landsvikanordningens § 5. På grunn av hans arbeid til gagn for landet frafalt straffen i sin helhet.

Fr/Lm3 og Fr/Lm1 anket dommen, mens påtalemyndigheten anket frifinnelsen av Fr/Lm2, på grunn av det man hevdet var uriktig bruk av landssvikanordningens § 5. Politimesteren uttrykte 18. mai overfor statsadvokaten at han fant flere uttalelser om Fr/Lm2 i herredsrettsdommen misvisende. Det var i tillegg til lensmannens bror én politikonstabel som hadde uttalt seg om Fr/Lm2s illegale arbeid i herredsretten. Flere andre organisasjoner som befattet seg med transport av flyktninger fryktet lensmannen, i følge politimesteren. Han kunne kanskje til og med klandres fordi han i enkelte tilfeller var for rask med å rapportere om flyktninger til sine overordnede.

I følge politimesteren hadde Fr/Lm2 heller ikke stilt sin båt og hytte til disposisjon, slik det ble hevdet i herredsretten. Fr/Lm2s bror hadde ved en anledning kommet til Fr/Lm2 med to jøder, som var på vei til Sverige. Fr/Lm2 ga sin bror tillatelse til å bruke båten og hytta, som imidlertid ikke flere ganger ble brukt til slike formål. Fr/Lm2 hadde rådet både sin kone og sin betjent til å gå inn i NS. I tillegg hadde ikke herredsretten i det hele tatt kommet inn på det kritikkverdige i forbindelse med lensmannens arrestasjon av lærerne, nemlig det faktum at han ikke hadde gjort noe forsøk på å varsle dem på forhånd. I tillegg hadde mye av lensmannens arbeid til gagn for landet blitt gjort i krigens siste år. Riksadvokaten ba 25. mai om at herredsrettsdommen ble påanket.

Høyesterett avsa sin dom mot de tre lensmennene 29. november 1947. Heller ikke nå fikk de noen forståelse for å ha gått inn i NS. Når det gjaldt lensmannsmøtet høsten 1940 ble det nå lagt vekt på at Fr/Lm3 stemte imot innmeldelse under forhåndsavstemningen, mens Fr/Lm2 stemte for. Sakens hovedspørsmål var imidlertid hvorvidt de tre kunne frikjennes under

²⁰⁵ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 57, unummerert dokument

henvisning til landssvikanordningens § 5. Retten hevdet at ingen av lensmennene hadde utført illegalt arbeid som var tilstrekkelig til at straff kunne falle bort. Dommen mot Fr/Lm3 og FR/Lm2 ble innskrenket til tap av lensmannsstillingen. Fr/Lm1 kunne i følge flertallet ikke i samme grad som Fr/Lm3 og Fr/Lm2 påberope seg nasjonale handlinger, og måtte derfor også få en bot på kr. 5000,-, erstatningskrav på kr. 1000,- samt rettighetstap nr. 1 og 2.

Fr/Lm2 begjærte saken gjenopptatt to ganger, men begjæringene ble forkastet av Høyesterett 14. juli 1949 og 16. februar 1951. I den andre kjennelsen kom retten imidlertid selv inn på det faktum at lensmenn som fikk sakene sine behandlet senere enn Fr/Lm2, ble vurdert mildere, og at denne mildere vurderingen kunne tale til Fr/Lm2s fordel ved en eventuell benådningssøknad. Benådningssøknaden fra Fr/Lm2 ble 12. juni samme år anbefalt av politimesteren overfor statsadvokaten. Det Kongelige Justis- og Politidepartement avsto imidlertid søknaden, og begrunnet avslaget med at Fr/Lm2 ved en eventuell benådning ville fått anledning til å søke stillingen som lensmann i Borge og Torsnes. Først 10. september 1954 ble lensmannen benådet ved kongelig resolusjon, slik at tapet av stillingen som lensmann falt bort.

SAMMENFATNING

Etter frigjøringen ble Henrik Eriksen utnevnt til politimester i Fredrikstad og politisjef i Østfold. I løpet av de første par dagene etter den tyske kapitulasjonen ble 161 mistenkte landssvikere arrestert.²⁰⁶ Ved nyttår 1946 var 968 saker etterforsket ved Fredrikstad politikammer. Rundt halvparten av sakene ble avgjort ved forelegg, mens det var falt dom i 28 saker. 876 saker hadde kommet fra andre distrikter, og delvis blitt etterforsket i Fredrikstad. I oktober 1947 meldte landssvikavdelingen i Fredrikstad at de sannsynligvis ikke var i stand til å nå målsetningen om å ha fullført oppgjøret innen utgangen av året. I følge Dehli var sakene mot papirmedlemmer i etaten blant de vanskeligste i oppgjøret.²⁰⁷ Som regel endte de med bot og tap av stillingen som politimann, hevder han.

Politimester Kristoffersen hadde blant annet deltatt i aksjonen mot lærerne, og arrestert to jøder, før han rømte til Sverige. Lovord fra jøssinger ved politikammeret førte imidlertid til at han slapp unna med 90 dagers fengsel. Politimester Vangen hadde i følge Dehli vært langt mer aggressiv. Straffen ble også strengere, men han slapp likevel billig unna, hevder Dehli. I

²⁰⁶ Dehli 1993, s. 242.

²⁰⁷ Dehli 1993, s. 270.

tillegg til papirmedlemmene og politimestrene nevner han til slutt et par aktive NS-medlemmer ved politikammeret. De hadde blant annet angiveri på samvittigheten, og ble dømt til fire års fengsel.

Alle politimennene fra politidistriktet som er med i min undersøkelse ble varetektsfengslet etter frigjøringen, og alle endte opp med enten å bli dømt eller å bli forelagt straff. En overkonstabel og en politikonstabel ble begge i lagmannsretten dømt til fem års tvangsarbeid, samt rettighetstap. Overkonstabelen hadde deltatt i tysk krigstjeneste ved østfronten, men ikke begått noen straffbare handlinger som politimann. Politikonstabelen hadde assistert Sipo i tallrike aksjoner. Den siste saken som ble avgjort i 1945 var saken mot en annen overkonstabel, som ble forelagt en bot for NS-medlemskapet.

Kun to av sakene fikk en avgjørelse i 1946. En politibetjent nektet å vedta forelegg på bot og rettighetstap, og ble dømt i byretten. Han hadde vært helt passiv som NS-medlem, men mistet nå stillingen i politiet. En overkonstabel, som i tillegg til selve medlemskapet hadde vært lagfører og deltatt på flere partimøter, ble dømt til seks måneders tvangsarbeid, samt rettighetstap.

Året etter ble en politikonstabel dømt til tvangsarbeid i tre år og seks måneder og rettighetstap. Han hadde ikke vært medlem av NS, men hadde deltatt i tysk fronttjeneste. Overbetjenten ved kammeret ble forelagt 120 dagers tvangsarbeid, samt rettighetstap. Han hadde deltatt i arrestasjon av lærere, og ble regnet som et overbevist NS-medlem som ivrig støttet både partiet og tyskerne. Tre lensmenn, som hadde utført ulovlige bevilgninger, men som i tillegg hadde utført visse handlinger til gagn for landet, fikk sakene sine opp for Høyesterett. Her ble to av dem fradømt stillingene som lensmenn, mens den tredje måtte betale bot og erstatning, og i tillegg ble idømt rettighetstap.

De siste politisakene ble avgjort i 1948. Da ble politimesteren i byretten dømt til tvangsarbeid i ett år og rettighetstap. To politikonstabler, hvis angiveri bidro til at en nordmann ble sendt til Tyskland og døde, ble i lagmannsretten dømt til tvangsarbeid i ett år, samt rettighetstap. Den siste overkonstabelen ble forelagt straff på åtte måneders tvangsarbeid, samt rettighetstap. Han hadde vært en ivrig NS-mann, og var fryktet blant kollegene på kammeret.

MOSS POLITIKAMMER

Moss politidistrikt bestod av kommunene Moss, Råde, Rygge, Jeløy, Våler, Hobøl, Spydeberg og Skiptvet. 9. april 1940 var Erling Wigeland politimester i Moss. Han meldte seg inn i NS samme sommer, og var under sterk innflytelse av NS og tyskerne. Presset for innmeldelse i NS var stort. På et møte i regi av Politiforbundet 18. november ble innmeldelse anbefalt. Korpset ble av anmodet om å gå inn i partiet for å ta hensyn til familien, og selv om også ugifte politimenn meldte seg inn, var det klart at den indirekte trusselen om oppsigelse hadde effekt på korpset. Rådet fra Minge var for enhver pris å opptre samlet. Noen av tjenestemennene meldte seg inn allerede under møtet. Bortsett fra den daværende politifullmektig Nils A. Liaaen, samt en politimann som kort tid senere sluttet, meldte de resterende seg inn dagen etter. Totalt meldte 15 eller 16 polititjenestemenn ved Moss politikammer seg inn i NS i kjølvannet av møtet.²⁰⁸

Etter at forordningen av 22. januar 1942 om straffbarheten av NS-medlemskap ble kjent, ble det snakk om utmeldelse ved korpset. Både korpsets overbetjent, og en av politibetjentene, rådførte seg med høyesterettsadvokat Galtung, som ble brukt som juridisk konsulent for motstandsbevegelsen i distriktet.²⁰⁹ Galtung forhørte seg med en del fremtredende representanter for hjemmefronten. Rådet som fulgte var å bli stående i partiet. Overbetjenten meddelte korpset tilbakemeldingen han hadde fått. Derfor meldte ingen av politifolkene i Moss seg ut. Wigeland ble avsatt samme høst, og Liaaen ble konstituert som ny politimester. I følge Kjell Garder, som var ansatt i Moss politikorps, var Liaaen en rolig og forsiktig mann, som ikke blandet seg opp i de daglige gjøremål ved politikammeret, men likevel ”en stø mann å ha i ryggen”²¹⁰.

Under *Aktion Polarkreis* ble to tjenestemenn fra Moss Politikammer arrestert og senere sendt til Tyskland. Liaaen ble sykepermittert i juni 1944, og ble erstattet av Ivar Storm Salomonsen, som hadde vært aktiv innen illegalt arbeid i politiet både i Oslo og i Drammen. I Drammen hadde han vært Milorgs hovedkontakt i politiet. Selv var han av den oppfatning at det var hans samvittighetsfulle utførelse av det ordinære politiarbeidet her som førte til at han ble

²⁰⁸ RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 516

²⁰⁹ RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 516

²¹⁰ Lindman, Knut og Erling Ree-Pedersen (red.): *Motstandskamp og dagligliv i Mossedistriktet 1940 – 1945*. Moss 1999, s. 172.f.

beordret som politimester i Moss.²¹¹ Han vurderte å flykte til Sverige, men ble bedt av Hjemmefrontens Sentralledelse om å bli. Slik kom et svært risikabelt dobbeltspill i stand. Politimesteren samarbeidet tett med Milorgs ledelse, og Moss ble senter for den illegale virksomhet i Østfold. En av de viktigste årsakene til dette var at Moss var byen med minst grad av tysk nærvær. Gestapos hovedkvarter for Østfold lå i Fredrikstad. Det var også en egen Gestapo-avdeling i Halden. I Moss var det stasjonert en liten tysk vaktstyrke på 12 mann, ledet av en Ortskommandant. Salomonsen opererte som Milorgs distriktsledelses hovedkontakt til politiet i Østfold, og drev en flyktningrute til Sverige over Eidsberg.²¹² Han var selv ved flere anledninger sjåfør under flyktningstransport, og kjørte da en sivil politibil i full politiuniform. Etter å ha utferdiget falske legitimasjonskort til to etterlyste kolleger fra Drammen ble han imidlertid avslørt, og sluttet seg til hjemmestyrkene i januar 1945. Den tidligere frontkjemperen Ole Hilmar Thorstensen tok over politimesterstillingen. Han ble etter krigen dømt til 9 års fengsel for landssvik i Oslo byrett.

GJENNOMGANG AV LANDSSVIKSAKENE

Jeg har sett på sakene mot to politifullmektiger, fem politibetjenter, fire politikonstabler, én kontorbetjent og fem lensmenn fra Moss politidistrikt. Under følger en presentasjon av de enkelte sakene. I flere tilfeller har jeg slått sammen sakene mot politimenn som ble pådømt samtidig.

Politifullmektig Mo/Pf1

Mo/Pf1 ble født i 1919.²¹³ Fra 1937 var han medlem av NSUF, og 26. september 1940 meldte han seg inn i NS. Han studerte jus i Oslo fra 1942, og året etter flyttet han til Fredrikstad. 8. mars 1944 ble han ansatt ved Moss politikammer som politifullmektig. Her var han godt likt av kollegene, og selv om han var NS-medlem, opptrådte han helt uklanderlig. Han hadde dessuten utført flere handlinger til gagn for landet. Dette var til tider forbundet med personlig risiko. Etter krigen ble han suspendert, og satt varetektsfengslet fra 10. mai til 1. juni. Ankepunktet mot ham, bortsett fra NS-medlemskapet, var at han søkte stillingen som politifullmektig ”vitende at han fikk stillingen fordi han var medlem av N.S.”²¹⁴. Det viste seg imidlertid at NS-medlemskapet ikke hadde hatt noen betydning for ansettelsen. Det var stor

²¹¹ Lindman og Ree-Pedersen (red.) 1999, s. 175

²¹² Lindman, Knut og Erling Ree-Pedersen (red.) 1999, s. 271

²¹³ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom 129

²¹⁴ RA, LA, Moss politikammer: dom 129, dokument 1

mangel på politiembetsmenn, og han ble ansatt på grunn av sin utdanning.

Landssvikavdelingen i Moss foreslo at det ble utferdiget et forelegg mot Mo/Pf1.

Statsadvokaten samtykket i dette 5. mars 1946, og ba om at straffen ble satt til en bot på kr. 2000,-. Rettighetstap var ikke aktuelt. Politifullmektigen vedtok forelegget.

Politifullmektig Mo/Pb2

Mo/Pb2 ble født i 1908.²¹⁵ Han meldte seg inn i NS høsten 1940, men kom raskt i forbindelse med hjemmefronten, og da han i 1942 tenkte på å melde seg ut av partiet, ble han bedt å bli stående som medlem. Våren 1943 flyktet han til Sverige, etter ordre fra hjemmefrontsledelsen. Etter frigjøringen ble han suspendert, men ikke arrestert. 27. november foreslo Grundt ved landssvikavdelingen i Moss at det ble unnlatt påtale mot Mo/Pb2 i henhold til landssvikanordningens § 5. Grundt vedgikk at man den første tiden hadde vært skeptisk til Mo/Pb2, men var nå av den oppfatning at han hele tiden hadde gjort sitt beste for å hjelpe gode nordmenn, og at dette til tider hadde medført stor personlig risiko. Statsadvokaten ba 22. mars 1946 om Riksadvokatens samtykke til påtaleunntatelse. Han anså det bevist at Mo/Pb2 aldri hadde hatt noen sympati for NS og tyskerne. Ved innmeldelsen kunne nok frykten for å bli oppsagt ha spilt en rolle, men ønsket om å holde virkelige NS-folk unna stillingen hadde i følge statsadvokaten vært det vesentligste. Han kunne i noen tilfeller ha måttet utføre og gi ordre som gikk utover norske borgere, men dette var ikke til å unngå. Riksadvokaten samtykket 1. april i påtaleunntatelse. 7. mai ble han midlertidig godkjent av rikspolitisjefen.

Politibetjent Mo/Pb1

Mo/Pb1 ble født i 1918.²¹⁶ Han deltok i krigen på norsk side, men meldte seg inn i NS 26. september 1940, og stod som medlem til kapitulasjonen. Han begynte som politikonstabel i Son i oktober 1941. Her fungerte han som propagandaleder fram til oktober 1942. Senere ble Mo/Pb1 beordret til Drøbak. Her søkte han senere en ledig politibetjentstilling. Fram til november 1943 var han med i hirden. Han deltok på et par møter og et hirdstevne, og var troppsfører i Moss, men var ikke særlig aktiv den siste tiden. Som politimann hadde han flere politiske arrestasjoner på samvittigheten, og enkelte av dem ble utført på eget initiativ. Han støttet dessuten NS-formål med kr. 600,-, og handlet fra flyktningebo. 9. mai 1945 ble han arrestert, og han satt en uke i varetekt. To år senere vedtok han et forelegg på seks måneders tvangsarbeid. Han ble løslatt på prøve 31. august 1947.

²¹⁵ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 416

²¹⁶ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom 285

Politibetjent Mo/Pb2 og Mo/Pb3

Mo/Pb2 ble født i 1899.²¹⁷ Han begynte som politikonstabel ved Moss politikammer i 1923, og ble forfremmet til betjent 1. januar 1940. Mo/Pb3 ble født i 1891.²¹⁸ Han ble ansatt som konstabel i 1918, og etter en periode som overkonstabel ble han forfremmet til betjent samtidig som Mo/Pb2. 19. november 1940 meldte betjentene seg inn i NS, og de stod som medlemmer fram til kapitulasjonen. Begge ble suspendert 8. mai. 15. juli ble det unnlatt påtale mot Mo/Pb2, fordi hans positive innsats veide opp for NS-medlemskapet. Også når det gjaldt Mo/Pb3 foreslo statsadvokaten påtaleunntatelse, men Riksadvokaten samtykket ikke. Mo/Pb3 ble forelagt rettighetstap nr. 1-3, men vedtok ikke forelegget, og saken ble sendt til Moss herredsrett. Denne saken ble slått sammen med utrenskingssaken mot begge politibetjentene. Flertallet i Moss politikammers ansettelsesråd mente nemlig at politibetjentene ikke kunne fortsette i stillingene sine, og krevde avskjedigelsessak mot begge. Dette gjaldt også Mo/Pb2, selv om det ble unnlatt påtale mot ham på grunn av hans positive innsats under okkupasjonen. Rådets mindretall, politimester Liaaen, var av den oppfatning at suspensjonen de hadde vært undergitt burde være tilstrekkelig straff. Han anket til Justisdepartementet, men anken ble avvist, og sakene kom opp for herredsrett. 26. juni 1948 ble Mo/Pb3 frifunnet i straffesaken, og begge ble frifunnet for kravet om avskjedigelse. Etter å på nytt ha behandlet saken, besluttet ansettelsesrådet å søke rettsmidler anvendt mot dommen i avskjedigelsessaken. 24. september 1948 samtykket Høyesteretts kjæremålsutvalg i fornyet behandling ved lagmannsrett.

Mo/Pb2 ble anklaget for å ha foretatt meget grundig etterforskning i kjølvannet av demonstrasjoner mot NS og tyskerne. Det mest alvorlige forholdet var imidlertid en husundersøkelse han utførte etter ordre av Sipo, hvor en del kommunistisk litteratur ble funnet. Eieren av litteraturen ble sendt til fangeleir i Tyskland. Retten var imidlertid av den oppfatning at politibetjenten ikke kunne bebreides i noen av disse tilfellene. Fremstillingene fra tiltalen var svært overdrevne. Enkelte av handlingene var utført etter direkte ordre fra politimester eller fullmektig. Politibetjenten fikk skryt av retten for måten han håndterte enkelte av sakene på. Det var også i følge retten grenser for hvor mange pålagte tjenestehandlinger man kunne sabotere før tyskerne fattet mistanke. For Mo/Pb3s del ble det ikke fremlagt noen spesielle forhold utover NS-medlemskapet. Begge hadde i følge retten

²¹⁷ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 516

²¹⁸ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 516

utført flere handlinger til gagn for landet, under til dels stor personlig risiko. 17. mars 1949 ble betjentene frifunnet fra ansettelsesmyndighetenes krav om avskjedigelse.

Politibetjentene Mo/Pb4 og Mo/Pb5, politikonstablene Mo/Pk3 og Mo/Pk4

Mo/Pb4 ble født i 1892.²¹⁹ Han begynte som konstabel i Moss i 1918, og ble forfremmet til betjent i begynnelsen av 1943. På dette tidspunktet var han den eldste konstabelen i korpset, og han stod for tur til opprykning. Mo/Pb5 ble født i 1894.²²⁰ Han startet som konstabel i 1921, og ble etter søknad forfremmet til betjent i mai 1943. Mo/Pk3 ble født i 1910.²²¹ Han ble ansatt som konstabel i Moss i juli 1938. Mo/Pk4 ble født i 1894.²²² I 1923 begynte han som konstabel ved Moss politikammer. Han ble overført til prispolitiet da dette ble opprettet i 1941. Alle fire meldte seg inn i NS i november 1940, samtidig med resten av Moss politikorps, og stod som medlemmer til kapitulasjonen. 27. februar 1947 besluttet Moss politis ansettelsesråd at Mo/Pb4 ikke kunne returnere til stillingen i politiet. Dette ble begrunnet med det langvarige medlemskapet, samt at han ble forfremmet etter søknad. På det samme møtet ble det besluttet å kreve avskjedigelsessaker mot de to konstablene. Liaaen, som var en av fire i rådet, stemte mot flertallet i alle tre sakene. Samme råd vedtok 19. mars året etter at heller ikke Mo/Pb5 var verdig å tre inn i korpset igjen. Denne beslutningen var enstemmig. Betjenten hadde som medlem av Moss byting unnlatt å protestere mot flere ulovlige bevilgninger. I søknaden om forfremmelse hadde han dessuten anført at han var NS-medlem. Alle fire nektet å vedta forelegg på rettighetstap nr.1-3. Saken ble derfor oversendt til pådømmelse ved herredsretten.

I herredsretten ble det lagt vekt på de samme forhold som i saken mot Mo/Pb2 og Mo/Pb3, nemlig de spesielle forholdene rundt innmeldelsen, samt det faktum at både Liaaen og høyesterettsadvokat Galtung hadde gitt uttrykk for at korpset ikke burde melde seg ut. Det ble også lagt vekt på at de tiltalte hadde gjort sitt beste for å ivareta norske interesser overfor tyskerne, selv om de ikke hadde vært organisasjonsmessig knyttet til hjemmefronten. 29. august 1949 ble de fire tjenestemennene frifunnet etter landssvikloven. Vedtaket som Moss politis ansettelsesråd fattet angående de to betjentene ble opphevet, og de ble kjent berettiget til å tre inn igjen i sine stillinger. De to konstablene ble frifunnet for ansettelsesrådets krav om avskjedigelse. Mo/Pb5 ble foreslått ilagt en mindre ordensstraff for de ulovlige bevilgningene.

²¹⁹ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 518

²²⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 518

²²¹ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 518

²²² Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 518

Herredsrettsdommen ble anket, og innbrakt for Eidsivating lagmannsrett. 24. mars 1950 ble politibetjentene nok en gang funnet verdige til å gjeninnsettes i stillingene de innehadde før krigen, og politikonstablene ble frifunnet for andre gang. Fem dager senere påanket imidlertid Moss politikammers ansettelsesråd saken nok en gang. Rådet stod på sitt, og hevdet at de fire politifolkene ikke var verdige til gjeninntredelse. Dommen samsvarte ikke med retningslinjer som var trukket opp i tidligere høyesterettsaker. I Moss Avis var man ikke nådig i sin kritikk av ansettelsesrådet: ”De fire politimenn, som nå i fem år har gått uviss om sin fremtidige skjebne, skal fortsatt gå i uvisshet. Det forekommer oss nesten opprørende.”²²³. Det ble satt store spørsmålsteget ved hvordan de fire politimennene skulle regnes for å være uverdige til gjeninntreden, når Mo/Pb2 og Mo/Pb3 for lengst var frifunnet og tilbake i tjeneste. 5. mai 1951 avsa Høyesterett dom i saken. Saken mot de fire stilte seg ikke annerledes enn sakene mot Mo/Pb2 og Mo/Pb3, eller for den saks skyld mange av de andre NS-medlemmene som var tilbake i tjeneste. Politibetjentene ble nok en gang kjent berettiget til å gjeninntre inn i korpset som politikonstabler, og politikonstablene ble frifunnet for kravet om avskjed. Ansettelsesrådet ble bemyndiget til å anvende ordensstraff overfor de fire tjenestemennene. Her ble den samme straffen som Liaaen hadde stemt for i ansettelsesrådet, nemlig to års suspensjon uten lønn, vedtatt.

Politikonstabel Mo/Pk1

Mo/Pk1 ble født i 1914.²²⁴ Han begynte som reservekonstabel i politiet i Moss i 1937, og 7. januar 1940 ble han fast ansatt. Han meldte seg inn i NS sammen med de andre i korpset. Våren 1941 skrev han en utmeldelse som han leverte til politimester Liaaen. Liaaen anmodet imidlertid Mo/Pk1 sterkt om å trekke den tilbake, og begrunnet dette med at det var bedre å ha folk en kunne stole på i korpset enn ekte nazister. Politikonstabelen trakk derfor søknaden tilbake. Liaaen syntes i avhør etter krigen å erindre at dette medførte riktighet. Han utalte at ”når ulykken med innmeldelsen i NS allerede var skjedd, var det i allefall av betydning at en søkte å hindre at det kom virkelige NS-folk inn i korpset”²²⁵.

Mo/Pk1 hadde deltatt i illegalt arbeid siden høsten 1941. I juni 1942 ble han spurt om han ville være med i Milorg. Fra 1943 hadde han vært lagfører i denne organisasjonen. Han kom

²²³ RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 518, tredje omslag, dokument 31

²²⁴ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: henlagt sak 59

²²⁵ RA, LA, Moss politikammer: henlagt sak 59, doukment 5

etter hvert i Sipos søkelys, og rømte til Sverige samme år. Etter krigen ble han suspendert. En erklæring fra Milorgs distriktssjef 14. juli 1945 synes å ha veid tungt i etterforskningsarbeidet. Distriktssjefen uttalte her at Mo/Pk1 snarest burde gjeninnsettes i stillingen som politikonstabel. Fire dager senere foreslo rikspolitiet i Moss påtaleunntatelse. Avhør av flere vitner ble oppfattet som unødvendig. 1. august anmodet statsadvokaten Riksadvokaten om samtykke til påtaleunntatelse. Rikspolitisjefen godkjente Mo/Pk1 til gjeninnsettelse, under forutsetning av at det ble unnlatt påtale, noe Riksadvokaten samtykket i 24. september.

Politikonstabel Mo/Pk2

Mo/Pk2 ble født i 1920.²²⁶ Han gikk politiskolen i 1939, og ble ansatt som politikonstabel i Oslo. I september 1941 ble han ansatt som lensmannsbetjent i Spydeberg. Han meldte seg inn i NS 22. desember 1941. I 1942 meldte han seg til aktiv tjeneste i Germanske SS Norge, og møtte etter innkallelse til kurs på Kongsvinger. Selv om han ble kassert som aktiv SS-mann, fungerte han som tillitsmann for SS i Spydeberg i 1942. Som lensmannsbetjent anmeldte han et ektepar for å ha radio, og overleverte en ung mann til Sipo av samme grunn. En person ble anmeldt for NS-fiendtlige uttalelser, mens en annen ble forsøkt truet til å tilstå å ha malt slagord mot nazistene på en vegg på jernbanestasjonen i Moss. En ung gutt ble anmeldt for å ha hengt opp britiske flygeblader. Våren og sommeren 1942 arbeidet han aktivt mot kirkens kamp mot NS og tyskerne, ved blant annet å anmelde flere forhold til tyskerne. Fra høsten 1942 ble Mo/Pk2 politikonstabel i Askim. I denne stillingen deltok han i flere husundersøkelser og andre aksjoner, blant annet opptrådte han svært aggressivt som vakt over arresterte nordmenn. Nordmennene var mistenkt for sabotasje, og ble torturert, men Mo/Pk2 deltok ikke aktivt i dette. I 1943 meldte Mo/Pk2 seg ut av NS. Han ble arrestert under *Aktion Polarkreis*, men unnslopp deportasjon. Etter dette kom han i kontakt med hjemmefronten, og utførte i følge retten et meget aktivt og risikabelt arbeid.

9. mai 1945 ble han arrestert, og han satt i varetekt til 1. juni. Kjesäter-arkivet omtalte han som ”meget aggressiv og farlig”²²⁷. Behandlingen av saken gikk tregt, fordi ingen politikamre ville vedkjenne seg hovedansvar for etterforskningen. Han hadde begått straffbare handlinger både i Fredrikstad, Sarpsborg og Moss politidistrikt. Fredrikstad politikammer sendte saken til Sarpsborg 7. august 1946. Her ble det hevdet at en del av handlingene var begått også i Moss politidistrikt, så saken ble sendt til politifullmektig Messel i Mysen for avgjørelse. I Sarpsborg

²²⁶ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom 542

²²⁷ RA, LA, Moss politikammer: dom 542, dokument 18

hadde man argumentert med at det ville være naturlig å velge Moss, siden man der hadde ”kommet meget lengre med landssviksakene enn her”²²⁸. 27. september bestemte Messel seg for Moss. Moss politikammer sendte imidlertid nok en gang saken tilbake til Sarpsborg, og uttalte at ”man kan ikke fri seg fra det inntrykk at sakens omfang har gjort det fristende å få den overført hit”²²⁹. Landssvikavdelingen ved Moss politikammer var dessuten nærmest avviklet. Saken trakk ut, og til slutt måtte statsadvokaten ta en avgjørelse. Først 5. mars 1947 bestemte han endelig at det var Moss som skulle ta over saken.

3. juli 1948 ble Mo/Pk2 dømt til tvangsarbeid i halvannet år, i tillegg til rettighetstap nr. 1, 2 og 4 i ti år. Retten fant det bevist at han som 21-årig lensmannsbetjent hadde blitt påvirket til innmeldelse av lensmannen. Han var likevel klar over at Norge og Tyskland var i krig, og han ytte bevisst fienden bistand. Han kunne dessuten stort sett ikke påberope seg å ha handlet etter ordre. Mo/Pk2 anket dommen, men fikk ikke medhold, og påbegynte soningen 11. november 1948. Allerede 18. februar året etter ble han imidlertid benådet ved kongelig resolusjon og løslatt.

Kontorbetjent Mo/Kb1

Mo/Kb1 gikk inn i NS 19. november 1940.²³⁰ Politimesteren i Moss hadde agitert for innmeldelse, og Minge hadde understreket at man måtte komme fram til en kollektiv beslutning. Han hadde ikke søkt om utmeldelse fordi han hadde kunnet gjøre bedre nytte for seg som medlem, hevdet han. Politimesteren skrev 25. mai til statsadvokaten med innstilling om at saken burde henlegges i henhold til landssvikanordningens § 5. Han anså det på det rene at kontorbetjenten hadde blitt stående som medlem utelukkende for å tjene sitt land. Dersom han hadde meldt seg ut tidligere, ville han ikke kunne utført det arbeidet hjemmefronten krevde av ham, hevdet politimesteren. Politimesteren hadde konferert med daværende politimester Liaaen om saken, og han tiltrådte politimesterens oppfatning av at suspensjonen av kontorbetjent Mo/Kb1 burde oppheves. Statsadvokaten var enig, og Riksadvokaten samtykket i påtaleunntatelse.

27. juni 1945 skrev rikspolisjefen til politimesteren i Moss, som hadde henvendt seg med forespørsel om kontorbetjenten kunne gjeninnsettes. Rikspolisjefen ønsket imidlertid

²²⁸ RA, LA, Moss politikammer: dom 542, dokument 1a

²²⁹ RA, LA, Moss politikammer: dom 542, dokument 1a

²³⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: henlagt sak 5

ytterligere opplysninger om kontorbetjentens forhold før han godkjente ham til midlertidig gjeninnsettelse. Han ønsket brakt på det rene om kontorbetjenten på noe tidspunkt hadde konferert med ”ansvarlige menn i hjemmefronten” om hvorvidt utmeldelse var aktuelt for de kollektivt innmeldte polititjenestemenn på dette tidspunktet²³¹. Kontorbetjenten hevdet at han hadde konferert med kollegene sine, men at man hadde kommet fram til at en kollektiv utmeldelse ville ha gått utover politimester Liaaen og et par andre politimenn, som ikke var medlemmer av NS. Det som hadde vært målet med innmeldelsen, nemlig å beholde det gamle korpset, ville ha vært forgjeves. I sin stilling hadde kontorbetjenten dessuten fått tilgang til store mengder viktig informasjon. Rikspolisjefen godkjente gjeninnsettelse 16. juli.

Lensmannen i Hobøl

Mo/Lm1 ble født i 1899.²³² Han meldte seg inn i NS i oktober 1940, fordi han ble fortalt at det ville få konsekvenser for jobben hans som lensmannsbetjent dersom han ikke gjorde det. Da lensmannen i Hobøl døde i 1941, fikk Mo/Lm1 tilbud om stillingen hans. Han begynte som lensmann i september. Etter krigen ble han suspendert fra stillingen, og satt 45 dager varetektsfengslet. I avhør vedgikk han å ha foretatt utskrivning av borgervakt. Dette var imidlertid etter ordre av politimester Liaaen. Han ordnet også med lister i forbindelse med arbeidstjenesten, men hadde aldri arrestert gisler eller hatt noen befatning med politiske saker.

Saken trakk ut, og lensmannsstillingen i Hobøl ble avertert ledig i desember. Lensmannen som på dette tidspunkt var konstituert her hadde også vært NS-medlem. Hans sak hadde imidlertid blitt avgjort, og han kunne søke stillingen. Betjenten til Mo/Lm1 bekreftet at lensmannen hadde blitt bedt av hjemmefronten om å bli stående i stillingen. I den grad det var mulig hadde lensmannen hjulpet folk i bygda. Et vitne hevdet imidlertid at Mo/Lm1 ”var NS fullt ut i denne tiden, senere dabbet han imidlertid av og ’rodde’ ganske bra den siste tiden”²³³. Hjelpen fra hjemmestyrkene ble ikke så utslagsgivende som lensmannen hadde håpet på. Han ba selv om at områdesjefen for Milorg i distriktet, Anton Huseby, måtte bli avhørt. Huseby nevnte stort sett passive handlinger. Han hadde imidlertid nektet å utføre arrestasjoner, på tross av tyskernes ordre om dette. 12. mars 1946 foreslo rikspolitiet i Moss under sterk tvil at det ble unnlatt påtale mot lensmannen. Årsaken til tvilen var at lensmannen tilsynelatende ikke hadde vært under noe nevneverdig press da han meldte seg inn, og

²³¹ RA, LA, Moss politikammer: henlagt sak 5, dokument 6

²³² Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom 72

²³³ RA, LA, Moss politikammer: dom 72, dokument 32

dessuten den første tiden vist en viss interesse for partiet. 30. mars søkte statsadvokaten råd hos Riksadvokaten. Han antok at påtaleunntatelse ikke var aktuelt i denne saken, siden det ikke hadde vært aktuelt for Fr/Lm2 og Fr/Lm3, og at forelegg på rettighetstap nr. 1-4 var en passende straff. Riksadvokaten påpekte 16. april at det ikke var nødvendig å fradømme han stillingen som lensmann, da han hadde blitt ansatt under okkupasjonen og ansettelsen derfor var ugyldig. Lensmann Mo/Lm1 vedtok 13. mai et forelegg på kr. 2500,-, samt på rettighetstap nr.1 og 2.

Lensmannen i Råde

Mo/Lm2 ble født i 1899.²³⁴ I følge en London-rapport fra 7. november 1944 var han ingen ivrig partimann, men hadde gått inn i NS for å hindre at en overbevist nazist tok hans plass. Etter krigen ble han suspendert fra stillingen, og satt 24 dager varetektsfengslet.

Landssvikavdelingen ved Moss politikammer foreslo 15. mars 1946 overfor statsadvokaten at det ble unnlatt påtale mot lensmannen for å ha vært medlem av NS fra sommeren 1940 til kapitulasjonen, og for å ha hatt verv som økonomileder i partiet fra våren 1941. Som medlem av Råde herredsting deltok han i fire ulovlige bevilgninger til NS-formål. Han skrev også artikkelen ”Hvorfor N.S.” i Moss Avis 30. april 1943, hvor han redegjorde for hvorfor han hadde meldt seg inn: ”ikke fordi jeg er eller har vært politiker, men fordi jeg trodde og tror at den eneste veg og redning ut av den vanskelige situasjon land og folk selvforskyldt var kommet i alene går gjennom nasjonalsosialismen”²³⁵. To arrestasjoner som ble antatt å ha vært utført etter ordre, og kjøp av løsøre fra et NS-medlems bo, var forhold som ikke ble ansett som straffbare. Selv hevdet lensmannen at han ble presset til å skrive artikkelen i Moss Avis. Da valget falt på påtaleunntatelse og ikke på forelegg, skyldtes dette at landssvikavdelingen la vekt på en rekke handlinger til gagn for landet. Landssvikavdelingen forutsatte at lensmannen ikke ble tatt inn igjen i stillingen som lensmann.

Denne oppfatningen delte ikke Riksadvokaten. 7. august 1947 ble lensmannen forelagt straff for NS-medlemskapet, økonomiledervervet, bevilgningene og avisartikkelen. Straffen ble satt til seks måneders fengsel, en bot på kr. 5000,-, erstatningskrav på kr. 10000,-, samt rettighetstap nr. 1 og 2 i ti år, samt nr. 3 for bestandig. Lensmannen vedtok ikke forelegget. I et udatert brev til statsadvokaten, hvor han henviste til en samtale mellom de to, ba han om at forelegget måtte endres slik at fengselsstraffen ble redusert til kun å omfatte dagene han

²³⁴ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom 316

²³⁵ RA, LA, Moss politikammer: dom 316, dokument 12

hadde tilbrakt i varetekt. Denne forespørselen skyldtes hensyn til familien, og at han hadde kommet seg i lønnet arbeid. Statsadvokaten henvendte seg til Riksadvokaten, og anbefalte, på tross av at han egentlig fant straffen i det opprinnelige forelegget passende, å ta hensyn til lensmannens argumenter. 22. september ble det opprinnelige forelegget erstattet med et forelegg hvor fengselsstraffen var redusert til 24 dager, og erstatningskravet var halvert.

Lensmannen i Skiptvet

Mo/Lm3 ble født i 1896.²³⁶ Han hadde vært politikonstabel i Sarpsborg fra 1917, og fra 1923 var han lensmann i Skiptvet. Han meldte seg inn i NS samtidig som de andre lensmennene, og stod som medlem hele okkupasjonstiden. Derfor ble han arrestert og suspendert fra sin stilling 10. mai 1945, og satt ni dager i varetekt. Rikspolitiet i Moss foreslo 13. oktober at det ble unnlatt påtale mot lensmannen. Statsadvokaten anmodet 24. oktober Riksadvokaten om samtykke til påtaleunntatelse, noe Riksadvokaten overveide dersom lensmannen foreløpig ikke returnerte til sin stilling. Riksadvokaten antok at det var tilstrekkelig at lensmannen søkte om permisjon til 1. juli året etter, men mente at spørsmålet burde forelegges ansettelsesmyndigheten før man tok en endelig beslutning. 6. mars bestemte fylkesrådet at det skulle reises sak mot Mo/Lm3 til fradømmelse av stillingen som lensmann, dersom han ikke selv søkte avskjed. Dette var ikke lensmannen villig til å gjøre. Statsadvokaten var fortsatt av den oppfatning at påtaleunntatelse var riktig, og ba 30. april om Riksadvokatens standpunkt. En høyesterettsdom fra 23. mars samme år hadde i følge Riksadvokaten lagt til grunn en strengere vurdering enn hva Riksadvokaten tidligere hadde gitt uttrykk for i forbindelse med saken mot Mo/Lm3. Riksadvokaten fant det derfor nå riktig at det ble reist straffesak mot lensmannen, og at det ble nedlagt påstand om fradømmelse av stillingen som lensmann.

7. august 1946 kom saken opp for Moss herredsrett. Lensmannen erklærte seg ikke skyldig. Aktors påstand var at lensmannen ble fradømt sin stilling. Når det gjaldt NS-medlemskapet, hadde det for retten ingen betydning for skyldspørsmålet om lensmannen ”i rettsvildfarelse har trodd, at det ikke var rettsstridig å slutte seg til partiet, når dette skjedde for å spare befolkningen”²³⁷. NS-lensmennene påberopte seg ofte å ha blitt overrumplet på lensmannsmøtet i Fredrikstad. I følge retten burde kravet om betingelsesløs oppslutning ha framstått som så urimelig, at de i hvert fall etter møtet burde ha spurt andre til råds om hva de skulle gjøre. Når det gjaldt den påberopte tvang, var retten av den oppfatning at det ikke hadde blitt truet

²³⁶ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom 372

²³⁷ RA, LA, Moss politikammer: dom 372, dokument 57

med annet enn at man ble fjernet fra sine stillinger dersom man ikke meldte seg inn. Det var i følge retten sannsynlig at frykten for å bli avskjediget hadde spilt en vel så stor rolle for lensmannen som ønsket om å spare befolkningen for ivrige partimedlemmer i stillingen. Det førstnevnte hensyn burde i følge retten ikke hatt noen betydning. Var det hensynet til befolkningen som veide tyngst ”måtte han iallfall være klar over at han og distriktets øvrige lensmenn ikke kunde etterkomme oppfordringen, så lenge der ikke forelå noe herom fra ansvarlig hold”²³⁸. Retten fant at lensmannens mange handlinger til gagn for landet samlet veide opp for NS-medlemskapet, og lot straff bortfalle i henhold til landssvikanordningens § 5. Statsadvokaten anket imidlertid dommen, og Høyesteretts kjæremålsutvalg besluttet 28. september at anken skulle henvises til Høyesterett. Statsadvokaten beordret ytterligere etterforskning i saken. Før saken kom opp for Høyesterett hadde imidlertid lensmannen søkt avskjed. Riksadvokaten ba 31. mai 1948 om statsadvokatens synspunkt. Statsadvokaten antok at anken burde trekkes tilbake, og at herredsrettens dom dermed ville bli endelig. Riksadvokaten trakk tilbake anken 14. juni 1948.

Lensmannen i Spydeberg

Mo/Lm4 ble født i 1898.²³⁹ Da tyskerne okkuperte landet hadde han vært lensmannsfullmektig i Rakkestad i åtte år. Etter en kort periode som betjent i Stapo i 1941, ble han lensmann i Spydeberg fra 1. september samme år. Han ble suspendert etter frigjøringen, og satt varetektsfengslet fra 10. mai til 12. september 1945. 10. desember foreslo landssvikavdelingen ved politikammeret at han ble satt under tiltale ved Moss herredsrett for å ha vært medlem av NS fra høsten 1940, og for å ha gitt flere økonomiske bidrag til NS-formål. I følge landssvikavdelingen hadde han søkt på stillingen som lensmann på tross av at han visste at den tidligere lensmannen var blitt fjernet på grunn av motstand mot partiet. Som lensmann førte hans iver i flere saker til at nordmenn ble arrestert på politisk grunnlag. En av de arresterte ble sendt til Tyskland, og ble der til kapitulasjonen. 11. mai 1946 ble lensmannen dømt i Eidsivating lagmannsrett. Han erkjente seg ikke skyldig. Retten fant det imidlertid bevist at han hadde visste at det hersket krigstilstand mellom Norge og Tyskland, og at han, ved å handle som han hadde gjort, hadde støttet fienden. Han ble funnet skyldig i alle tiltalepunkter. Straffen ble satt til tvangsarbeid i tre år og en måned, rettighetstap nr. 1 og 2, samt kr. 15 000,- i inndragning. Lensmannen begynte soningen 12. september 1946, og ble løslatt på prøve 26. juni 1948.

²³⁸ RA, LA, Moss politikammer: dom 372, dokument 57

²³⁹ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom 416

Lensmannen i Våler

Mo/Lm5 hadde vært lensmannsbetjent siden mai 1923.²⁴⁰ Han meldte seg inn i NS etter møtet i Fredrikstad, og begrunnet dette med de vanlige argumentene. Som NS-mann ble han utnevnt til å være kasserer, men nektet å fortsette i vervet i 1942. Da sluttet han også selv å betale kontingent. I følge lensmannen ble det sagt at det ”fra anset juristhold i Moss på det tidspunkt var frarådet politifolk å utmelde seg”²⁴¹. Politikonstabel Simensen, som samarbeidet aktivt med hjemmefronten, omtalte lensmann Mo/Lm5 i svært positive ordelag. 6. januar ble det utferdiget forelegg mot lensmannen for NS-medlemskapet. Han ble forelagt rettighetstap nr. 1 og 2 i ti år, og nr. 3 for alltid. Lensmannen nektet å vedta forelegget, og saken kom opp for Moss herredsrett 10. juni 1948. Aktors påstand var rettighetstap i henhold til forelegget. Retten fant det bevist at han talte mot innmelding på møtet i Fredrikstad, og godtok lensmannens forklaring om at det var for å verne om lokalbefolkningens interesser at han valgte å gå inn i partiet. Han måtte imidlertid skjønne at når en av bygdas fremste menn meldte seg inn NS kunne dette bli av så stor propagandamessig betydning ”at hensynet til landets tarv her måtte avgjort stå foran bygdas interesse”²⁴². Rettens flertall var av den oppfatning at lensmannens handlinger til gagn for landet, som til dels hadde medført stor personlig risiko, veide opp for NS-medlemskapet. Straff måtte derfor bortfalle i henhold til landssvikanordningens § 5, og lensmannen ble frifunnet. Statsadvokaten påanket dommen på grunn av uriktig bruk av § 5, men fikk ikke medhold i Høyesterett. 10. september 1949 ble lensmannen endelig frifunnet.

SAMMENFATNING

9. mai 1945 startet hjemmefrontens inntog i Moss.²⁴³ Politimester Thorstensen og tre politimenn ble satt i midlertidig arrest. Tre politimenn og to kontordamer som ikke var medlemmer av NS ble igjen på politikammeret sammen med den nyoppnevnte politimesteren Wilhelm Grundt. De resterende ble suspendert fra stillingene sine. Helmer Aslaksen ble oppnevnt som midlertidig politifullmektig, og han fikk ansvar for å bygge opp Landssvikavdelingen. Den hadde på det meste 35 ansatte, og etterforsket over 1500 saker.²⁴⁴

²⁴⁰ Framstillingen bygger på RA, LA, Moss politikammer: dom 549

²⁴¹ RA, LA, Moss politikammer: dom 549, dokument 9

²⁴² RA, LA, Moss politikammer: dom 549, dokument 31

²⁴³ Lindman, Knut og Erling Ree-Pedersen (red.) 1999, s. 430.f.

²⁴⁴ Lindman, Knut og Erling Ree-Pedersen (red.) 1999, s. 451.

Ved årsskiftet 1945/46 fratrådte Aslaksen, og Leif B. Røsholdt overtok landssvikavdelingen. Da var 630 saker ferdigbehandlet. 350 av disse hadde politimesteren sendt til statsadvokaten for uttalelse, og 137 saker ble returnert med tiltalebeslutning.²⁴⁵ Nils A. Liaaen, som hadde vært suspendert, kom tilbake i tjeneste, og bistod Grundt i ordinære politisaker. Ett år etter at landssvikavdelingen var opprettet, hadde 1544 saker blitt behandlet. I følge Moss Avis hadde få landssvikavdelinger vært like effektive.²⁴⁶

Det ble unnlat påtale mot kontorbetjenten og én av konstablene i 1945. Begge hadde drevet illegalt arbeid, men bare konstabelen hadde direkte tilknytning til hjemmefronten. Kontorbetjenten hadde stått som medlem fram til kapitulasjonen, men fikk bra skussmål av både landssvikavdelingen og representanter for hjemmefronten.

I 1946 ble den ene politifullmektigen forelagt bot. Han hadde blitt ansatt så sent som i 1944, og vært NS-medlem siden 1940, men til en viss grad deltatt i illegalt arbeid. Den andre politifullmektigen hadde blitt oppfordret av hjemmefronten til å opprettholde sitt medlemskap, og det ble unnlat påtale under henvisning til landssvikanordningens § 5. En av lensmennene, som hadde vist en viss interesse for NS den første tiden, men senere gjort mye godt for befolkningen, ble forelagt bot og rettighetstap. To av lensmennene fikk i 1946 sakene sine opp for behandling i retten. Den ene ble frifunnet i herredsretten, som anvendte landssvikanordningens § 5. Påtalemyndigheten anket, og saken ble henvist til Høyesterett, men lensmannen hadde sluttet før saken ble behandlet på nytt. Den andre ble i lagmannsretten dømt ti tre års tvangsarbeid, rettighetstap, bot og inndragning. Han hadde til tider utvist stor iver i tjenesten, og blant annet bidratt til at en nordmann ble arrestert og sendt til Tyskland.

I 1947 ble en politibetjent forelagt seks måneders frihetsstraff, samt rettighetstap. Han hadde vært til tider vært svært aktiv, blant annet hadde han på eget initiativ arrestert nordmenn for å ha båret nisselue, og for å ha revet ned tyske plakater. Landssvikavdelingen foreslo at det ble unnlat påtale mot en av lensmennene som ikke ble regnet for å være spesielt ivrig. Riksadvokaten var ikke enig. Lensmannen hadde innehatt verv, deltatt i ulovlige bevilgninger, samt skrevet et avisinnlegg som oppfordret til NS-medlemskap. Det ble utferdiget forelegg på frihetsstraff overensstemmende med tiden i varetekt, samt rettighetstap, bot og erstatning.

²⁴⁵ Lindman, Knut og Erling Ree-Pedersen (red.) 1999, s. 454.

²⁴⁶ Lindman, Knut og Erling Ree-Pedersen (red.) 1999, s. 455.

En av lensmennene nektet å vedta forelegg, og ble senere frifunnet i herredsretten, som på tross av at lensmannen hadde vært NS-medlem hele okkupasjonstiden anvendte landssvik-anordningens § 5. Påtalemyndigheten anket, men i 1948 ble lensmannen frifunnet også Høyesterett. Samme år ble en politikonstabel dømt i herredsretten til tvangsarbeid i halvannet år og rettighetstap. Han hadde vært temmelig ivrig NS-mann, og hadde både angiveri og politiske arrestasjoner på samvittigheten, da han snudde helt om og meldte seg ut i 1943.

I 1949 ble to politibetjenter frifunnet i lagmannsretten. Det hadde de også blitt i herredsretten, men ansettelsesrådet anket saken. I begge dommene ble det slått fast at betjentene hadde utført et svært risikofylt illegalt arbeid under okkupasjonen, og at de ikke hadde begått noen straffbare handlinger. De fire siste politisakene fikk sin avgjørelse først i 1951. Da hadde to konstabler og to betjenter blitt frikjent først i herredsrett og så i lagmannsrett, og begge dommene hadde blitt påanket av ansettelsesrådet. I følge Høyesterettsdommen stilte ikke sakene mot disse tjenestemennene seg noe annerledes enn hva tilfellet var for betjentene som to år tidligere hadde blitt frikjent i lagmannsretten.

DEL 2 - ANALYSE OG SAMMENFATNING AV EMPIRISK FORSKNING

SKJØNNMESSIGE VURDERINGER

I dette kapittelet vil først jeg ta for meg spørsmålet om hvordan nasjonal innsats ble vurdert opp mot NS-medlemskap og andre straffbare handlinger, og hvordan dette kunne føre til mildere straff, og i enkelte tilfeller til at straffen falt helt bort. Hovedspørsmålet var om det illegale arbeidet hadde vært mer omfattende enn det som ble ansett som det rent pliktmessige, og om det hadde medført noen personlig risiko for politimannen som hadde utført arbeidet. Dette var nemlig kriteriene for at straff kunne falle bort i henhold til landssvikanordningens § 5. Deretter vil jeg undersøke om det var forskjellige oppfatninger av hva som skulle regnes som skjerpende og formildende omstendigheter, og om dette gjorde seg gjeldende i domsavsigelsene. Kapittelets siste del vil være viet spørsmålet om hva slags betydning det fikk for skyldspørsmålet om straffbare handlinger var utført etter ordre.

Jeg vil se på hvilke vurderinger som ble foretatt både under etterforskningsprosessen og i rettssalene. Ble det foretatt vurderinger basert på et forutsigbart skjønn, eller var det helt

tilfeldig hva som ble regnet som aktivt og risikofylt illegalt arbeid og hvor tungt det skulle veie, hvilke forhold som skulle virke skjerpene og formildende, og om man skulle dømmes for handlinger utført etter ordre? Var vurderingene annerledes fra politidistrikt til politidistrikt, eller fra landsdel til landsdel?

HVORDAN BLE NASJONAL INNSATS VEID OPP MOT NS-MEDLEMSKAP OG ANDRE STRAFFBARE FORHOLD?

I det følgende vil jeg ta for meg alle sakene i undersøkelsen hvor illegal innstas av noe slag har blitt vurdert opp mot straffbare handlinger, og sammenligne dem med utgangspunkt i reaksjonsformene de ble møtt med. Først vil jeg se på sakene som endte med påtaleunntatelse, deretter sakene som endte med forelegg, og til slutt de som ble henholdsvis frikjent og dømt.

Påtaleunntatelse

To av tjenestemennene det ble unnlatt påtale mot hadde av ulike grunner aldri blitt medlemmer av NS. Fj/Lm3 hadde søkt om opptak, men trukket søknaden tilbake. I følge betjenten hans tok lensmannen aldri hensyn til seg selv i vanskelige situasjoner, men gjorde sitt ytterste for å villedde tyskerne. Blant annet lurte han tyskerne til å tro at en redningsskøyte som hadde dratt mot England var forlist. Om tyskerne var i ferd med å gjennomføre aksjoner i området, kom det varsel fra lensmannen. Sa/Pb2 hadde søkt om opptak, men fått avslag. Av gode gjerninger nevnte Sa/Pb2 at han hadde fortiet saker og spredt nyheter. Han hevdet selv å ikke ha deltatt aktivt i hjemmefrontens arbeid, fordi han på grunn av sin høye alder følte seg uskikket til det. Det er derfor oppsiktsvekkende at Riksadvokaten unnlot påtale med henvisning til landssvikanordningens § 5.

Felles for de fleste det ble unnlatt påtale mot, var at de ikke hadde gjort seg skyldig i annet enn papirmedlemskap i NS, og at de hadde meldt seg ut av partiet. Graden av risikofylt og aktiv nasjonal innsats varierte. Dette gjaldt blant annet syv av tjenestemennene ved Sarpsborg politikammer, som hadde meldt seg ut i 1941, og som alle ble godkjent til gjeninnsettelse av rikspolisjefen. Sa/Pb3 drev illegalt arbeid ved bilavdelingen, der han unndro en rekke biler fra rekvisisjon. Sa/Pb6 hevdet at han hadde deltatt i illegalt arbeid, men avhør av to hjemmefrontsmenn den 14. juni 1945 tyder på at Sa/Pb6 aldri var direkte knyttet til hjemmefronten. Den ene avhørte kunne ikke huske at han hadde fått noen hjelp av betydning fra Sa/Pb6. Den andre, som var områdesjef for hjemmefronten, hadde spurt Sa/Pb6 om han

ville delta i deres arbeid. Dette hadde Sa/Pb6 avslått, da han hadde kone og barn å ta hensyn til. Sa/Ok1 ble brukt av Magnus Johansen til å dele ut illegale skrifter og til å følge med hva som foregikk, men var for nervøs til å kunne brukes til større oppdrag. Sa/Ok2 hadde meldt seg inn i NS før kollegene, men meldte seg ut i allerede i mars 1941. Han hadde til dels utført nasjonal innsats med stor personlig risiko, og holdt blant annet ved en anledning tre ettersøkte lærere skjult i sitt hjem. Sa/Pk6 hadde deltatt i mange varslingsaksjoner. Magnus Johansen skrev i en erklæring til politimesteren at han ikke hadde samarbeidet direkte med Sa/Pk6, men gikk god for ham, og hevdet det var et alminnelig ønske om at han ble tatt inn igjen i tjeneste. Arbeidet til Sa/Pk9 hadde bestått av varsling av nordmenn som var i tyskernes søkelys, og han samarbeidet nært med politifullmektig Beck-Hansen. Blant annet stjal de to mobiliseringsplanen for politiet i hele distriktet, og leverte den til Milorg. Sa/Kb1 hadde "blitt betrodd viktig arbeid for civil organisasjon" og fikk påtaleunntatelse under henvisning til landssvikanordningens § 5.²⁴⁷

Ved Sogn politikammer hadde kontorbetjent So/Kb1 meldt seg ut av NS allerede i mars 1941, og bortsett fra NS medlemskapet var det ingenting å utsette på hans forhold under okkupasjonen. Tvert imot hadde han deltatt aktivt i det illegale arbeidet, ved blant annet å skrive ut falske reisetillatelse og varsle om kommende arrestasjoner. Innsatsen hadde nok ikke vært av den mest risikofylte sorten, men hadde delvis skjedd på eget initiativ, og en fremtredende Milorg-mann fra Sogn kunne fortelle at han hadde betrodd kontorbetjenten flere viktige oppgaver. Det ble unnlatt påtale mot kontorbetjenten, men han ble ikke godkjent av rikspolisjefen, og suspensjonen kunne derfor ikke oppheves. Dette er etter min mening et eksempel på en uforklarlig straffevariasjon. So/Kb1 hadde meldt seg ut av partiet før de fleste av kollegene fra Sarpsborg, og hans illegale aktivitet stod ikke noe tilbake for innsatsen til verken Sa/Pb6, Sa/Ok1, Sa/Pk6 eller Sa/Pk9. Kontorbetjenten ble ansatt under okkupasjonen, og ansettelsen var derfor ikke regnet som gyldig. Han hadde altså egentlig ikke krav på stillingen i utgangspunktet. Dette nevnte rikspolisjefen imidlertid ikke med ett ord i sin korrespondanse med landssvikavdelingen i Sogn, så det er lite sannsynlig at dette var årsaken til beslutningen.

To politikonstabler fra Sarpsborg hadde vært på ferie da kollegene meldte seg ut sommeren 1941. Da de returnerte hadde det kommet et skriv fra Politidepartementet, hvor det ble slått

²⁴⁷ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1877, unummerert dokument

fast at utmeldelse ville medføre suspensjon. Sa/Pk7 stod derfor som medlem til kapitulasjonen, mens Sa/Pk8 opprettholdt medlemskapet til slutten av 1942. Deres gode gjerninger hadde vært av svært passiv art, og begrenset seg til at de ikke anmeldte illegal virksomhet de kjente til. Ansettelsesrådet bestemte at de to skulle ilegges en ordensstraff på to års suspensjon uten lønn. I denne sammenhengen kan man si at det ble foretatt en rettfærdig skjønnsmessig vurdering, hvor man tok hensyn til at de to hadde vært på ferie, og til at skrevet fra Politidepartementet hadde kommet mens de var borte. Slik endte imidlertid begge opp med å bli behandlet mildere enn So/Kb1, som ikke fikk gjeninntre i stillingen på tross at han hadde meldt seg ut tidligere, og kunne vise til mer aktivt og risikofylt illegalt arbeide enn de to konstablene.

To politimenn fra Moss og to fra Sarpsborg stod oppført med langvarige NS-medlemskap, men hadde enten gått inn i partiet etter avtale med hjemmefronten, eller blitt anmodet om å opprettholde medlemskapet fra samme hold. Mo/Pk1 var med i Milorg. Arbeidet hans hadde blant annet bestått av varslinger av personer som skulle arresteres. Mo/Pf2 var også med i den organiserte motstandsbevegelsen. Han varslet personer som skulle arresteres, varslet om razziaer, utstedte falske grensesonepass, samt at han ga viktig informasjon til hjemmefronten. Begge ble bedt av hjemmefronten om å opprettholde sitt medlemskap, og gjorde dette fram til de måtte rømme til Sverige. En politikonstabel uttalte i avhør at da jødiske fru Ullmann skulle arresteres, hadde han ringt Mo/Po2 for å få utsatt arrestasjonen. Politifullmektigen ”stilte seg straks villig til å ordne det på beste måte, hvilket (så vidt jeg vet) var et meget avgjørende punkt i at fru Ullmann ikke ble arrestert”²⁴⁸. Begge to ble godkjent av rikspolisjefen til gjeninnsettelse. Sa/Pf1 var med i XU, han hentet og kjørte kuréer til grensen, utstedte falske pass til flyktninger, og fraktet flyktninger til grensen. Han hadde vært medlem av NS til 1943, da han måtte rømme til Sverige. Sa/Pb4 meldte seg inn i NS etter avtale med hjemmefronten. Hans illegale arbeid bestod av varslingskampanjer, transport av flyktninger over grensen til Sverige, samt sabotasje av etterforskning i politiske saker. NS-medlemskapet ble ikke ansett å være straffbart, og saken mot ham ble henlagt.

To politimenn skiller seg ut ved at de opprettholdt NS-medlemskapet til 1945, og basert på etterforskningsdokumentene ikke kan sies å ha utført noe spesielt aktivt eller risikofylt illegalt arbeid. Sa/Ob2 hadde opprettholdt NS-medlemskapet til mars 1945, og hans illegale arbeid

²⁴⁸ RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 416, dokument 11

begrenset seg til at han ga sønnen, som var motstandsmann, informasjon. Han står derfor etter min mening i en særstilling blant dem det ble unnlatt påtale mot. Rikspolitisjefen motsatte seg imidlertid gjeninnsettelse i korpset. Mo/Kb1 hadde opprettholdt medlemskapet til kapitulasjonen. Han hadde vært hjelpelig med opplysninger og utlån av dokumenter, men påberopte seg ikke noen direkte tilknytning til hjemmefronten. Både politimesteren, statsadvokaten og Riksadvokaten var likevel enig i at NS-medlemskapet ikke var straffbart. Rikspolitisjefen godkjente gjeninnsettelse. Denne avgjørelsen bidrar til inntrykket av at kontorbetjenten ved Sogn politikammer ble urettferdig behandlet. Sa/Lm5 var den eneste politimannen som ikke påberopte seg illegal innsats av noen sort, men som det likevel ble unnlatt påtale mot.

Forelegg

De tjenestemennene som, på tross av ulike typer nasjonal innsats, ble forelagt straff, hadde det felles at NS-medlemskapet deres var opprettholdt fram til kapitulasjonen. Ellers hadde ingen av dem alvorlige straffbare handlinger på samvittigheten.

De illegale handlingene lensmann So/Lm4 påberopte seg var for det meste av passiv art. Han kjente til ulovlige radioer, og hadde unnlatt å melde fra om dette. Ved en anledning hadde han spredt ordet om en mulig razzia etter ulovlige radioapparater. Han hadde heller ikke foretatt seg noe straffbart, bortsett fra medlemskapet, men ble forelagt rettighetstap nr. 1-3. At man ikke hadde full oversikt over anordningens bestemmelser blir her klart. Lensmannen ble ansatt først under okkupasjonen, og var derfor ikke innehaver av noen stilling som kunne fradømmes. Kun én annen sak ved Sogn politikammer ble avgjort med forelegg, og det var saken mot politimesteren. Han ble også forelagt rettighetstap. Riktignok hadde også han kjent til illegale forhold, og ved et par anledninger varslet folk som var i faresonen, men han hadde langt mer alvorlige straffbare forhold på samvittigheten enn So/Lm4. Selv om han på ingen måte hadde vært verken ivrig eller brutal, hadde han både gitt ordre om og deltatt i politiske arrestasjoner. Det virker derfor urimelig at de to skulle få lik straff. Av politimenn fra Østfold som vedtok forelegg er det mest naturlig å sammenligne So/Lm4 med Fr/Ok1, som etter alt å dømme også hadde vært et helt passivt NS-medlem, men som ikke hadde noen handlinger til gang for landet å vise til, heller ikke av passiv art. Straffen ble satt til bot, men overkonstabelen ble ikke idømt rettstap, slik So/Lm4 ble.

Sa/Lm6 ble i tillegg til NS-medlemskapet forelagt straff for å ha innehatt verv i partiet, og for å ha deltatt i ulovlige bevilgninger. Av gode gjerninger ble det brakt på bane at lensmannen grep inn og forhindret arrestasjon av en jøde ved navn Schuster, da to politimenn kom for å hente ham. Lensmannen ble forelagt ett års tvangsarbeid, samt rettighetstap. Her virker det som om bevilgningene har blitt sett på som svært alvorlige, og at lensmannens inngripen da Schuster skulle arresteres ikke har blitt lagt vekt på i noen særlig grad. Ved Sarpsborg politikammer ble nemlig politimenn som aktivt hadde støttet NS og tyskerne, og ikke hadde noen nasjonale handlinger å vise til, forelagt langt kortere frihetsstraff enn Sa/Lm6. Dette gjelder spesielt Sa/Ob1, som ved flere anledninger aktivt hadde bistått tyskerne ved politiske arrestasjoner. Frihetsstraffen ble kun satt til 70 dager. Sa/Pb1 hadde ikke deltatt i arrestasjoner, men sendte stadig klager på sine kolleger som ikke var medlemmer av NS. Straffen ble satt til 100 dagers tvangsarbeid, bot og rettighetstap. Ved Fredrikstad politikammer ble Fr/Ob1 forelagt 120 dagers frihetsstraff og rettighetstap. Også han hadde i følge forelegget utvist stor iver i sin bistand til fienden. Blant annet hadde han deltatt i arrestasjonen av lærerne. Fr/Ok2 må også betegnes som ivrig, og hadde blant annet deltatt i en Sipo-aksjon som var rettet mot norske motstandsfolk. Straffen ble for hans del satt til åtte måneders tvangsarbeid og rettighetstap. En politibetjent fra Moss kan også trekkes inn i denne sammenheng. Mo/Pb1 hadde blant annet utført politiske arrestasjoner på eget initiativ. Han ble forelagt seks måneders tvangsarbeid. For både Sa/Ob1, Sa/Pb1 og Fr/Ob1 medførte rettighetstapet tap av stillingene som politimenn, men Sa/Lm6 hadde ikke noen stilling som kunne fradømmes, siden ansettelsen under okkupasjonen ikke var gyldig. I sum er jeg av den oppfatning at Sa/Lm6 ble straffet for hardt i forhold til de fire nevnte politimennene, spesielt når en tar i betraktning at han sannsynligvis forhindret at Schuster endte opp i en tysk konsentrasjonsleir, og både Sa/Ob1, Fr/Ob1 og Mo/Pb1 hadde stått bak ulike tilfeller av ulovlig frihetsberøvelse.

En lignende lensmannssak ble etterforsket ved Moss politikammer. Mo/Lm2 hadde, som Sa/Lm6, deltatt i ulovlige bevilgninger. Han hadde i tillegg skrevet en artikkel kalt "Hvorfor N.S." i Moss Avis. På den annen side hadde han skrevet ut ulovlige reisetillatelser, anmodet folk om å ikke melde slektninger savnet, og unnlatt å rykke ut på ettersøkning etter jøder og andre politiske flyktninger. En av situasjonene lensmannen vektla spesielt, var da han motsatte seg ordren om ettersøkning av familien Ullmann fra Moss. I følge landssvikavdelingen var ikke disse handlingene forbundet med slikt initiativ og slik risiko at det kunne være snakk om å anvende landssvikanordningens § 5, men de var "av såpass stor vekt, at påtaleunntatelse

er det riktige, tross bevilgningene og artikkelen i Moss Avis”²⁴⁹. Riksadvokaten var imidlertid ikke enig i dette, og lensmannen ble forelagt seks måneders tvangsarbeid, samt bot og rettighetstap. For Mo/Lm2 medførte rettighetstapet at han mistet stillingen som lensmann. Frihetsstraffen ble imidlertid bare halvparten så lang som for Sa/Lm6.

Sa/Lb1 ble karakterisert av statsadvokaten som ”en der har ’båret kappen på begge skuldre’, etter at han etterhvert ble klar over, at hans opprinnelige NS-sympati var forhastet”²⁵⁰. I følge etterforskeren hadde han den siste tiden sabotert politiske saker etter beste evne. Han ble forelagt bot og begrenset rettighetstap. Denne saken har visse likhetstrekk med en lensmannsak ved Moss politikammer. Mo/Lm1 hadde skrevet ut reisetillatelse, og flere vitner uttalte at de hadde lensmannen å takke for at de ikke ble arrestert, men de fleste gode gjerningene hadde skjedd i krigens slutfase, og var for det meste av passiv art. Han hadde ikke utført noe straffbart, bortsett fra medlemskapet. Politimesteren i Moss foreslo påtaleunntatelse, men Riksadvokaten ba om at det ble utferdiget forelegg på begrenset rettighetstap. Mo/Pf1 hadde utført flere handlinger til gagn for landet, som etterforskeren hevdet til tider var forbundet med personlig risiko. Ankepunktet mot politifullmektigen var at han hadde søkt stillingen på et så sent tidspunkt. Han ble forelagt en bot, men ikke rettighetstap.

Dommer

Tre lensmenn fra Sogn politidistrikt ble dømt for landssvik i herredsrett; So/Lm1, So/Lm3 og So/Lm5. For So/Lm1 ble straffen satt til halvannet års tvangsarbeid og rettighetstap. Han hadde stått som NS-medlem til kapitulasjonen, og hadde foretatt tre politiske arrestasjoner etter ordre. De gode gjerningene han hadde utført la retten liten vekt på. Å ikke melde fra om ulovlige våpen og radioapparater var hans plikt. De han hadde hjulpet var dessuten som regel personer han hadde kjent personlig, i følge retten. I tillegg hadde de fleste av de gode gjerningene han påberopte seg funnet sted i krigens slutfase, noe som kunne tolkes som forsøk på å ”ro seg i land”. I denne saken har etter min mening lensmannens illegale handlinger blitt tillagt for liten vekt. På grunn av at hans opptreden i forbindelse med det ulovlige geværet var blitt kjent, tok personen med følgebrevet sjansen på å gi det til lensmannen. Han hadde heller ikke vist seg som noen ivrig NS-mann, og hadde uttrykt overfor flere av de han arresterte at de kunne rømme dersom de ønsket det. Sammenligner man denne saken med saken mot Sa/Lm4 virker dommen enda strengere. Sa/Lm4 hadde ved

²⁴⁹ RA, LA, Moss politikammer: dom 316, dokument 1

²⁵⁰ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1176, dokument 1

to anledninger foretatt politiske arrestasjoner som medførte at de arresterte ble sendt til Tyskland. Begge arrestasjonene hadde han utført på eget initiativ. Han hadde dessuten ingen handlinger til gagn for landet å vise til. Likevel ble han dømt til to års tvangsarbeid, altså kun et halvt år lengre frihetsstraff enn So/Lm1. Her har sannsynligvis lempningene spilt en rolle, det hadde gått over to år mellom de to domsavsigelsene. Mitt inntrykk er uansett at So/Lm1 ble urettferdig behandlet. Hans far, So/Lm2, som var en overbevist nazist, og samarbeidet nært med NS og tyskerne, ble dømt til tvangsarbeid i to og et halvt år, altså kun ett år mer enn sønnen. Også dette misforholdet kan imidlertid delvis forklares med lempningene i rettsoppgjøret.

En annen sak det er nærliggende å trekke inn i forbindelse med saken mot So/Lm1, er saken mot So/Lm5, som ble dømt til to års tvangsarbeid. Han hadde opprettholdt sitt NS-medlemskap til kapitulasjonen, og utvist til dels stor iver i sitt samarbeid med NS og tyskerne. Riktignok hadde han i følge sin betjent tilintetgjort to anmeldelser på bortgjemte biler, og ble truet av tyskerne fordi han saboterte slike saker. Dette ble imidlertid av ikke nevnt av retten som et straffnedsettende forhold. Denne saken ble avgjort ett år etter saken mot So/Lm1, så det er mulig at lempningene også her har spilt inn. Likevel er mitt helhetsinntrykk av de to lensmennes forhold under okkupasjonen var av svært ulik art, og at det derfor framstår som urimelig at straffene ble så like.

So/Lm3 hadde stått som medlem til kapitulasjonen. Han hadde nektet å vedta forelegg, og ble i retten dømt til 120 dagers tvangsarbeid og rettighetstap. I en forsvarstale for lensmann So/Lm3 som en rekke personer fra Årdal gikk sammen om å skrive ble det lagt vekt på at han ved en rekke anledninger hadde forsøkt å hjelpe befolkningen mot tyske overgrep. Han oppfordret folk til å utvise forsiktighet ved ulovlig radiolytting, og han kjente til at folk hadde våpen uten tillatelse, og at det sirkulerte illegale skriv. Et eksempel på hvordan han aktivt og med betydelig risiko beskyttet befolkningen, var da han hjalp en ung gutt som var ettersøkt av tyskerne med å komme seg ut av bygda. Det kanskje viktigste bidraget hans var nok likevel hans opptreden i kjølvannet av *Aktion Polarkreis*. Etter at han selv var blitt løslatt, gikk han umiddelbart i gang med å skjule illegale skriv og våpen fra hjemmene til de som ikke hadde blitt sluppet fri. Senere forsøkte han å få politikonstablene fra Årdal løslatt. I følge en av konstablene forsøkte dessuten lensmannen alltid å unngå NS-folk da det skulle ansettes nye konstabler. Sett bort fra at lensmannen hadde deltatt i ulovlige bevilgninger, var det ikke noe å utsette på hans forhold under okkupasjonen. Hans nasjonale innsats var etter min mening så

omfattende, og til dels risikofylt, at straffen virker urimelig hard. Det virker som om de ulovlige bevilgningene har veid tungt også i denne saken, som kan minne litt om sakene mot Sa/Lm6 og Mo/Lm2.

Ved Moss politikammer måtte man ta stilling til en noe spesiell sak. Politikonstabel Mo/Pk2 var i krigens første år svært aktiv i sitt samarbeid med tyskerne, og både arresterte og anmeldte nordmenn på eget initiativ. Han meldte seg imidlertid ut sommeren 1943, og arbeidet deretter illegalt under til dels stor risiko. Blant annet drev han transport av flyktninger. I herredsretten kom man fram til at tvangsarbeid i halvannet år var en passende straff.

For tre av lensmennene i Fredrikstad politidistrikt gikk sakene helt til Høyesterett. Allerede i herredrettsdommen ble det tatt stilling til landssvikanordningens § 5. For at en handling skulle kunne veie opp for den skade som var gjort ved innmeldelsen, måtte de tiltalte ha "vist initiativ, nidkjærhet eller handledyktighet utover den nøkne plikt og helst så at handlingen har medført en særlig oppofrelse eller risiko som er tegn på at tiltalte har villet rette for seg"²⁵¹. Retten fant at Fr/Lm3 ikke hadde utført noen slike handlinger. Falske grenseboerbevis og reisetillatelse var riktignok forbundet med en viss risiko, men han hadde i følge retten ikke utskrevet så mange slike at det kunne veie opp for medlemskapet. Det var også bekreftet at han stadig hadde gitt hjemmefronten opplysninger, og blant annet oppbevart våpen for hjemmefronten, men dette var ikke tilstrekkelig. For Fr/Lm1 var utskriving av falske reisetillatelse og grenseboerbevis, ett tilfelle av varsling, samt hjelpsomhet overfor folk som hadde ulovlige våpen eller radio, ikke tilstrekkelig for å veie opp for NS-medlemskapet. Fr/Lm2s arbeid med å sikre både flyktningruten og våpentransporten gjennom Borge og Torsnes ble imidlertid lagt stor vekt på. 15 ulike vitner kunne fortelle at hjemmefronten fikk tallrike reisebevis, og dessuten ble utstyrt med pass og stempler til bruk ved våpen- og flyktningstransport. Lensmannens sønn deltok på selve transportene, og lensmannen selv hadde i følge retten stilt sin hytte og båt til disposisjon til denne virksomheten. I dette tilfelle valgte retten å anvende § 5.

Fr/Lm3 og Fr/Lm1 anket dommene, mens frifinnelsen av Fr/Lm2 ble anket av påtalemyndigheten. I følge påtalemyndigheten veide ikke Fr/Lm2s handlinger opp for medlemskapet, og det hadde derfor ikke vært riktig å anvende landssvikanordningens § 5.

²⁵¹ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 57, unummerert dokument

Det faktum at medlemskapet hadde blitt opprettholdt til kapitulasjonen, samtidig som et av kriteriene for anvendelse av paragrafen var at medlemskapet kun hadde vart en kortere periode, ble ikke nevnt i anken. Også i høyesterettsdommen ble hovedspørsmålet hvorvidt § 5 kunne tas i bruk. Det ble konkludert med at det var lensmennenes plikt å ikke anmelde forhold de kjente til som var forbudt i følge okkupantenes lover. Det var også deres plikt å gjøre motstand mot tyske krav som stred mot folkeretten, for eksempel krav om gisselarrestasjoner. At lensmennene hadde tatt imot våpen og radioer etter at fristene for innlevering var utløpt, var ”fortjenstfullt, men ikke utslagsgivende”²⁵². Det samme gjaldt utskrivning av grenseboerbevis eller passersedler, samt varsling av folk som en hadde fått ordre om å arrestere. Felles for denne type handlinger var i følge retten at lensmennene i sin stilling var ”nærmest til å gjøre det”.²⁵³ Denne typen handlinger kunne også ha blitt diktert av tilfeldigheter, for eksempel et distrikts beliggenhet, befolkningens holdning, og i hvilken grad det hadde vært behov for lensmannens hjelp. Det som måtte til for at § 5 skulle kunne anvendes var initiativ og aktivitet utover det vanlige. Handlinger til gagn for landet som var blitt utført i krigens slutfase hadde dessuten mindre vekt enn handlinger som var utført i løpet av de første okkupasjonsårene.

Flertallet i Høyesterett var i det store og det hele enig med herredsrettens betraktninger. For Fr/Lm1s vedkommende hadde handlingene til gagn for landet vært av slik art at straff kunne bortfalle. Bevilgningene i herredstinget og bidraget til NS virket dessuten skjerpene. Fr/Lm3 stod etter flertallets mening i en bedre stilling. Han hadde stemt mot innmeldelse under forhåndsavstemningen, og hadde vært i direkte forbindelse med gruppesjefen for Milorg fra 1943. En erklæring fra gruppesjefen til Høyesterett kastet til en viss grad nytt lys over Fr/Lm3s nasjonale innsats. Flertallet kunne imidlertid ikke tillegge dette noen avgjørende betydning. Høyesterettsdommerne fant å måtte legge stor vekt på herredsrettens konklusjon om at Fr/Lm3 ikke hadde vist noen fast holdning under krigen. Straffen kunne ikke falle bort. Rettens flertall var ikke i stand til å se at Fr/Lm2s forhold fortonet seg særlig annerledes enn Fr/Lm3s. Fr/Lm2 hadde dessuten stemt for innmeldelse. Det var sønnen som hadde vært den aktive i motstandsarbeidet. Heller ikke for Fr/Lm2s del kunne straffen falle bort. Høyesterettsflertallet innskrenket dommen av Fr/Lm3 og Fr/Lm2 til rettighetstap nr. 3. Dommerne forstod at dette kunne virke strengt, men mente at det måtte bli slik ”utfra de strenge krav som i lovgivning og rettspraksis er stillet til tjenestemenn i offentlige

²⁵² RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 57, unummerert dokument

²⁵³ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 57, unummerert dokument

stillinger”²⁵⁴. Fr/Lm1 ble fradømt rettigheter, men hadde blitt lensmann først i august 1940, så det var derfor ikke nødvendig å fradømme ham stillingen.

En av høyesterettsdommerne var ikke enig i dommene mot Fr/Lm3 og Fr/Lm2. Fr/Lm2s medlemskap hadde i følge dommeren vært så passivt at det nærmest var å regne som proforma. Det var også slik medlemskapet hadde blitt oppfattet, både av NS og av gode nordmenn. Dommeren fant ikke grunn til å fravike herredsrettens beslutning om at lensmannens gode gjerninger veide opp for medlemskapet. Fr/Lm2 hadde full kjennskap til sønnenes virksomhet, og bidro dessuten med råd. I følge dommeren var det derfor ikke riktig å betrakte dette som utelukkende sønnens arbeid. Han var heller ikke i tvil om at Fr/Lm2 løp en betraktelig personlig risiko i sitt forhold til våpensmuglingen. Når det gjaldt Fr/Lm3, var omstendighetene rundt innmeldelsen og medlemskapets karakter nærmest identisk for Fr/Lm3 og Fr/Lm2, selv om Fr/Lm3 hadde stemt mot innmeldelse. Dommeren var heller ikke i stand til å se noen avgjørende forskjeller på de to lensmennes handlinger til gagn for landet, og stemte derfor for at både Fr/Lm3 og Fr/Lm2 ble frikjent. Han tilføyde til slutt at han ved å innta dette standpunktet ikke var i uoverensstemmelse med tidligere praksis i høyesterettsdommer mot NS-lensmenn. Sakene mot Fr/Lm1, Fr/Lm3 og Fr/Lm2 var ikke direkte sammenlignbare med de tidligere dommene, som dessuten til dels hadde blitt avgjort med sterk dissens.

Frifinnelser

Fj/Lm4 hadde ikke vært medlem av NS, men ble i herredsretten funnet skyldig i flere politiske arrestasjoner. Den ene av de arresterte døde senere i tysk fangenskap. Han hadde dessuten vært svært vennlig innstilt overfor tyskerne. I følge retten var det ikke annet å forvente enn at han unnlot å melde fra om forhold han kjente til som kunne voldt lokalbefolkningen stor skade, dersom tyskerne hadde fått kjennskap til dem. Likevel ble ikke frihetsstraffen lenger enn tre måneder. Dette skyldtes at rettighetstapet medførte tap av stillingen som lensmann. Lensmannen anket imidlertid dommen, og ble frifunnet.

Politibetjentene Mo/Pb2 og Mo/Pb3 ble frifunnet først i herredsrett og så i lagmannsrett. I lagmannsrettsdommen ble det på den ene siden lagt vekt på betjentenes langvarige medlemskap i NS. De hadde begge opprettholdt medlemskapet til kapitulasjonen. På den

²⁵⁴ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 57, unummerert dokument

andre siden ble det imidlertid fokusert på de spesielle omstendighetene rundt innmeldelsen, og på betjentenes motiver bak opprettholdelsen av medlemskapet. Ingen av dem hadde begått straffbare handlinger utover NS-medlemskapet. Det ble dessuten lagt stor vekt på det illegale arbeidet de to la ned under okkupasjonen, som i følge retten til tider hadde vært svært risikofyllt. Det illegale arbeidet gjaldt for Mo/Pb2 i første rekke arbeidet i det sivile luftvern, som han blant annet sørget for å holde fritt for nazistisk innflytelse. En rekke vitner forklarte at Mo/Pb2 også varslet om forestående arrestasjoner og razziaer. I tillegg uttalte mange fremstående hjemmefrontsmenn at de hadde hatt jevnlig kontakt med betjenten, og fått verdifulle opplysninger av ham. Også Mo/Pb3 hadde etter rettens mening etter beste evne forsøkt å ivareta sine landsmenns interesser. Han brant dokumenter han kom over på kammeret som kunne skade nordmenn, og han varslet dersom noen var i faresonen. I tillegg grep han ved flere anledninger inn overfor både hirden og tyskerne, og hindret slik flere overgrep og arrestasjoner.

Politibetjentene Mo/Pb4 og Mo/Pb5, og politikonstablene Mo/Pk3 og Mo/Pk4 ble alle frifunnet i Høyesterett, etter at ansettelsesrådet ved Moss politikammer hadde anket både herredsrettens og lagmannsrettens frifinnelsesdommer. Deres nasjonale innsats hadde bestått av varsling og sabotasje av tyske ordre, og hadde medført en viss risiko, men politimennene hadde aldri vært i direkte fare. I følge herredsrettsdommen oppfylte ikke politimennene de krav gjeldende rettspraksis stilte til illegalt arbeid for at dette skulle veie opp for et langvarig NS-medlemskap. I tillegg til den objektive vurderingen av en politimanns medlemskap, måtte man i følge retten også foreta en subjektiv vurdering. En viktig del av denne subjektive vurderingen var at man satt seg inn i forholdene de tiltalte handlet under. Retten fant at både frykten for å miste levebrødet, og ønske om å beskytte befolkningen, hadde gjort seg gjeldende for politimennene da de meldte seg inn. Selv om det ikke forelå noe direkte krav om innmeldelse antok retten at presset hadde følt sterkt. Tok man også i betraktning tilbakemeldingene fra Galtung og Liaaen, om at det var bedre om det var bedre at de ble værende i stillingene enn at ekte nazister overtok, var det ikke rimelig å stille de samme krav som ellers til den illegale innsats.

Mo/Lm3 ble frifunnet i herredsrett. Landssvikanordningens § 5 kunne etter rettens mening anvendes når tiltalte ”ikke har tatt aktiv del i den straffbare virksomhet og han senere har

innlagt sig fortjenester ved handling til gagn for landet”²⁵⁵. I følge retten hadde lensmannen hatt en viss sympati for NS den første tiden. Dette hadde i følge enkelte vitner kommet til uttrykk ved at han ved flere anledninger oppfordret andre til å melde seg inn. Retten var imidlertid av den oppfatning at lensmannens holdning i denne perioden ikke hadde ”antatt så bestemt karakter, at noe kan bygges herpå”²⁵⁶. Det manglet dessuten bevis. I de tilfellene hvor lensmannen hadde foretatt politiske arrestasjoner, hadde det vært etter ordre fra politimesteren. Forsvareren la stor vekt på lensmannens sabotasje av ordre, varsling av folk i faresonen og rapporter til tyskerne med uriktig innhold. Spesielt stor oppmerksomhet fikk lensmannens håndtering av situasjonen da han fikk ordre om å arrestere jøden Abosch. Han hadde både varslet ham og gitt han flere muligheter til å stikke av. Rettens oppfatning var at flere av handlingene lensmannen påberopte seg gikk utover det rent pliktmessige. Varslingen av folk som var i faresonen hadde i mange tilfeller medført en ikke ubetydelig risiko. Det samme gjaldt de mange feilaktige rapportene han skrev til tyske overordnede. Ved en anledning hadde han også nektet å arrestere to nordmenn. Ingen av disse handlingene kunne enkeltvis ha veid opp for medlemskapet i følge retten, men samlet vitnet de om at lensmannen hadde et ønske om å beskytte befolkningen. De fleste handlingene hadde lensmannen utført i krigens siste år, men retten oppfattet dem ikke som roing. Mange fremstående menn i bygda ga dessuten lensmannen de beste skyssmål. Dette spilte også inn da retten valgte å la straff bortfalle i henhold til landssvikanordningens § 5.

Aktor i saken skrev 14. august 1946 til statsadvokaten at han ikke hadde noe å utsette på dommens konstatering av fakta, men at han dersom man tok utgangspunkt i tidligere høyesterettsdommer ikke var sikker på den skjønnsmessige vurderingen av straffutmålingen: ”Da saken er et grensetilfelle er det spørsmål om den ikke burde prøves for Høyesterett”²⁵⁷. Statsadvokaten fant også bruken av § 5 tvilsom, og påanket dommen i påvente av Riksadvokatens standpunkt. 27. august samme år skrev Riksadvokaten til Høyesteretts kjæremålsutvalg at herredsrettsdommen mot lensmannen var vesentlig mildere enn den praksis Høyesterett hadde gitt uttrykk for i dommer mot andre lensmenn.

Mo/Lm5 ble også frifunnet i herredsrett. Rettens flertall fant det riktig å ta i bruk landssvikanordningens § 5, siden medlemskapet hadde vært helt passivt, og han hadde utført

²⁵⁵ RA, LA, Moss politikammer: dom 372, dokument 57

²⁵⁶ RA, LA, Moss politikammer: dom 372, dokument 57

²⁵⁷ RA, LA, Moss politikammer: dom 372, dokument 1c

flere handlinger til gagn for landet. Retten fant det bevist at lensmannen alltid hadde motsatt seg gisselarrestasjoner, og i mange tilfeller både varslet de som skulle arresteres, og tilbudt dem skjulested. Denne virksomheten hadde medført stor personlig risiko for lensmannen. Ved en anledning hadde han kjørt en ettersøkt nordmann til et slikt skjulested i sin bil. Han hadde ellers samarbeidet nært med hjemmefronten, og varslet når razziaer skulle gjennomføres. Ved en anledning varslet han de ettersøkte under selve razziaen, mens tyskerne gjennomførte en annen del av gården. Han ga politiet falske rapporter om at han hadde utført postsensur, og han underslo saksdokumenter som kunne skade gode nordmenn. Rettens mindretall, formannen, var enig i at lensmannen hadde gjort en god innsats for motstandsfronten, og at dette arbeidet hadde medført betydelig risiko. Mo/Lm5 måtte imidlertid ha forstått hva slags signaler han sendte ut til bygdefolket da han som lensmann meldte seg inn i NS. Hans handlinger til gagn for landet veide ikke opp for dette, i følge formannen.

Statsadvokat Amundrud besluttet å påanke dommen til Høyesterett på grunn av feilaktig straffeutmåling. Handlingene lensmannen hadde påberopt seg til gagn for landet var i følge statsadvokaten ikke tilstrekkelige til at landssvikanordningens § 5 kunne tas i bruk. De fleste handlingene var lensmannens plikt å utføre. At han hadde unnlatt å gjennomføre postsensur, unnlatt å arrestere gisler, og unnlatt å foreta seg noe som kunne skade motstandsbevegelsen, kunne ikke falle inn under § 5. Statsadvokaten viste dessuten til høyesterettsdommene mot Fr/Lm2 og Fr/Lm3, hvor disse ble fradømt stillingene som lensmenn, og omtalte dette som ”liknende saker”²⁵⁸. Høyesterettsadvokat Alf Borgen skrev til Høyesteretts kjæremålsutvalg at det syntes å være manglende samsvar mellom domspremissene og ankeerklæringen.

Statsadvokaten hadde gitt uttrykk for at lensmannens gode gjerninger utelukkende var av ”negativ art”, altså at de var passive.²⁵⁹ Dommen var i følge advokaten klar på at lensmannen i mange tilfeller hadde vært aktiv og tatt initiativ, og at dette hadde medført en betydelig personlig risiko. 10. september 1949 avsa Høyesterett kjennelse. Dommer Holmboe var av den oppfatning at flere av lensmannens handlinger falt utenfor rammen av hans naturlige virksomhetsområde. Dette gjaldt spesielt hjelpen han ga til ettersøkte personer, og varslingen på gården. Lensmannens bistand til hjemmefronten hadde vært betydelig allerede fra 1941. Dommeren var enig i at denne saken var et grensetilfelle, og at saken minnet mye om sakene mot Fr/Lm1, Fr/Lm2 og Fr/Lm3. Lensmann Mo/Lm5s personlige innsats for hjemmefronten og lokalbefolkningen hadde imidlertid vært mer omfattende. Holmboe stemte derfor for å

²⁵⁸ RA, LA, Moss politikammer: dom 549, dokument 34

²⁵⁹ RA, LA, Moss politikammer: dom 549, dokument 35

forkaste anken. Dommer Schelderup var enig med herredsrettens formann, men de tre andre dommerne samtykket med Holmboe.

HVA BLE REGNET SOM SKJERPENDE OG FORMILDENDE OMSTENDIGHETER?

I det følgende vil jeg først se på hva som ble regnet for skjerpene omstendigheter, og deretter på hva som hadde formildende effekt i straffutmålingene.

Skjerpene omstendigheter

I flere saker mot eldre landssviktiltalte ble deres modne alder, og i mange tilfeller høye utdannelse, brukt som argument for at de burde ha skjønt hva deres innmeldelse i NS og bistand til tyskerne innebar. Dette gjaldt først og fremst politimestre og lensmenn, men ble i enkelte tilfeller også trukket fram i saker mot andre politimenn. So/Lm2 hadde ”i moden alder og med særlige forutsetninger som offentlig tjenestemann og tidligere befalingsmann”²⁶⁰ aktivt støttet NS og tyskerne. Alderen virket skjerpene også for Sa/Pm1, som dessuten var utdannet jurist og ulønnet offiser. På tross av dette hadde han ”gjennom hele okkupasjonen konsekvent og etter evne støttet N.S. og tyskerne”²⁶¹. Sa/Lm1 og Fr/Pm1 var også menn i moden alder med god utdannelse. Sa/Lm1 var dessuten militær befalingsmann. I følge Fredrikstad byrett burde en mann med Fr/Pk4s utdannelse ha vært klar over rekkevidden av sine handlinger. Sa/Lm4, Sa/Pk2 og Sa/Pk3 hadde også vært menn av moden alder da de meldte seg inn i NS. Mo/Lm4 var bare ett år yngre enn Sa/Lm1, og 16 år eldre enn Fr/Pm 1, og skulle derfor kunne bli karakterisert som en mann av moden alder. Dette ble imidlertid ikke nevnt blant de skjerpene momentene i hans sak. Kanskje kom retten her til at lensmannen på tross av alderen ikke var en moden mann. I Mo/Lm4s tilfelle ble det nemlig i formildende retning lagt vekt på at ”en her har å gjøre med en svak karakter og at han ellers ikke i sine stillinger er påført noen ondartet opptreden under krigen”²⁶².

Frontinnsats på tysk side ble betraktet som et svært straffeskjerpene forhold. For So/Pk1s del ble det lagt stor vekt på at han hadde meldt seg til fronttjeneste. Han hadde imidlertid aldri dratt til fronten. Det hadde Sa/Ok3, Sa/Pk1, Sa/Pk12 og Fr/Ok3, og for deres vedkommende

²⁶⁰ RA, LA, Sogn politikammer: sak 65/45, dokument 75

²⁶¹ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1281, dokument 204

²⁶² RA, LA, Moss politikammer: dom 416, dokument 51

var fronttjenesten spesielt skjerpene. So/Pk1 har etter min mening blitt dømt uforholdsmessig strengt i forhold til frontkjemperne i Østfold. Han ble nemlig dømt til ti års tvangsarbeid, mens Sa/Pk1 og Sa/Ok3, som må betegnes som langt mer ivrige i sin bistand til NS og tyskerne, ble dømt til tvangsarbeid i henholdsvis fem og fem og et halvt år. De to ble riktignok pådømt ett år senere enn So/Pk1, men også Fr/Ok3, som fikk sin sak avgjort på et tidligere tidspunkt enn So/Pk1, ble dømt til tvangsarbeid i fem år.

Generelt kan man si at det talte i skjerpene retning dersom en hadde vært aktiv i sitt arbeid for NS eller Germanske SS Norge. For So/Pk1 ble medlemskapet i NS, hirden og *førerergarden* omtalt som skjerpene. For Sa/Pk1, Sa/Pk2 og Sa/Pk11s del ble det lagt vekt på at de var svært aktive som NS-medlemmer, og at de var med i Germanske SS Norge. Sa/Pk12 hadde vært svært aktiv i NS, selv om han ikke på noen måte hadde vært spesielt ivrig. Mo/Pk2 hadde vist en ganske betydelig iver i sitt arbeid for NS og tyskerne.

Dersom en i tillegg hadde samarbeidet med tysk politi og deltatt i arrestasjoner og andre aksjoner, virket dette ekstra skjerpene. For So/Pk1 slo spesielt hans tjeneste for det tyske politi ut i skjerpene retning. Flere anmeldelser og deltakelse i en razzia nevnes som graverende for Sa/Pk1. Også for Sa/Pk2 var deltakelsen i razziaen graverende. For Sa/Pk3 hadde anmeldelsen av politifullmektigen vært svært alvorlig. Sa/Pk11 hadde ivrig deltatt i arrestasjoner og andre tyskledete aksjoner. Sa/Lm1 utviste generelt en sterk lojalitet overfor de tyske myndighetene. Blant de mange arrestasjonene han deltok i, var Løvstad-saken spesielt graverende. I følge retten måtte lensmannen ha vært klar over at Løvstad kom til å bli skutt. Det mest skjerpene forhold i saken mot Sa/Lm3 var arrestasjonen av Mathisen, hvor han ”ikke våget sitt eget skind på den måte en kunne ha forlangt av ham”²⁶³. Dette ble han imidlertid senere frikjent for. Arrestasjonene veide tungt i skjerpene retning for Sa/Lm4, fordi det i følge herredsretten ikke hadde foreligget noen form for tvangssituasjon. I sakene mot Sa/Pm1 og Sa/Ok3 la lagmannsretten i skjerpene retning vekt på at det forelå en lang rekke alvorlige, straffbare handlinger. Fr/Pm1 hadde erklært seg villig til å fungere som fylkesgruppeleder for NS, i sivil og på eget initiativ arrestert en mann og oppgitt at han hadde sunget Kongesangen, jobbet med alarmkalenderen i Fredrikstad, samt kjøpt konfiskert gods som han visste stammet fra flyktningebo.

²⁶³ RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 129/45, dokument 40

Også tidspunktet for når de tiltalte hadde søkt stilling i etaten, og tidspunktet for søknad om NS-medlemskap, kunne spille inn. Ved Sogn politikammer la lagmannsretten i skjerpene retning vekt på at So/Pk1 søkte seg inn i etaten så sent som i 1943. Mo/Lm4 søkte på stillingen som lensmann på tross av at han visste at den tidligere lensmannen var blitt fjernet av politiske årsaker. I saken mot Sa/Lm3 la retten vekt på den sene innmeldelsen i NS, og dessuten på de egoistiske motivene for hans innmeldelse i NS og Germanske SS Norge.

Kun i to saker, som begge ble behandlet ved Fredrikstad politikammer, ble det nevnt som et straffeskjerpene moment at de tiltalte opprettholdt NS-medlemskapet fram til kapitulasjonen. Dette kan virke som en lite rimelig vurdering. Langvarig NS-medlemskap jo var noe de aller fleste politimenn som ble dømt for landssvik hadde felles, og slett ikke var noe som bare gjaldt Fr/Pm1 og Fr/Pb1.

Formildende omstendigheter

På samme måte som moden alder og høy utdannelse virket skjerpene i mange saker, kunne ung alder og miljøpåvirkning virke i formildende retning. Dette var tilfelle for Sa/Pk1, som bare hadde vært 17 år da han meldte seg inn i NSUF, og for Sa/Lm2, som kun hadde vært 23 år da han søkte lensmannsstillingen. Sa/Ok3 hadde vært svært ung da han dro til Tyskland. Det ble i tillegg lagt vekt på påvirkningen av faren, som også hadde vært NS-mann. I følge retten skyldtes iveren Mo/Pk2 hadde vist i stor grad ”hans ungdom og manglende livserfaring parret med en utpreget hang til å vise seg som en person med stor myndighet overfor sine sambygdinger”²⁶⁴. Hans unge alder, samt påvirkningen fra lensmannen, virket altså formildende. Også for Fr/Pk3 ble det i formildende retning tatt hensyn til farens innflytelse. Når det gjaldt So/Lm1, la retten vekt på at han hadde blitt utsatt for miljøpåvirkning av begge foreldrene og to søsken, som alle var NS-medlemmer.

I følge lagmannsretten fantes det ikke formildende omstendigheter i saken mot So/Pk1, selv om han bare var ett år eldre enn Sa/Lm2, og to år eldre enn Mo/Pk2. So/Pk1 ble, som tidligere nevnt, dømt til ti års tvangsarbeid, mens en rekke politikonstabler fra Østfold med lignende saker, som til dels hadde gjort seg skyldig i mer graverende straffbare forhold, alle ble dømt til tvangsarbeid i rundt fem år. I april 1948 uttalte imidlertid lensmannen i Kyrkjebø seg om saken. I følge lensmannen var det en alminnelig oppfatning i Høyanger at So/Pk1 hadde blitt

²⁶⁴ RA, LA, Moss politikammer: dom 542, dokument 54

dømt uforholdsmessig strengt. Han hadde vært en forholdsvis ung mann da han meldte seg inn i NS, og var sannsynligvis under sterk påvirkning av foreldrene og onkelen, som alle var medlemmer av partiet. Lensmannen hevdet at han ikke kjente til noen aggressiv oppførsel av So/Pk1 i perioden han var konstabel i Høyanger, og trodde ”ikke det var noen her på stedet som ville reagere om domfeldte nå ble benådet eller løslatt på prøve etter at han nå har vært fengslet eller anbragt i tvangsarbeide i snart 3 år”²⁶⁵. Statsadvokaten uttalte 19. april samme år at dersom saken hadde kommet opp på det daværende tidspunkt, ville So/Pk1 sannsynligvis blitt dømt til fem års tvangsarbeid og rettighetstap. Innvilgede benådningssøknader førte i mange tilfeller til at straffevariasjonene som lempningene hadde medført delvis ble jevnet ut. Statsadvokaten ga imidlertid ikke inntrykk av at han syntes den opprinnelige frihetsstraffen på ti år her var for streng. At han uttalte at So/Pk1, dersom dommen hadde falt i april 1948, ville endt opp med fem års tvangsarbeid, kan tyde på at politimenn som hadde meldt seg til fronttjeneste ble dømt strengere på Vestlandet enn på Østlandet. Eventuelt kan man tolke variasjonen som et resultat av at ung alder og miljøpåvirkning ikke veide like tungt i formildende retning på Vestlandet som det gjorde på Østlandet. En siste mulighet kan være at den strenge dommen rett og slett var en tilfeldighet, men etter min mening tyder ikke statsadvokatens uttalelse på det.

Samtidig som moden alder kunne virke i skjerpene retning, kunne eldre politimenn bli behandlet mildere på grunn av sin alder. So/Lm2 ble bedømt strengere fordi han var en mann av moden alder, men paradoksalt nok virket det samtidig formildende at han var ”68 år og at det således vil falle ham tungt å utholde en lengere frihetsstraff”²⁶⁶. Det samme gjaldt Sa/Lm4, som ble født i 1889. Pussig nok virket også Fr/Lm3s alder formildende i følge retten. Han var født i 1896, og ville derfor ha vanskeligheter med å få en annen jobb. Det ble ikke nevnt som et skjerpene moment i dommen at han var av moden alder. I tillegg var han neppe den eneste lensmannen i undersøkelsen som ville få problemer med å få seg en ny jobb. For Fr/Lm1, som var ti år eldre enn Fr/Lm3, og ble dømt i den samme rettssaken, ble dette ikke nevnt som en formildende omstendighet. På dette området virker det etter min mening som om tilfeldigheter har spilt inn.

Dersom en politimann kunne sies å være en ”svak karakter” eller mindre intelligent, kunne dette også bli tatt i betraktning i formildende retning. For So/Lm5s vedkommende la retten

²⁶⁵ RA, LA, Sogn politikammer: sak 176/45, dokument 1a

²⁶⁶ RA, LA, Sogn politikammer: sak 65/45, dokument 75

vekt på at lensmannen syntes å være en ”svak karakter”²⁶⁷, som lett lot seg lede av sine overordnede. Det var i følge retten ”ubetenksomhet og misforstått lojalitet overfor sine oppdragsgivere”²⁶⁸ som fikk So/Lm5 til å handle slik han gjorde, og ikke ondsinnethet. Sa/Lm4 ble beskrevet som ”en svak karakter som har sett på sitt eget beste men som innen disse grenser har vist seg velvillig og hjelpsom mot folk flest”²⁶⁹. I saken mot Sa/Pk11 tok herredsretten i betraktning ”at tiltalte ikke synes å være utrustet over det rent almindelige”²⁷⁰. For Fr/Pk3 virket det i formildende retning at han ”så vidt forstås ikke ligger på noe særlig høyt intelligensnivå”²⁷¹.

Motivene bak de straffbare handlingene kunne også bli tillagt formildende effekt. Det ble i retten lagt vekt på at politimester Sa/Pm1 ikke kunne antas å ha søkt personlig vinning ved å opptre som han gjorde, men at han hadde handlet ut fra idealistiske motiver. Han var ingen ondsinnet person, i følge retten. Fr/Pk4 hevdet at det var sympati for Finland som var motivet bak fronttjenesten. Retten fant dette formildende, og slo fast at han ikke hadde ”handlet av urene motiver”²⁷².

For enkelte hadde det formildende effekt at de var tidligere ustraffet. Dette gjaldt So/Lm1, Sa/Pk2, Sa/Lm1, Sa/Lm2 og Fr/Pm1. Det er naturlig å tro at de aller fleste politimenn var tidligere ustraffet, og det kan derfor virke tilfeldig at det for de nevnte politimennenes vedkommende skulle fokuseres på at de ikke hadde noen anmerkninger på rullebladet. Videre virket krigsinnsats på Norges side i 1940 formildende for Sa/Pk2, Sa/Pk3 og Fr/Ok3, mens krigsinnsatsen til So/Lm1 ikke ble nevnt som et formildende moment.

Det kunne også bli lagt vekt på om man hadde meldt seg ut av NS. Retten fant det særlig formildende at Mo/Pk2 meldte seg ut av partiet i 1943, siden han på dette tidspunktet visste at utmeldelse ville medføre oppsigelse, og hadde grunn til å mistenke verre represalier. So/Lm3 hadde ved flere anledninger forsøkt å komme seg ut av partiet, og sa opp stillingen som lensmann. Han ble stående som registrert medlem fram til frigjøringen, på tross av at han ble arrestert av tyskerne. Forsøkene på å komme seg ut virket likevel i formildende retning.

²⁶⁷ RA, LA, Sogn politikammer: sak 243/45, dokument 49

²⁶⁸ RA, LA, Sogn politikammer: sak 243/45, dokument 49

²⁶⁹ RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 327/45, dokument 40

²⁷⁰ RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 142/45, dokument 68

²⁷¹ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 218, dokument 26

²⁷² RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 868, dokument 2

At det som formildende omstendigheter for en rekke politimenn ble anført såkalte passive nasjonale handlinger kan virke som et paradoks. I en rekke domsavsigelser der nasjonal innsats ble veid opp mot NS-medlemskap ble jo denne typen handlinger avskrevet som politimennenes plikt. Disse handlingene skulle dermed ikke kunne tale til deres fordel i nevneverdig grad, siden det krevdes aktiv innsats med personlig risiko. Likevel ble det i dommene mot So/Lm1 og So/Lm3 anført som formildende at de hadde vært helt passive som NS-menn. Retten tok også hensyn til at So/Lm3 hadde kjent til flere tilfeller av illegal virksomhet uten å foreta seg noe. Sa/Pk3 hadde vært med i det illegale arbeid i Sarpsborg før han meldte seg inn i NS og begynte i politiet. I landssviksaken mot ham virket formildende at han ikke som politimann hadde angitt noen av sine tidligere hjemmefrontskamerater. I følge retten tydet ingenting på at Sa/Pk12 hadde latt NS-medlemskapet påvirke politiarbeidet i noen vesentlig grad. I forhold til hvor omfattende flyktingtrafikken var i Skjeberg-distriktet, fant retten at Sa/Lm1 ikke kunne regnes som spesielt aggressiv på dette området. Han hadde heller ikke foretatt mange gisselarrestasjoner, og måtte betegnes som et passivt partimedlem. Fr/Pm1 forskjellsbehandlet i følge retten ikke NS-medlemmer og politimenn som ikke hadde meldt seg inn. Han agiterte heller ikke for innmeldelse. I tillegg forsøkte han å unngå gisselarrestasjoner, og unnlot å straffeforfølge nordmenn som ikke møtte til borgervakt. Fr/Ok3 deltok ikke i politiske arrestasjoner eller annen straffbar virksomhet. At han kjente til flere tilfeller av illegal virksomhet på politikammeret uten å melde fra til tyskerne, virket også i formildende retning. Saken mot Fr/Pk1 og Fr/Pk2 ble anket til lagmannsrett. I motsetning til i byrettsdommen, hvor det ikke ble anført noe spesielt verken i skjerpene eller formildende retning, ble det nå i formildende retning fokusert på at begge hadde vært passive medlemmer av NS, med unntak av Fr/Pk1s medlemskap i hirden. De to hadde heller ikke tatt ”politiske hensyn i tjenestehandlinger til tross for at de hadde god anledning til det”²⁷³.

Også en del aktive nasjonale handlinger ble trukket frem i formildende retning. So/Lm3 hadde ved flere anledninger dekket over illegal virksomhet. Dette var i følge retten forbundet med atskillig risiko. Det ble også lagt stor vekt på at han ble arrestert av tyskerne på grunn av sine klager over tyskernes metoder i straffekolonnene. Sa/Pk3s deltakelse i illegalt arbeid talte i formildende retning. Sa/Lm2 hadde regelrett sabotert en god del plikter han hadde både som lensmann og partimann. Dette førte til flere klager både fra partiet og fra Germanske SS Norge. Det ble lagt vekt på at Sa/Lm3 hadde vært svært hjelpsom overfor befolkningen og

²⁷³ RA, LA, Fredrikstad politikammer: sak 147, dokument 8

hjemmefronten, med varslingsaksjoner og spredning av nyheter. I flere tilfeller hadde hjelpsomheten i følge retten medført stor personlig risiko. At disse handlingene ble trukket fram som formildende omstendigheter kan virke noe tilfeldig. Forholdet mellom straffbare og nasjonale handlinger var jo hovedspørsmålet i de mange sakene hvor anvendelse av landssvikanordningens § 5 ble vurdert, og mange hadde utført en rekke nasjonale handlinger uten at dette ble nevnt som formildende. Dette kan imidlertid forklares med at det rett og slett har vært ulike måter å formulere domsavsigelsene på, og trenger ikke ha hatt noen betydning for straffutmålingen.

En rekke omstendigheter ble kun nevnt som formildende for én eller to politimenns vedkommende, selv om det er åpenbart at dette var omstendigheter som hadde gjort seg gjeldende for mange. For både Sa/Lm2 og Sa/Lm4 ble det lagt stor vekt på at det hadde tatt så lang tid før saken kom opp for retten. Når det gjaldt Fr/Lm3 pekte man i herredsrettsdommen på at han var en tjenestevillig mann, og at han hadde hjulpet folk når han hadde hatt mulighet til det. Hans lange tjenestetid, det faktum at han hadde sittet ti dager varetektsfengslet, og hans forsørgelsesbyrde bidro også. Også for Fr/Lm1 virket det i formildende retning at lensmannen hadde vært tjenestevillig, samt at han hadde sittet ti dager i varetekt. Sa/Lm1 ble omtalt som en dyktig lensmann, sett bort fra hans politiske innstilling og handlingene denne medførte. For Sa/Ok3s del fokuserte retten på at han i all hovedsak hadde handlet etter ordre. Ingen av disse momentene kan vel sies å ha vært noe unikt for disse politimennene.

I HVILKEN GRAD FIKK DET BETYDNING FOR SKYLDSPØRSMÅLET OM DE STRAFFBARE HANDLINGENE VAR UTFØRT ETTER ORDRE?

Jeg vil i det følgende ta for meg noen saker hvor straffbare handlinger ble utført etter ordre, og undersøke om det i disse tilfellene ble foretatt vurderinger basert på et forutsigbart skjønn, eller om det var tilfeldig om dette fikk betydning for skyldspørsmålet.

Ved Sogn politikammer beskrev politimester Dahlin arrestasjonen av So/Pb1 som det mest graverende punktet i tiltalen mot So/Lm1. I tillegg var flere andre tilfeller av politiske arrestasjoner inkludert i tiltalen. Felles for alle disse var at de hadde blitt utført etter ordre. 6. februar 1945 arresterte han So/Pb1 etter ordre fra Sipo. 10. februar arresterte han en annen nordmann. Ordren kom denne gangen fra Sipo gjennom politimesteren. I det tredje tilfellet assisterte han politimesteren under nok en arrestasjon. I denne saken framstår det for det

første som urimelig at lensmannen ble funnet skyldig i en arrestasjon hvor han kun assisterte politimesteren, mens politimesteren ikke en gang ble tiltalt for arrestasjonen. Det var også politimesteren som hadde gitt ham ordre om å utføre den ene av de to andre arrestasjonene. For det andre ble verken politimenn i Østfold eller i Sogn og Fjordane som regel dømt for arrestasjoner utført etter ordre. So/Lm2 ble frikjent for å ha vist tyskerne veien til to personer som skulle arresteres, da han i følge retten hadde gjort dette i egenskap av å være lensmann. Fj/Lm4 ble i herredsrett dømt for å ha utført tre politiske arrestasjoner, og den ene av de arresterte døde senere i tysk fangenskap. Han ble imidlertid frikjent da ankesaken kom opp for lagmannsrett. To arrestasjoner som Mo/Lm2 hadde deltatt i ble antatt å ha vært utført etter ordre, og ble derfor ikke regnet som straffbare.

Her har etter min mening rommet for skjønnsmessige vurdering ført til urimelige og uforutsigbare straffevariasjoner, og dermed til en altfor streng dom mot So/Lm1. Selv om noen vurdering av arrestasjonenes karakter ikke har funnet sted i Mo/Lm2s tilfelle, er den eneste forklaringen på denne variasjonen som kunne fått den til å framstå som rimelig at det forelå spesielle omstendigheter rundt arrestasjonene So/Lm1 utførte som gjorde disse ekstra graverende. Noen slike omstendigheter er jeg ikke i stand til å se. Retten hevdet at det ikke kunne være noen tvil om at So/Lm1 visste at han i strid med norsk lov berøvet disse nordmennene friheten. Dette stemmer nok også, lensmannen hadde beklaget to av arrestasjonene. I følge den ene arresterte hadde han imidlertid uttalt ”at jeg bare kunne slå ham ned og ’stikke av’, men for at han skulle bli ’dekket’ måtte han ha et merke etter at jeg hadde slått ham ned”²⁷⁴. Dette tilbudet ble avslått av den arresterte av hensyn til mulige sanksjoner rettet mot hans familie. Ved arrestasjonen lensmannen foretok sammen med politimesteren var det etter min mening politimesterens ansvar å la den arresterte få muligheten til å stikke av. Da gjenstår arrestasjonen av So/Pb1, som jeg skal komme tilbake til.

SAMMENFATNING

I gjennomgangen av sakene i undersøkelsen har det vist seg at det til dels var full forvirring rundt hva landssvikanordningens § 5 egentlig innebar. Usikkerheten knyttet seg til spørsmål om hva som skulle kvalifisere som aktiv innsats utenom det rent pliktmessige, og hva som

²⁷⁴ RA, LA, Sogn politikammer: sak 17/45, dokument 12 c

skulle betraktes som en politimanns plikt. Hvilke handlinger som var forbundet med personlig risiko var også et skjønsspørsmål.

Høyesterettssaken fra november 1947 hvor de to lensmennene fra Fredrikstad politidistrikt ble fradømt sine stillinger, ble avgjort med dissens. Stridsspørsmålet her var om § 5 kunne komme til anvendelse. Så sent som i juni 1948 påanket statsadvokat Amunrud herredsrettsdommen hvor Mo/Lm5 ble frifunnet, på grunn av uriktig bruk av § 5, men fikk ikke medhold i Høyesterett. I frifinnelsesdommen mot de fire politimennene i Moss, hevdet herredsretten at det ville kunne "føre til de største urimeligheter om man inntok det formalistiske standpunkt at ethvert medlemskap i N.S.", dersom det ikke ble oppveid av et betydelig og risikofylt illegalt arbeid, var "ensbetydende med det å være uverdigg til å fortsette i en politistilling"²⁷⁵. Man måtte ta hensyn til det generelle rettferdighetskrav, hevdet retten. Riktignok var dette så sent som høsten 1949, så lempningene hadde nok gjort seg gjeldende, men her argumenterte jo herredsretten nærmest for at bestemmelsene om nasjonal innsats i landssvikanordningen var urettferdige.

Når det så sent som i 1948 og 1949 fortsatt ikke var etablert noen konsensus rundt anvendelsen av en så viktig paragraf, er det naturlig å anta at det i rettsoppgjørets første tre år hadde vært rom for mange ulike tolkninger, og dermed også ulik anvendelse av paragrafen. Etter min mening virker det som om det ofte var helt tilfeldig hva som ble regnet som aktivt og risikofylt illegalt arbeid, og hvor tungt det skulle veie.

Etter gjennomgangen av alle sakene i undersøkelsen hvor de tiltalte har blitt dømt og det har blitt foretatt en vurdering i skjerpene og formildende retning, har det blitt klart at svært ulike oppfatninger om hva som skulle regnes som skjerpene eller formildende omstendigheter kommer til uttrykk i de forskjellige domsavsigelsene. Et forhold kunne virke formildende i én dom, uten å bli nevnt i en annen, selv om det utvilsomt hadde gjort seg gjeldende i begge sakene. Dette trenger imidlertid ikke å ha vært ensbetydende med at alt har vært helt tilfeldig, og at straffeutmålingene var urettferdige. Et forhold som ble presisert som formildende i én domsavsigelse, kan i en annen sak ha blitt regnet som en selvfølge, og dermed ikke eksplisitt blitt nevnt i dommen.

²⁷⁵ RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 518, første omslag, dokument 11

Akkurat hvor tungt i formildende eller skjerpene retning de ulike forholdene har veid i de forskjellige sakene er vanskelig å si med sikkerhet. Det var ikke angitt noen faste strafferabatter for de enkelte formildende omstendighetene, og på samme måte var det ikke presisert hvor mye strengere straffene skulle bli dersom en eller flere av de ulike skjerpene momentene var til stede. Derfor blir det vanskelig å slå fast hva slags betydning dette, som kan se ut som et svært uforutsigbart aspekt ved rettsoppgjøret, fikk i praksis.

Mye kan imidlertid tyde på at det fikk stor betydning i enkelte tilfeller. Et eksempel på dette er behandlingen av saken mot So/Pk1 sett i forhold til behandlingen av lignende saker i Østfold. Om den store straffevariasjonen her skyldtes ulik forståelse for hva som skulle virke formildende og skjerpene, eller om den rett og slett må betraktes som et resultat av tilfeldigheter, er ikke lett å si sikkert. Det virker imidlertid svært sannsynlig at forhold som ble regnet som formildende omstendigheter i lignende saker i Østfold ikke hadde samme effekt for So/Pk1. Han ble dømt til dobbelt så lang frihetsstraff som politimennene det var nærliggende å sammenligne ham med. Ti års tvangsarbeid er den strengeste frihetsstraffen som ble avsagt blant alle landssviksakene i denne undersøkelsen, inkludert alle sakene mot politimestere og lensmenn.

Heller ikke når det gjaldt spørsmålet om hvorvidt handlinger utført etter ordre skulle regnes som straffbare fantes det klare retningslinjer å forholde seg til. Denne problemstillingen har ikke blitt diskutert i noen av sakene i undersøkelsen, til tross for at det kunne være av avgjørende betydning for utfallet av en sak hvordan dette ble vurdert. Resultatet var at de tiltalte også på dette området var prisgitt beslutningstakernes skjønn.

PERSONLIGE MOTIVER

Et aspekt ved rettsoppgjøret som hittil ikke har blitt behandlet i forskningslitteraturen i noen særlig grad, er spørsmålet om hvorvidt ulike personlige motiver kan ha hatt innvirkning på utfallet av enkelte saker. I den følgende oversikten har jeg inkludert flere saker hvor det etter min ser ut til at personlige motiver kan ha hatt betydning. Kan man si sikkert om dette stemmer? Fikk slike motiver mer å si for utfallet av landssviksakene i enkelte deler av landet? Jeg har delt motivene inn i to kategorier; nemlig hevnløst og ønsker om å beskytte kolleger.

I HVILKEN GRAD KUNNE HEVNLYST PREGGE LANDSSVIKSAKENE?

Ved Sogn politikammer slo Dahlin fast at So/Pb1 ville bli ført som vitne i saken mot So/Lm1, og at det var unødvendig å innkalle andre vitner. So/Lm1 hevdet at han hadde forsøkt å slippe å gjennomføre arrestasjonen, men at en norsk SS-mann hadde gitt han en direkte ordre. En av de andre arresterte kunne fortelle at So/Lm1 hadde beklaget seg, og sagt at dersom han ville rømme, så skulle han få anledning til det. So/Pb1 hevdet å aldri ha fått et slikt tilbud, selv ikke da lensmannen fulgte han hjem for å hente noen personlige eiendeler. So/Pb1 overveide da sterkt å ta livet av lensmannen og rømme, men vurderte det slik at andre nordmenn da ville ha blitt straffet. ”Jeg fant det derfor riktig å ofre min egen frihet og kanskje også mitt liv”²⁷⁶, hevdet han i en rapport til politimesteren. Samtidig trøstet han seg med vissheten om at lensmannen ville bli skutt dersom han selv mistet livet i tysk fangenskap. I følge So/Pb1 handlet lensmannen ”stikk i mot Heimefrontens parole om ikke under noen omstendigheter å bistå fienden med arrestasjoner av gode nordmenn”²⁷⁷. Denne parolen ble gjentatt til stadighet i Londonradioen og i illegale aviser høsten 1944 og vinteren 1944/45, og i følge So/Pb1 var den ”i særdeleshet rettet som en uttrykkelig advarsel til lensmennene, og det var sagt tydelig fra at lensmenn som foretok slike arrestasjoner som i dette tilfelle selv satte sitt liv på spill”²⁷⁸.

I følge So/Pb1 var det bare én formildende omstendighet i forbindelse med lensmannens opptreden. Dette var den tidligere omtalte episoden med det ulovlige geværet, som ble byttet ut med et defekt våpen. Dette hadde So/Pb1 førstehånds kjennskap til, siden det var han som hadde skaffet til veie det defekte geværet. Han hevdet likevel at dette ikke kunne tillegges noen stor vekt, da eieren av geværet og lensmannen nærmest var å betrakte som jaktkamerater. Dessuten ble dette avtalt med politimesteren, og var ikke en beslutning lensmannen tok alene, i følge So/Pb1. So/Pb1 hadde etter arrestasjonen blitt grovt torturert under avhør, og satt på enecelle på Espeland fram til den tyske kapitulasjonen. Etter min mening er det naturlig å tro at bitterheten var stor overfor mannen som arresterte ham. Politibetjentens rapport til politimester Dahlin avsluttes med at han på ”egne og mine organisasjoners vegne” krever ”tiltale og straff” mot lensmann So/Lm1.²⁷⁹ Det er forståelig at et slikt utsagn fra en så respektert motstandsmann veide tungt. Mindre forståelig er det at det ble ansett som unødvendig med flere vitner i saken enn denne motstandsmannen.

²⁷⁶ RA, LA, Sogn politikammer: sak 17/45, dokument 12

²⁷⁷ RA, LA, Sogn politikammer: sak 17/45, dokument 12

²⁷⁸ RA, LA, Sogn politikammer: sak 17/45, dokument 12

²⁷⁹ RA, LA, Sogn politikammer: sak 17/45, dokument 12

I Fjordane politidistrikt ble lensmannen Fj/Lm3 suspendert fra 6. juni 1945. Han skrev derfor et brev til politimesteren, hvor han gjorde rede for sitt syn på de ulike beskyldningene som hadde blitt rettet mot ham etter frigjøringen. For eksempel hevdet en person som hadde hengt opp en plakat og fått den tilgriset med tobakkspytt og usømmelige tegninger, at Fj/Lm3 hadde anbefalt han å anmelde forholdet til tyskerne. Denne mannen var i følge lensmannen meget hevngjerrig, og hadde feilaktig fått inntrykk av at Fj/Lm3 stod bak en ransaking av ham.

28. juni 1946 skrev lensmann Fj/Lm4 et brev til fylkesmannen, hvor han hevdet at landssvikavdelingen hadde anført forhold mot ham som han ikke hadde fått anledning til å imøtegå. Han mente at dette kunne ha påvirket enkelte instansers syn på ham, da disse sannsynligvis hadde tatt utgangspunkt i at lensmannen var kjent med sakens fulle omfang, og hadde hatt mulighet til å kommentere alle forholdene som ble rettet mot ham. Han hevdet at det måtte være personlige motiver som lå bak det han kalte ”hr. Faleides aksjon”²⁸⁰ mot ham. Faleide, som på dette tidspunktet var fungerende politimester ved Fjordane politikammer, skulle ha uttalt at Fj/Lm4 hadde fornærmet ham ved to anledninger da han hadde vært dommerfullmektig i Sunnfjord, og han var etter eget utsagn ”ikke av dem som har så lett for å glemme”²⁸¹. Fylkesmannen delte tydeligvis lensmannens oppfatning. 2. juli 1946 skrev han til politimesteren: ”Jeg kan ikke frigjøre meg fra inntrykket av at etterforskningen i denne sak er infisert av et forut inntatt stannpunkt”²⁸². Grunnlaget for fylkesmannens syn på saken var nettopp det faktum at lensmannen først den senere tid, og nokså tilfeldig, hadde blitt kjent med flere av politiets alvorligste ankepunkter mot hans opptreden under okkupasjonen. De myndighetene som så langt hadde studert saken kunne derfor fort ha endt opp med et feilaktig inntrykk av lensmannen. Kort tid senere ble lensmannen gjeninnsatt i stillingen. I Bergen Arbeiderblad kunne en 24. oktober 1945 lese at på et møte mellom kommunestyrene i Kinn, Bru, Eikefjord og Florø by hadde flertallet gått inn for Fj/Lm4 som lensmann, på tross av at han var tiltalt for landssvik. Edvard Faleide beklaget seg over gjeninnsettelsen i et brev til fylkesmannen 14. november 1945. For det første hadde landssvikavdelingen ikke blitt spurt om hvordan etterforskningen i saken gikk før beslutningen om gjeninnsettelse ble tatt. For det andre hevdet Faleide at det ikke hadde vært tilfredsstillende forhold ved lensmannskontoret etter gjeninnsettelsen. For å unngå videre kritikk av hvordan etterforskningen ble

²⁸⁰ RA, LA, Fjordane politikammer: sak 301/45, dokument 79

²⁸¹ RA, LA, Fjordane politikammer: sak 301/45, dokument 79

²⁸² RA, LA, Fjordane politikammer: sak 301/45, dokument 81

gjennomført, besluttet Faleide at den videre etterforskningen skulle ledes av en politimann fra Bergen.

I saken mot Mo/Lm3 hadde ikke landssvikavdelingen funnet tilstrekkelig grunn til å anvende landssvikanordningens § 5, og henviste til en del erklæringer som hadde kommet inn om lensmannens forhold under okkupasjonen. I disse erklæringene ble det hevdet at lensmannen hadde vært ivrig partimann den første tiden. Det forelå imidlertid ikke noen bevis på aktivt arbeid for NS eller tyskerne. Politifullmektig Grundt tok også visse forbehold når det gjaldt de innkomne erklæringene. I følge en av erklæringene hadde lensmannen vært svært aktiv, men Grundt hadde inntrykk av at ”personlige motstandere av siktede gir fremstillinger som ikke er objektive”²⁸³. Dette hevdet han gikk igjen i mange landssviksaker. De mange handlingene lensmannen hadde påberopt seg til gagn for landet ble støttet av så mange erklæringer at Grundt fant ytterligere etterforskning unødvendig.

I HVILKEN GRAD KUNNE ØNSKER OM Å BESKYTTE KOLLEGER PREGELANDSSVIKSAKENE?

Våren 1943 ble Fj/Pm1 spurt av en representant fra hjemmefronten om han kunne tenke seg å tre inn i stillingen som politimester igjen den dagen ”de endrede politiske og militære forhold måtte kreve det”.²⁸⁴ Denne representanten var Edvard Faleide. Fj/Pm1 avslo på grunn av sin helsetilstand, men ombestemte seg da han senere ble spurt på nytt. Han anbefalte da at Faleide, som på den tiden satt fengslet, ble hans ”hjelpopolitimester” når freden kom. Dette tyder etter min mening på at de to har hatt et vennsforhold, eller i hvert fall har kjent hverandre godt. Likevel var det Faleide som ledet etterforskningen mot Fj/Pm1.

Verdt å merke seg i saken mot Fj/Lm6 er en påtegning fra overrettssakfører Henden 19. juli 1946, hvor han oppfordrer statsadvokaten til å sørge for at en etterforsker fra Ålesund eller Bergen gransket denne saken, da lensmannen var Edvard Faleides fetter.

Sa/Lm5 var, som tidligere nevnt, NS-medlem fram til frigjøringen, og hadde ikke utført noen form for illegalt arbeid. Likevel ble det unnlatt påtale mot ham. I forbindelse med saken mot ham skrev statsadvokaten til Riksadvokaten at han hadde kjent lensmannen siden han ble

²⁸³ RA, LA, Moss politikammer: dom 372, dokument 1a

²⁸⁴ RA, LA, Fjordane politikammer: sak 25/46, dokument 28

ansatt i Eidsberg mange år før krigen. Han hadde fått det beste inntrykk av lensmannen: ”På grunnlag av mitt personlige kjennskap til lensmannen, tar jeg ikke betenking å uttale, at han er 100% nordmann, med avsky for NS og dens virksomhet, og at han hele tiden har hatt denne innstilling”²⁸⁵. Lensmannen hadde rådført seg med statsadvokaten da presset om innmeldelse hadde blitt sterkere, og statsadvokaten hadde uttrykt at det ville være til distriktets beste om han ble i stillingen, selv om dette innebar å melde seg inn i NS. Personlige hensyn hadde ikke spilt noen rolle i avgjørelsen til lensmannen, i følge statsadvokaten. Han hadde ikke vært medlem av partiet på straffbar måte, og burde umiddelbart gjeninnsettes som lensmann, hevdet statsadvokaten videre. Saken burde henlegges. 14. juni 1945 ga Riksadvokaten sitt samtykke i å unnlate påtale mot lensmannen. Siden saken var avgjort med påtaleunnlattelse falt suspensjonen i følge statsadvokaten bort, med mindre ansettelsesmyndighetene valgte å reise sak. Om dette ble gjort i tilfellet med lensmann Sa/Lm5 gir ikke saksdokumentene noe svar på. Til slutt i saksmappen finner man imidlertid en tilleggsmappe, som blant annet inneholder en rapport til Sarpsborg Politikammer datert 14. april 1948. Seks ulike vitner skulle ha informasjon om at lensmannen hadde befattning med blant annet arrestasjonen av offiserene og med kjøp fra flyktningebo. Ingen dokumenter som indikerer noen form for oppfølging av dette er imidlertid inkludert i saksmappen, så her har kanskje noen ved politikammeret hatt interesse av at det ikke skulle foretas ytterligere etterforskning.

Representanten for landssvikavdelingen som behandlet Sa/Ob2s sak hadde vært politifullmektig ved Sarpsborg politikammer fra 1936, og dessuten hans overordnede som konstituert politimester fra 26. september 1940 til august 1941. Han bekreftet overfor statsadvokaten at overbetjenten hadde vært ”sterkt antinasistisk innstillet, at han har reagert sterkt mot overgrepene fra NS og tysk side og mot all svindel og urederlighet innen NS og at han når han har hatt anledning til det har vist i handling at han var på den rette siden”²⁸⁶. Sa/Ob2 var som tidligere nevnt i en særstilling blant politimennene det ble unnlatt påtale mot, da han hadde vært medlem av NS fram til kapitulasjonen, og heller ikke kunne vise til noe nevneverdig illegalt arbeid.

En erklæring fra Erling Amundrud datert 18. juni 1945 synes å ha veid tungt i saken mot Sa/Pb6. Amundrud hadde vært politibetjentens overordnede i prispolitiet. Han omtalte Sa/Pb6 som en innbitt motstander av NS, som dessuten stod i forbindelse med ”personer og

²⁸⁵ RA, LA, Sarpsborg politikammer avd. Mysen: sak 382/45, dokument 1

²⁸⁶ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1700, dokument 1a

organisasjoner på det militære område”²⁸⁷. Politibetjenten hadde imidlertid takket nei til å bli med i hjemmefronten, av hensyn til familien.

Statsadvokaten oppfordret i saken mot Mo/Pf2 til at det ble unnlatt påtale. Det hadde ikke vært til å unngå at politifullmektigen hadde utført og gitt ordre som gikk ut over norske borgere, hevdet han. Da politifullmektigen hadde måttet rømme til Sverige, var det statsadvokaten som hadde fulgt ham til grensen. Selv om statsadvokaten understreket at han ikke hadde noen annen personlig kjennskap til politifullmektigen enn dette møtet, er det naturlig å tro at dette preget hans innstilling i saken.

Ivar Storm Salomonsen uttalte i forbindelse med saken mot Mo/Pb1 at han hadde ”utført sin tjeneste i politiet utelukkende til beste for befolkningen”²⁸⁸. I tillegg til medlemskapene i NS og hirden var Mo/Pb1 imidlertid tiltalt for en rekke klandreverdige forhold. I november 1940 deltok han i en hirdaksjon mot publikum utenfor Gimle kino i Moss. Både i Moss og i Drøbak arresterte han på eget initiativ flere nordmenn for mindre forhold av politisk art. I tillegg bevilget han frivillig kr. 600 til NS-formål, og kjøpte fra flyktningebo. Salomonsen hadde åpenbart ikke full oversikt over politibetjentens forhold.

SAMMENFATNING

I de aller fleste tilfellene i undersøkelsen hvor det er naturlig å tro at hevnlyst spilte inn, ble dette fanget opp før det fikk avgjørende betydning. Dette var imidlertid sannsynligvis ikke tilfelle i saken mot So/Lm1. En mann i 90-årene fra Leikanger hevder at lensmannen aldri burde blitt dømt.²⁸⁹ So/Pb1 hadde vært interessert i at lensmannen skulle få en så streng straff som mulig, fordi han ønsket hevn, men hovedsaklig fordi han ønsket å ta over stillingen som lensmann i Leikanger. Dette er én persons oppfatning, men denne mannens synspunkter bør etter min mening veie tungt. Han kjente både lensmannen og politibetjenten, og har god kjennskap til politiet i Sogn generelt, og denne saken spesielt.

Ut i fra sakene jeg har undersøkt kan det virke som om de fleste tilfellene hvor personlige motiver har blitt fanget opp, forekom i Sogn og Fjordane. Dette gjelder blant annet i sakene

²⁸⁷ RA, LA, Sarpsborg politikammer: sak 1801, dokument 6

²⁸⁸ RA, LA, Moss politikammer: dom 285, dokument 12

²⁸⁹ Muntlig kilde fra forfatterens arkiv.

mot Fj/Lm4 og Fj/Lm6. Kanskje kan dette skyldes at det er mer gjennomsiktede forhold på mindre steder, og at slike motiver derfor lettere kan identifiseres? Også i Østfold ble imidlertid personlige motiver fanget opp. Angående saken mot Mo/Pb4, Mo/Pb5, Mo/Pk3 og Mo/Pk4 skrev Moss Tilskuer at ansettelsesrådet neppe hadde drevet saken til lagmannsrett dersom det ikke hadde blitt ansatt nye folk i stillingene til de fire suspenderte politimennene før deres saker var avgjort.²⁹⁰ Politimester Jarle Brænde, som var en av de fire i ansettelsesrådet, hevdet hardnakket i et leserinnlegg at dette ikke var tilfelle. Han hadde imidlertid tidligere uttalt i Moss Avis at ”for hver av de fire som kommer inn igjen, må det gå en mann som har vært ansatt ved politikammeret siden frigjøringen”²⁹¹. Dette var imidlertid en av de siste landssviksakene, noe som sannsynligvis har ført til et større fokus på akkurat denne saken. Rettsoppgjørets første fase var i større grad preget av kaos og forvirring, noe som kan ha gjort det lettere å skjule eventuelle ønsker om å beskytte kolleger, eller andre former for personlige motiver. Sa/Lm5 kan være et eksempel på dette. Han hadde vært medlem av NS under hele okkupasjonstiden, og kunne ikke påberope seg noen handlinger til gagn for landet. Likevel gikk statsadvokaten god for lensmannen, og uten at ytterligere etterforskning ble gjennomført ble det unnlatt påtale mot ham allerede i juni 1945.

SLUTTBEMERKNINGER OG FORSLAG TIL FREMTIDIG FORSKNING

I et så omfattende rettsoppgjør var det umulig å til enhver tid holde oversikt over alle avgjørelser som tidligere var tatt i lignende saker, og dermed sørge for at de tiltalte ble behandlet i overensstemmelse med tidligere praksis. At både kommunikasjon, og lagring og systematisering av data, var en større utfordring i årene etter krigen enn det er i dag, er et åpenbart, men viktig poeng. Enda større betydning har det nok hatt at landsvikanordningen ikke ga noen klare svar på hvordan nasjonale handlinger skulle veies opp mot NS-medlemskap, hva som skulle virke formildende og skjerpene, og hvordan man skulle forholde seg til straffbare handlinger utført etter ordre. Dette måtte føre til at enkelte saker fikk et urettferdig utfall.

²⁹⁰ RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 518, tredje omslag, dokument 31

²⁹¹ RA, LA, Moss politikammer: dom og forelegg 518, tredje omslag, dokument 31

Jeg har ikke vært i stand til å se noe entydig mønster innenfor et politidistrikt, eller innenfor et fylke, selv om det ser ut som om de sakene hvor uforklarlige og tilsynelatende urimelige straffevariasjoner har ført til for strenge dommer, var saker mot politimenn fra Sogn. Om dette gjør det mulig å si noe generelt om forskjeller mellom fylkene er likevel ikke sikkert. Saken mot So/Kb1 sammenlignet med lignende saker i Østfold kan riktignok tyde på at Ringdals tese om påtaleunntatelse og suspensjoner stemmer. Ringdal hevder som tidligere nevnt at papirmedlemmer raskere og i større grad fikk påtaleunntatelse og kom tilbake i tjeneste på Østlandet enn hva tilfellet var på Vestlandet. I min undersøkelse har det imidlertid kun vært én sak fra Sogn og Fjordane som har vært aktuell i denne sammenhengen. Det finnes dessuten flere eksempler på politimenn fra Sogn og Fjordane som ble behandlet overraskende mildt.

Etter min mening var uansett de mange sprikende og i ettertid uforklarlige straffevariasjonene hovedsakelig et resultat av at beslutningstakerne i rettsoppgjøret ikke hadde klare retningslinjer å forholde seg til. Som regel ble det etter beste evne forsøkt å komme fram til rettfærdige, skjønnsmessige vurderinger, men oppgjøret var så omfattende og rommet for tolkninger var så stort, at mye nødvendigvis ble avgjort av tilfeldigheter.

Sannsynligvis kan variasjonene også i mange tilfeller forklares med at personlige motiver av ulik art fikk betydning for utfallet. Dette vet vi imidlertid for lite om, og svarene finner vi nok som oftest heller ikke i de enkelte politimennenes saksmapper i Landssvikarkivet. De fleste sakene jeg har omtalt i kapittelet om personlige motiver er saker hvor jeg har oppdaget disse motivene nettopp på grunn av at de har blitt identifisert og nevnt i saksmappene til de aktuelle politimennene. Saken mot So/Lm1 er unntaket, her har jeg fått informasjon fra en mann som kjente godt til landssviksaken mot lensmannen. Det er etter min mening sannsynlig at personlige motiver i mange tilfeller ikke ble fanget opp, og dermed kunne få stor betydning for utfallet av sakene. I tiden fremover må vi derfor i så stor grad som mulig sørge for å få hørt versjonene til de som opplevde rettsoppgjøret på nært hold, og som hittil ikke har fått fortalt sin historie.

KILDER OG LITTERATUR

Utrykte kilder

Riksarkivet i Oslo:

Landssvikarkivet, Sogn politikammerarkiv:

Sakene 12/45, 17/45, 65/45, 85/45, 140/45, 176/45, 243/45, 320/45, 361/45, 455/45, 136/47.

Landssvikarkivet, Fjordane politikammerarkiv:

Sakene 39/45, 129/45, 166/45, 301/45, 313/45, 427/45, 25/46, 4/47.

Landssvikarkivet, Halden politikammerarkiv:

Sakene 1/45, 12/45, 13/45, 14/45, 15/45, 15/45, 16/45, 17/45, 18/45, 20/45, 74/45, 96/45, 113/45, 120/45, 143/45, 144/45, 164/45, 197/45, 199/45, 200/45, 266/45, 275/45, 992/45, 72/46, 96/46, 123/46.

Landssvikarkivet, Sarpsborg politikammerarkiv:

Sakene 1058, 1059, 1063, 1107, 1130, 1176, 1201, 1281, 1564, 1614, 1615, 1616, 1624, 1651, 1652, 1655, 1700, 1701, 1706, 1779, 1801, 1812, 1848, 1877, 2088, 2178, 2459, 2700, 53/45, 129/45, 142/45, 147/45, 327/45, 382/45, 405/45, 417/45.

Landssvikarkivet, Fredrikstad politikammerarkiv:

Sakene 1, 2, 10, 32, 57, 107, 147, 149, 150, 173, 218, 220, 329, 868.

Landssvikarkivet, Moss politikammerarkiv:

Henlagt sak 5, henlagt sak 59, dom 72, dom 129, dom 285, dom 316, dom 372, dom 416, dom 542, dom 549, dom og forelegg 416, dommer og forelegg 516, dommer og forelegg 518.

Landssvikarkivet, Oslo politikammerarkiv:

Dom 4092.

Trykte kilder

Justis- og politidepartementet: *Om landssvikoppgjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget.*

Gjøvik 1962.

Den norske statskalender 1942. Oslo 1942.

Den norske statskalender 1944/1945. Oslo 1945.

Rikspolitiets Liste Nr. 1 over mistenkte for grovere arter av landssvik. Stockholm 1945.

Muntlige kilder

Forfatterens eget arkiv:

Lydopptak fra 2. desember 2007 av en samtale med en mann i 90-årene som bodde i Leikanger under okkupasjonen, og som har kjennskap til sakene mot flere av de omtalte polititjenestemennene herfra.

Litteratur

Andenæs, Johs.: *Det vanskelige oppgjøret.* Oslo 1979.

Arnli, Jan Arild: *Det norske politi i tida 1938 til våren 1941, med spesielt siktepunkt å belyse etatens relativt store oppslutning om Nasjonal samling høsten og vinteren 1940.*

Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1976.

Björk, Ragnar og Karl Molin (red.): *Societies Made Up of History.* Stockholm 1996.

Borgersrud, Lars: *Nødvendig innsats. Sabotørene som skapte den aktive motstanden.* Oslo 1997.

Bruland, Bjarte: *Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene.* Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1995.

Dahl, Hans Fredrik og Øystein Sørensen (red.): *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945.* Oslo 2004.

Dahlin, Erik, Jørn-Kr. Jørgensen og Per Ole Johansen: *De trodde på en ny dag. Norsk politi i krig, fangenskap og befrielse 1943-1945.* Oslo 2001.

De Figueiredo, Ivo: "Oppgjøret som forsvant" i Dagbladet 8. februar 2001.

- Dehli, Martin: *Fredrikstad bys historie, bind 5 - Krig, gjenreisning og velstand 1940 – 1963*. Fredrikstad 1993.
- Eithun, Grethe, Kjell-Ragnar Berge og Hermund Kleppa (red.): *Krigsår. Liv og lagnader i Sogn og Fjordane 1940 – 1945*. Førde 2005.
- Fjørtoft, Kjell: *Oppgjøret som ikke tok slutt*. Oslo 1997.
- Johansen, Per Ole: *Oss selv nærmest, Norge og jødene. 1918-1942*. Oslo 1984.
- Johansen, Per Ole: ”’Politiet har fortsatt et renommé å ivareta’. Arrestasjonene og deportasjonen av norske jøder høsten 1942.” i *Hjerte og forstand, festskrift til Victor Lind på 60-årsdagen 15. desember 2000*.
- Johansen, Per Ole (red.): *På siden av rettsoppgjøret*. Oslo 2006. Kolsrud, Ole: ”The Treason Trials in Norway after the German Occupation: Harsh, Just or Lenient?” i Bohn, Robert og Jurgen Elvert (red.): *Kriegsende im Norden. Vom heissen zum kalten Krieg*. Stuttgart 1995.
- Krossen, Anne-Marie Lien: *Illegalt arbeid i Sogn og Fjordane 1940-45: militær motstand, englandsfart og skøytetraffikk*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1977.
- Lindman, Knut og Erling Ree-Pedersen (red.): *Motstandskamp og dagligliv i Mossedistriktet 1940 – 1945*. Moss 1999.
- Madsen, Per: *Nøytralitet og ettergivenhet*. Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie, nr. 2, 1982.
- Meyer, Tom Harald: *Omfang og straffeutmåling: det norske og danske rettsoppgjør etter 2. Verdenskrig*. Hovedoppgave i historie, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet 1996.
- Novak, Kristine: *Tysk jødepolitikk i Norge og Danmark 1940-1943: en tematisk sammenlikning sett i forhold til jødepolitikken i Det tredje rike*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo 1994.
- Ringdal, Nils Johan: *Mellom barken og veden. Politiet under okkupasjonen*. Oslo 1987.
- Roset, Ivar: *Sarpsborg 1939 - 1945 – Okkupasjonstiden*. Sarpsborg 1990.
- Skodvin, Magne (red): *Norge i krig, bind 8*. Oslo 1987.
- Svartefoss, Einar: *5-årsnatta. Leikanger i krigsåra 1940 – 45*. Leikanger 1994.
- Sveri, Knut: ”Landssvikoppgjørets merkeligste rettssak” i Anders Bratholm, Nils Christie og Torkel Opsahl (red.): *Lov og frihet. Festskrift til Johs. Andenæs på 70-årsdagen*. Oslo 1982.
- Takala, Hannu og Henrik Tham (red.): *Krig og Moral*. Oslo 1987.
- Thunshelle, Torgeir Johan: *Nasjonal Samling i Sogn og Fjordane 1940-1945*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1972.

Ulstein, Ragnar: *Jødar på flukt*. Oslo 1995.

Ustvedt, Yngvar: *Det skjedde i Norge, bind 1: 1945-1952*. Oslo 1978.

Øvsthus, Georg: Dom og oppreisning: tidligere NS-medlemmers kritikk av landssvikoppgjøret og deres organiserte forsøk på å oppnå sosial rehabilitering. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1972.

FORKORTELSER

AT = Arbeidstjeneste

Fj = Fjordane

Fr = Fredrikstad

Kb = Kontorbetjent

LA = Landssvikarkivet

Lb = Lensmannsbetjent

Lm = Lensmann

Mo = Moss

NS = Nasjonal Samling

NSUF = Nasjonal Samlings Ungdomsfylking

Ob = Overbetjent

Ok = Overkonstabel

Pb = Politibetjent

Pf = Politifullmektig

Pk = Politikonstabel

Pm = Politimester

RA = Riksarkivet

Sa = Sarpsborg

Sipo = Sikkerhetspolitiet

So = Sogn

Stapo = Statspolitiet